

Fig. 1. Kirken, set fra nordvest. NE fot. 1983. - *Church seen from the north-west.*

TRANEBJERG KIRKE

SAMSØ HERRED

Sognepræsten omtales første gang 1454 i forbindelse med en retssag,¹ og 2. maj 1517 blev indtægterne fra kirken tillagt Stygge Krumpen.² Kirken har tilhørt øens skiftende ejere (s. 2558) indtil den overgik til selveje 1917.

I sognet ligger *voldstederne* Gl. Brattingsborg og Blaffersholt eller Barfredsholt. Hovedgården Tranebjerggård fæstedes bort til fogeden Jørgen Mikkelsen 1525,³ og solgtes 1561.⁴ Samme Jørgen Mikkelsen fik 1523 livsbrev på hovedgården Søllemarksgård, der ofte var sæde for de kongelige fogeder,⁵ og hvor kongen har opholdt sig, når han var på øen.⁶ Fra 1661 fulgte birkeretten ejerne af Søllemarksgård. Navnet ændredes til Brattingsborg i sidste halvdel af 1600'rne.⁷

Sognets kirkelige forhold i middelalderen er næppe fuldt oplyst. Bemærkelsesværdig er såvel kirkens centrale placering i sognets nordligste del som dens sene datering i forhold til øens øvrige kirker. Placeringen skyldes muligvis en tilknytning til Tranebjerggård, der i perioder må have været Samsøs administrative centrum. Gården må opfattes som direkte efterfølger til borgen på voldstedet Gl. Brattingsborg, der kan være identisk med det »castrum Samsø«, der ødelagdes af Marsk Stig 1287 eller 1289.⁸ Den nustående kirke, der er grundlagt i tredje fjerdedel af 1300'rne, har haft en forgænger. Denne behøver imidlertid ikke at have været sognekirke, men kan have været borgens kapel,⁹ der i bekræftende fald har overlevet denne. Er dette korrekt, da skal den

Fig.2. Kirkeladen og søndre kirkegårdsportal (s. 2564 og 2563), set fra sydøst. NE fot. 1990. - *Tithe barn and the churchyard's south gateway seen from the south-east.*

oprindelige sognekirke søges andet steds, muligvis i Brundby, hvor der ifølge lokale overleveringer har ligget en kirke,¹⁰ jfr. sagn. Dette understøttes af stedsnavnene Kirkeballegård og Kirkeballeager i og ved Brundby, men det er ikke lykkedes at identificere en kirketomt i terrænet.¹¹ Det 1454 nævnte Brottorp sogn på Samsø¹² kan muligvis være identisk med Tranebjerg (eller Brundby?) sogn. Ved middelalderens slutning var Tranebjerg kirke i hvert fald sognekirke, men det er uvist, hvornår denne status blev opnået, ligesom eventuelle, her tilknyttede omstændigheder, er ukendte.

Også kirkens senere bygningshistorie antyder, at den har haft en særegen funktion. Dens mægtige tårn fra o. 1525 udviser så mange utvetydigt forsvarsprægede træk, at det må have været tænkt, men næppe

fuldført, til brug for øens lokale øvrighed, fogeden, som et befæstet støttepunkt. Måske har det været planlagt som afløser for de alternerende kongelige borge på øen, Hjortholm, Gl. Brattingsborg og Vesborg, men som langt fra kunne måle sig med disse i styrke.¹³ Ligeledes må det være forbindelsen til fogeden og Tranebjerggård, der skal forklare opførelsen af korsarme og forandringer af koret ved 1500'ernes midte; byggearbejder hvis lige ellers kun findes ved herregårdenes sognekirker.¹⁴

Sagn. Det berettes, at kirken først skulle have været bygget i Brundby. Men hvad der byggedes om dagen blev nedbrudt om natten, og materialerne førtes til det sted, hvor kirken nu ligger, hvorfor det besluttedes at opføre den der.¹⁵ Tranebjerg kirke skal være bygget af en trolde, der boede i en bank nær kirken.

Trolden havde tinget med præsten om prisen for arbejdet, således at præsten skulle miste livet, hvis han ikke kunne sige troldens navn den dag, kirken var færdig. Præsten, der var angst for udfaldet, gik den sidste dag op på troldens banke, hvorfra han hørte troldens kone udtale navnet. Da trolden var ved at lægge den sidste sten på plads, spurgte han om navnet, og præsten svarede »dit navn er Find«. Trolden blev meget vred og løb bort. Og siden har ingen kunnet mure den sidste sten ind.¹⁶

Ved Pilemark strand ligger Else Made eller Hellig Kors Kilde,¹⁷ der ved sagn er knyttet til krucifikset i Onsbjerg (s. 2671),¹⁸ og sættes i forbindelse med en hellig mand, der som den første forkyndte kristendommen på Samsø. Han døbte folk i denne kilde, men druknede af beboerne i havet ud for kilden.

Montfund. En engelsk kvartpenny fra 1694 fremkom 1960 i gulvlag.¹⁹ På kirkegården er fundet et *malmsigner*²⁰ tilhørende Botholpi Krabbe i Ørby, der var landstingsvidne på Samsø 20. nov. 1424.²¹

Kirken er beliggende i den nordlige udkant af den købstadslignende bebyggelse nordøst for landevejen fra Onsbjerg. Mod syd og vest ligger bygningen højt over omgivelserne, især markant fra syd, hvor kombinationen af kirke, kirkelade og kirkegårdsport giver en helhed, hvis lige vanskeligt findes. Mod øst og nord (fig. 1) kranses kirkegården af henholdsvis træbevoksning og åben mark.

Kirkegården har bevaret gamle grænser mod øst og vest, mens der mod syd, øst for kirkegårdsporten, er sket en udvidelse 1891²² og mod nord to udvidelser, senest 1907.²³

Hegn og indgange. De ældste dele af murene i øst og vest er senmiddelalderlige og opførte af rå kamp iblandet tegl. Murene er hvidkalkede og dækkes af vingetegl med fald indad. Kirkegårdsudvidelsen i syd hegnes mod øst af en kalket mur af kamp og tegl, mens skråningens sydkant både her og længere mod vest støttes af en stensætning af rå kamp. Sydmuren fra sydvesthjørnet til kirkeladen er i nyeste tid fornyet i gule, nu kalkede, teglsten, mens et kort murstykke ved ladens sydvesthjørne er af munkesten. I nord hegnes den ældste udvidelse mod øst og vest af mure af kløvet kamp afdækket med fire skifter gule mursten og vingetegl, mens den yngste del hegnes af en kalket teglstensmur. Indhegningen trængte 1700 til forbed-

ring med sten og 1731 var nordmuren nedfalden.²⁴ 1809 klagedes over, at en del af murens afdækning af tagsten var sønderslagen eller afreven, hvilket skyldtes, at der tøjredes både store og små kreaturer på kirkegården. Degnen blev anset for den hovedansvarlige og var blevet advaret allerede året før, men tilsyneladende uden virkning.²⁵

Fra syd er der adgang til kirkegården ad en stigende, asfalteret opkørsel, der foruden flankeres af to piller muret af kløvet kamp. Af disse trængte den ene 1919 til opretning.²⁵¹ pillerne er ophængt to sortmalede smedejernslåger. For enden af opkørslen og sammenbygget med kirkeladens østgavl (fig. 2) ligger en middelalderlig *køreport* og *ganglåde*. De to åbninger har dybe false til begge sider, fodgængerlågen er fladbuet,

Fig.3. Østre kirkegårdslåge (s. 2564), set fra sydvest. NE fot. 1983. - East gate of the churchyard seen from the south-west.

mens porten er rundbuet mod syd og fladbuet mod kirkegården. I porten er stabler til låger og to ca. 70 cm over terræn anbragte huller til stængebomme. Det korte murparti øst for porten synes forhøjet, sandsynligvis for at skabe symmetri i portopbygningen, der endnu er afdækket med munke og nonner. 1715 var portens låger itu. Mod øst er bevaret en middelalderlig, rundbuet og falsat fodgængerlåde (fig. 3), hvori hænger en hvidmalet trætremmelåde; afdækningen er af vingetegl. I den nordre, yngste, del af østmuren er en køreport med hvidmalede træmelåger mellem murede kalkede piller. Foran den søndre fodgængerlåde er bevaret en kirkerist med tilhørende grube, der 1731 fik ny træramme.²⁴ Ved den østre låge står risten opstillet og afventer grubens retablering. 1715 var den forfalden, mens den 1803 stod som ubrugelig i våbenhuset.²²

Bygninger på kirkegården. Ved kirkegårdens sydside, umiddelbart vest for porten, ligger en kirkelade (fig. 2) opført ved middelalderens slutning af muresten i munkskifte over en stedvis fremspringende syld af rå kamp; i den nordre langmur er mange synlige bomhuller. Indermurene er af rå kamp i rimeligt regelmæssige skifter med adskillige teglstumper og småsten i fugerne. En oprindelig, nu med gule flensborgsten tilmuret, falsat, fladbuet dør ses på inder siden af sydmuren nær østenden, og rester af en lignende findes i nordmurens modsatte ende. 1864 indsattes en ny dobbelt port i østgavlen,²⁵ og omtrent samtidigt er de med trælemme for-

synede luger, to i nordmuren, en i vestgavlen og tre i sydmuren. Vestre gavltrekant afdækkes af 13 brynede kamtakker og brydes derudover kun af en falsat, fladbuet lysåbning i højt spidsbuet spejl. Indadtil er åbningen falsat og fladbuet med en ekstra fals i stikket. Et solidt gitter af to lodrette og to vandrette jernstænger kan være oprindeligt. Østgavlen har 13 kamtakker og nær toppen en cirkelblending. En oprindelig lysåbning i gavlen er i ny tid ændret såvel ud- som indvendigt. 1818-19 klagedes over revner i gavlene,²² men kun enkelte større ommuringer, især omkring sydøsthjørnet, ses i murværket.

Det oprindelige tagværk, 17 fag af egetræ med to lag hanebånd, spærsko og -stivere, er velbevaret med kun få udskiftninger. Såvel det øvre bjælkelag, der ligger på murkronen, som en indskudt etageadskillelse²⁶ er af nyere fyr. Bygningen tjener i dag som materialrum.

1903 lod sognet opføre et *ligkapel* på den søndre kirkegårdsudvidelse.²⁷ Den kalkede, teglhængte bygning, hvis gavle er inspirerede af tårnets vestgavl, indeholder desuden i en forlængelse mod øst toilet og et 1989 indrettet baderum for kirkegårdens personale.

1989 er anlagt et pikstensbrolagt *fortov* om hele kirken.

BYGNING

Kirken, der formentlig har afløst en ældre bygning, består af skib og kor, af hvilke førstnævnte opførtes i tredje fjerdedel af 1300'rne, mens sidstnævnte sandsynligvis blev rejst i århundredets slutning. Et sakristi blev føjet til korets nordside i sidste halvdel af 1400'rne, mens et våbenhus ved skibets sydside utvivlsomt er senmiddelalderligt. Det bastante vesttårn blev opført som afløser for et ældre tårn o. 1525. Korsarme føjedes til skibets nord- og sydside i midten af 1500'rne, den søndre nu nedrevet (fig. 10a-e). Kirkens orientering har en mindre afvigelse mod syd.

†*Trækirke?* Den stående kirkes bygningshistorie godtgør, at dens skib er opført vest for og i tilknytning til en ældre bygning, hvis ringe dimensioner kunne tyde på, at den har været af træ. Bredden kan ikke have oversteget ca. 5,2 meter, jfr. s. 2565.

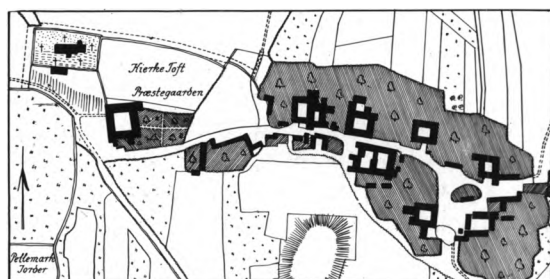

Fig. 4. Landsbyplan 1793. - Village map.

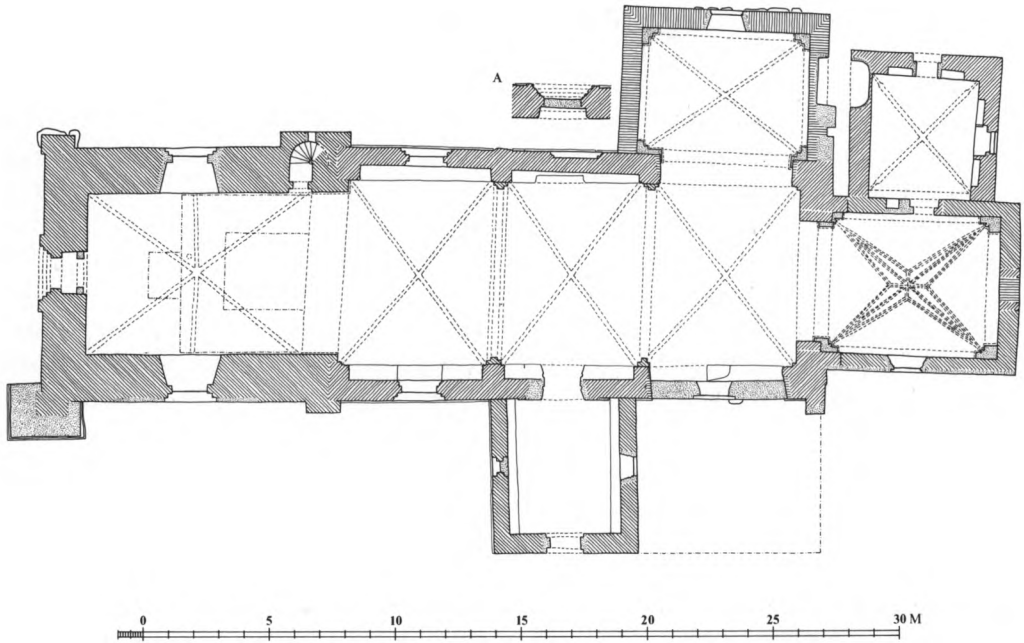

Fig.5. Plan. 1:300. A angiver skibets tilmurede norddør (s. 2566); på skibets sydside er med punkteret linie indtegnet den omtrentlige udstrækning af søndre $\dagger$ korsarm (s. 2580). Målt af HeJ 1981, tegnet og suppleret af Mogens Vedsø 1991. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. a. denotes the nave's walled up north door. The approximate extent of the south $\dagger$ transept is denoted by a stippled line on the south side of the nave. Key on p. 9.*

Kirkens ældste afsnit er det tre fag lange skib, hvis langmure og østgavl er bevaret. Planen er skævt afsat, idet kirkens bredde øges 50 cm fra øst mod vest, og langmurenes længde er 30 cm større i syd end i nord. Murene står på en 6-7 cm bred skråkantsokkel og afsluttes foroven af en gesims, der har to på undersiden affasede rulskifter adskilt af to glatte skifter. På sydsidens vestre fag er den erstattet af en dobbelt falsgesims.

Langmurene har været fagdelt af $\dagger$ støttestøtter, hvoraf nu kun den ved det sydøstre hjørne resterer, omend i noget ommuret skikkelse. En revne på dette sted, der endnu tydeligt ses, omtales 1808, og fem år senere ommuredes den.²² Den vestligste pille i både nord og syd er udslettet ved tårnets opførelse, mens alle de øvrige registreres i murværket. Særlig tydelig er sporene af nordsidens næstvestligste, hvor murkeren af rå kamp står blottet omtrent i murens fulde højde. Støttestøtterne har afbrudt skibets skråkantsokkel og afsluttedes tre skifter under gesimsen.

Materiale og teknik. Skibet er af røde og enkelte gullige teglsten i et noget uregelmæssigt munkeskifte,²⁸ dog er soklens skråkant af kridt.²⁹ De forvitrede fuger er glattede, undertiden med en rille ved overkanten; i det indre samt på gavltrekanstens østside er fugerne blot glattede. Fra tilbygningernes loftsrum ses, at facaderne har stået i blank mur endnu, da de yngste tilbygninger opførtes i midten af 1500'rne, og også det indre stod ved opførelsen i blank mur, jfr. s. 2569.

Af østgavlen er kun partierne nærmest hjørnerne samtidige med langmurene, mens den mellemliggende del er opført mellem stående forandinger. I korets langmure indgår længst mod vest korte murpartier (fig. 10a), der, på grund af deres dimensioner og manglende forbandt med koret, nærmest har karakter af støttestøtter.³⁰ Den særegne fremgangsmåde ved opmuringen af skibets østgavl må skyldes hensyntagen til en ældre $\dagger$ bygning på stedet. Denne har været så smal, at den kunne blive stående mellem gavlens to østvendte piller for senere at

bringes i forbindelse med skibet ved opførelsen af østmurens midterste del. På en eller anden måde (jfr. planens hele skævhed) har situationen alligevel været fejlberegnet, idet østsiden af gavlens midterste del måtte forskydes mod vest i forhold til de afsatte fortandinger; i nord kun 7-8 cm, i syd hele 25 cm (fig. 64). Da en lignende forskydning ikke kunne udføres ved vestsiden, aftager gavlmurens tykkelse markant fra nord mod syd. Gavltrekanten følger forskyd-

ningen, hvilket er tydeligst i syd (fig. 14), hvor murværket over langmurens gesimsniveau har et til forskydningen svarende tilbagespring afdækket med vingetegl. Gavltrekanten, der krones af 13 let brynede kamtakker, prydes umiddelbart over korets tagryg af et savskifte og herover af et bælte af seks fladbuede blændinger. Øverst er én, nu tilmuret, blænding, hvis afdækning er gået tabt ved en ommuring af den midterste kamtak.³¹ På indersiden af gavlen er to tilbagespring i murværket, der forneden er stærkt forhugget. I midten er en senere gennembrudt passage til korets loft.

Skibets *døre* er anbragt markant langt mod øst, i det midterste fag kun lidt forskudt mod vest. Den søndre dør er nu næsten helt ødelagt, men må have haft en udformning omtrent som den nedennævnte norddør. Bevaret er det 214 cm brede portalfremsprings vestside samt rester af dets bortbrudte overkant. Både ud- og indvendigt ses spor af åbningens vestside.

Norddøren er tilmuret, men i øvrigt velbevaret. Udvendig sidder åbningen (fig. 12) i et portalfremspring, der er bindigt med soklen og foroven afdækkes af et skråkantet rulskifte. Døren er fladbuet i spidsbuet spejl og har tre profilerede led, affasning mellem to trekvartrundstave; anslaget med tilhørende bue er affaset på forkanten. Døråbningen og dens portalfremspring står i blank mur, mens spejlet er pudset. Indadtil har døren næppe helt sin oprindelige udformning. Begge sider er let smigede, den østre tillige med affasning på hjørnet. Åbningen skærer op i det nedenfor nævnte skjoldbuefelt og dens inderste del overdækkes af et fladt buestik; det bevarede vederlag i øst viser, at stikket tidligere har dækket hele åbningen.

Af *vinduerne* er bevaret de to i vestfaget. De spidsbuede åbninger (fig. 13) har udadtil to profilerede, skråkant og rundstav, indadtil blot en skråkant, mens lysningsfalsen er retkantet til begge sider.

Midterfaget har altid manglet vinduer, men i stedet er i hver side anbragt *blændinger* over portalfremspringet. Nordsidens blænding (fig. 12) er udformet ligesom vinduerne og har buetoppen i samme niveau som disse, mens bunden er

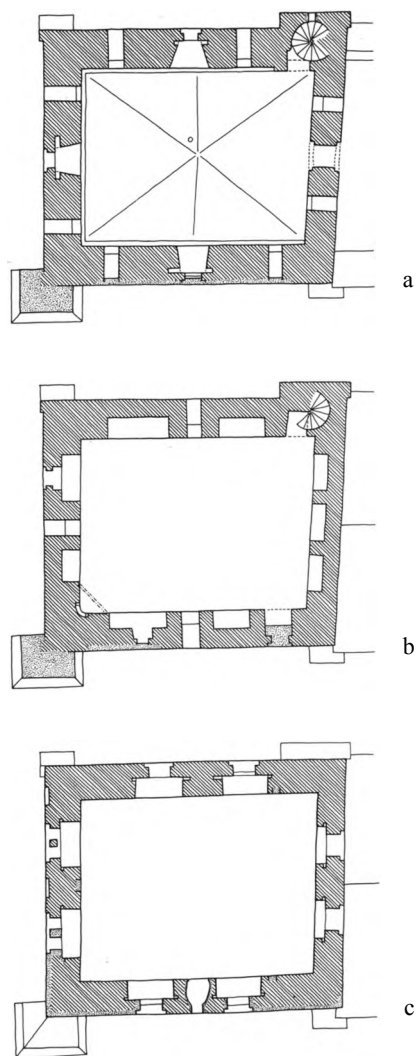

Fig. 6a-c. Planer. 1:300. Tårnets øvre stokværk. a. 1. mellemstokværk. b. 2. mellemstokværk. c. Klokkestokværket. Målt og tegnet af Mogens Vedsø 1989 og 1991. -a-c. Plans. Upper storeys of the tower. a. 1. middle storey. b. 2. middle storey. c. Belfry storey.

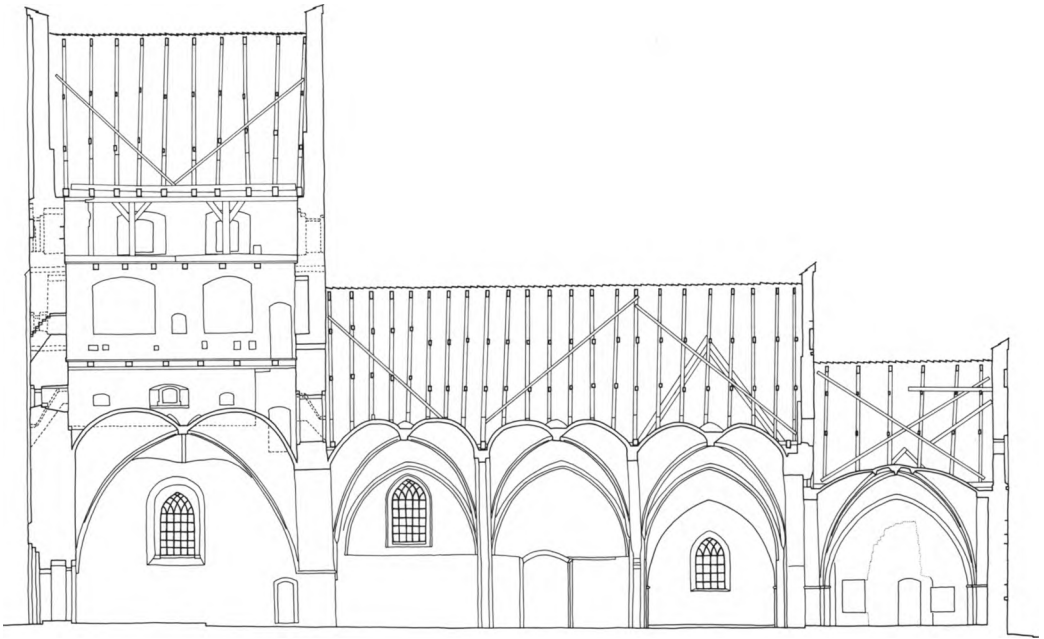

Fig. 7. Længdesnit. 1:300. Målt og tegnet af Mogens Vedsø 1989 og 1991. Tagværkerne efter opmålinger ved arkitektfirmaet Vilhelmsen og Kristensen. - Longitudinal section with roof trusses.

Fig. 8-9. Tværsnit. 1:300. 8. Skibet set mod vest. Målt af HeJ 1981 og tegnet af Mogens Vedsø 1991. Tårnet tegnet efter foreliggende opmålinger og fotografier. 9. Tårnet set mod vest. Målt af Aage Mathiesen 1899, tegnet og suppleret af Mogens Vedsø 1991. - 8. Cross-section of the nave to the west. 9. Cross-section of the tower to the west.

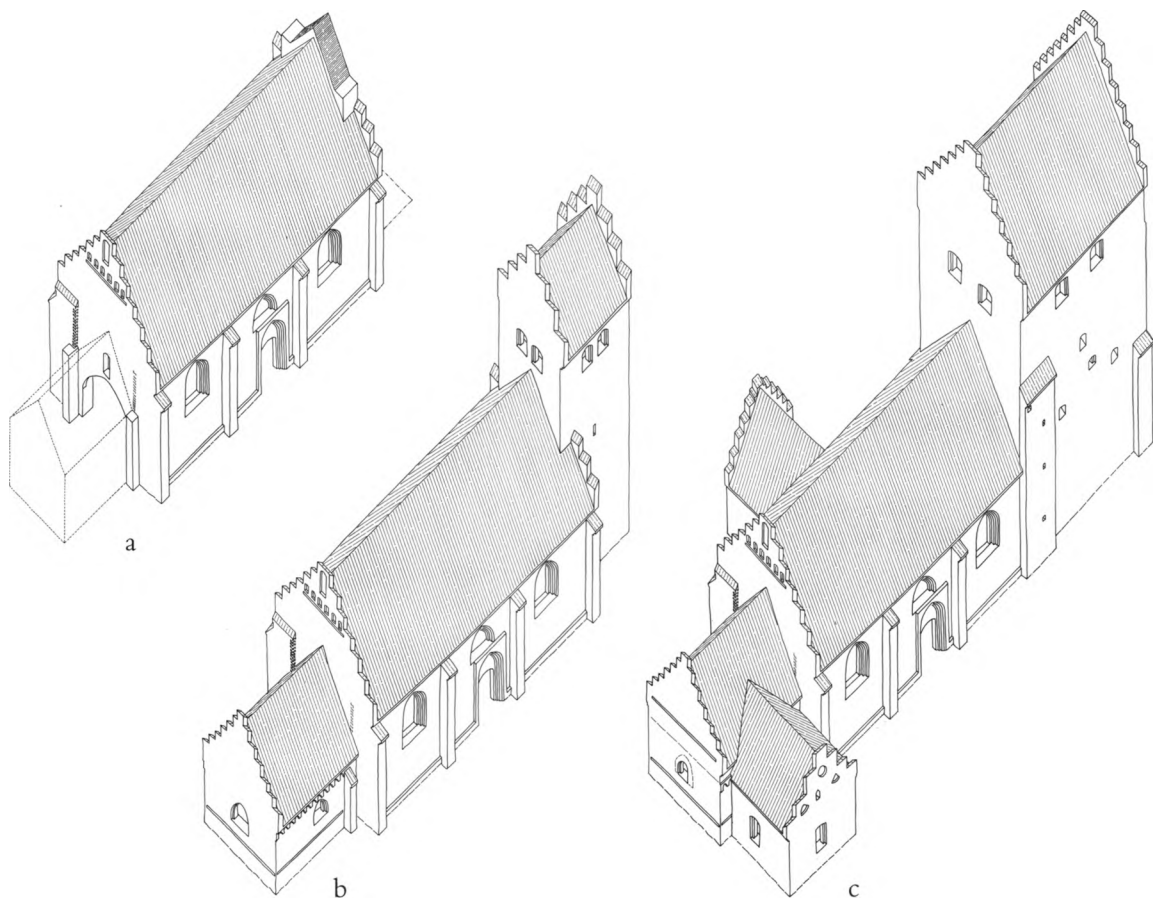

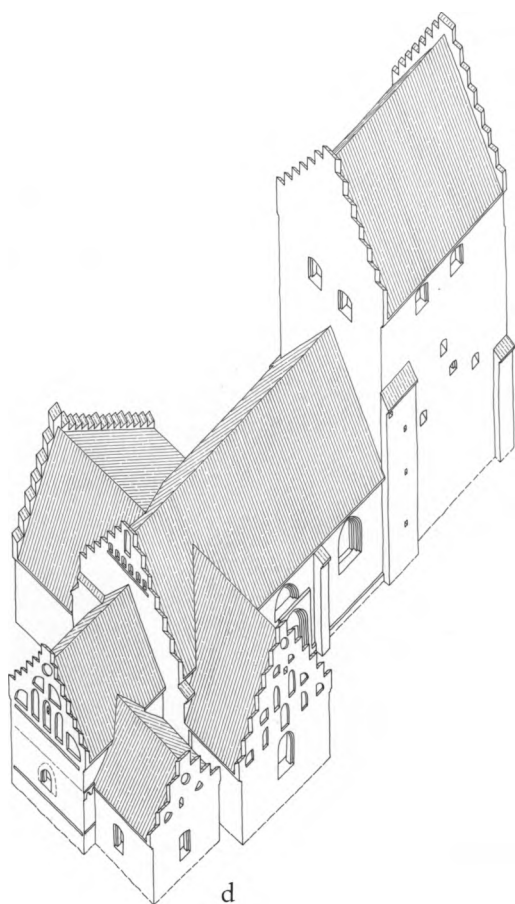
Fig. 10a-e. Hovedetaper i kirkens opførelse. Aksonometriske rekonstruktioner ved Mogens Vedsø 1991. 1:500. a. Skib med angivelse af ældre tårnbygning, o. 1375. b. Tårn, skib og kor, o. 1400. c. Efter forhøjelse af koret og opførelsen af sakristi, våbenhus og tårn, o. 1525. d. Efter opførelsen af korsarme og 2. forhøjelse af kor, o. 1550. e. Kirken 1990. - a-e. *Reconstruction of the principal building phases, a. Nave showing earlier tårnbygning, c. 1315. b. Tower, nave and chancel, c. 1400. c. After increasing the height of the chancel and building the sacristy, porch and tower, c. 1525. d. After adding the transept and increasing the height of the chancel for the second time, c. 1550. e. The church in 1990.*

hævet af hensyn til dørens øvre afslutning. Blændingen er centreret i faget og sidder derfor skævt over portalfeltet. Ganske anderledes udformet er blændingspartiet i syd, hvor dørfeltet krones af en tregruppe af slanke spidsbuede, oprindeligt pudsede, blændinger, af hvilke den midterste er højest.

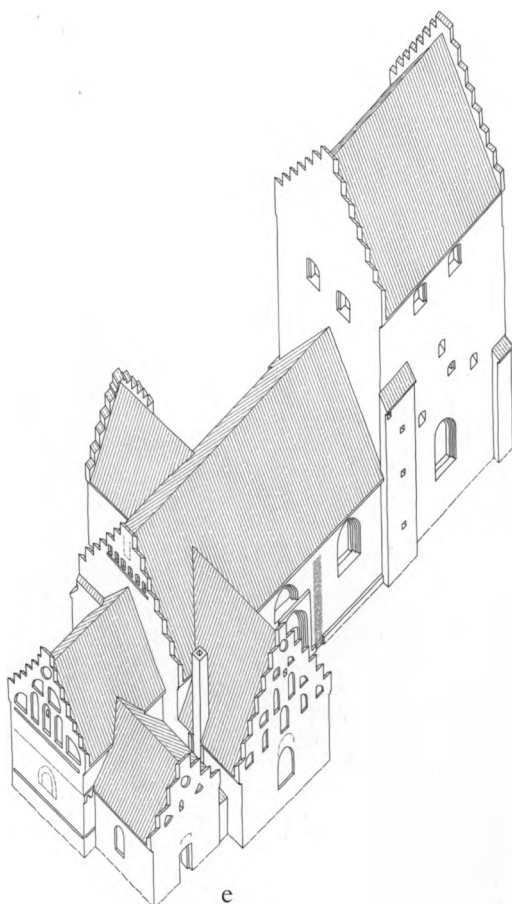
Skibets indre var fra første færd disponeret for overhvælving. I en højde af 2,65-2,75 m over nuværende gulv er der et kraftigt tilbagespring i langmurene, i syd ca. 55 cm og i nord 35-60 cm. Partiet herover optages til begge sider af tre skjoldbuer, hvis forside er bindig med under-væggen og som indrammes af en trekvartstav.

I øst indrammes korbuen af en lignende skjoldbue, omend rundstaven mangler, med vederlags- og topniveau fælles med langmurenes buer, men ført helt ned til gulvet. Den oprindelige tårnkorbue, hvis størrelse ikke kendes, har, som den nuværende fra 1868 (jfr. s. 2581) været anbragt i skjoldbuefeltets bagvæg. Østgavlens ovenfor omtalte skævhed må have været tydelig, idet korbuevangernes bredde har været ca.

45 cm i nord og kun ca. 30 cm i syd. Den øverste del af skjoldbuefeltets bagvæg har stået som et endnu delvis bevaret spejl over korbuen. Heri er anbragt en oprindelig, ca. 70 cm bred luge, der har givet adgang til loftsrummet over koret.

d

e

Bevaret er kun det let overgribende og afladede rundbuede stik og to skifter af den nordre vange, resten er opslugt af den nyere korbue. Lugens top er beliggende 5,7 m over gulvet og højden har næppe oversteget 1,5 m. På østsiden (fig. 65) er det murede stik forsænket ca. 2 cm i forhold til gavlens murflugt, hvilket er udlignet med puds. Dette er atter en følge af skævhederne i murtykkelsen, der her ikke stemmer overens med længden af stikkets munkesten. På vestsiden er uregelmæssigheder i stikket, der har været beregnet på at stå synligt, korrigeret med malede »falske« fuger.

Skibets hvælv var forudset fra byggeriets begyndelse og bæres af de markante skjoldbuer (fig. 7, 15 og 17) samt halvtstenspiller i de fire hjørner.³² En undersøgelse 1989 viste, at de fire falsede vægpiller er sekundære, og i det hele bærer hvælvene stærkt præg af senere forandringer, jfr. s. 2579. Gjordbuen mellem de to vestre

hvælv er to sten bred med fals til begge sider; buens forløb fornedet ved tilslutningen til de senere opførte hvælvpiller er meget uregelmæssig og kan kun forklares således, at buen her er ommuret og samtidig med pillerne, mens den øvrige del af den spidse gjordbue er oprindelig. Buen må tidligere have været båret af konsoller. De to vestre hvælv, der har halvtstens kapper og retkantede, halvtstens ribber, er sandsynligvis oprindelige.³³ Den østre gjordbue og østhvælvet synes helt ommuret, jfr. s. 2579.

†*Tårn.* Ved udgravninger i tårnrummet 1954 påvistes 150-70 cm brede kampestensfundamenter af et ældre, kvadratisk tårn (fig. 10b) med en sidelængde på ca. seks meter. Tårnets aldersmæssige forhold til skibet blev ikke registreret, men sandsynligvis er de to bygningsdele helt eller omtrent samtidige. Midt for tårnets vestside afdækkedes fundamentet til en senere tilføjet †*støttepille?*

Fig. 11. Kirken, set fra syd. NE fot. 1983. - Church seen from the south.

Arkitektur og datering. Skibet adskiller sig med hensyn til udformning og alder væsentligt fra hovedparten af de danske landsbykirker. Den eneste påviselige slægtning inden for landets nuværende grænser er skibet i dominikanernes klosterkirke i Århus,³⁴ i hvilken genfindes både de med rundstave indrammede skjoldbuefelter i langmurene³⁵ og de profilerede, spidsbuede vinduer.³⁶ Ved en kalkmalet indskrift dateres afslutningen af byggeriet i Århus til tiden o. 1360,³⁷ og skibet i Tranebjerg kan næppe være meget yngre.

Koret er formentlig føjet til skibet kort tid efter dettes fuldførelse. Grundplanen er meget langstrakt og murene, der er opført af mørkebrændte munkesten i munkeskifte,³⁸ er usædvanlig tynde. Langmurene, af hvilke den søndre nu i stor udstrækning er skalmuret, er ca. 60 cm tykke og gavlen ca. 75 cm. Den oprindelige

murhøjde andrager ca. 4 meter, og murværket (fig. 24) står endnu med adskillige åbne bomhuller. Gavlen og nordmuren har et forsænket savskifte ca. 130 cm over nuværende terræn.³⁹ På korets nordside er en spidsbuet *gesimsfrise* (fig. 25) af 30 cm brede, ca. 38 cm høje og 4,5 cm fremspringende bueslag på binderkonsoller. Blændingsbunden har været pudset og hvidtet. Det oprindelige murværk afsluttes herover af et kopskifte. I vestenden af korets nordmur ses en fortanding,⁴⁰ der respekteres af buefrisen og som muligvis (jfr. fig. 10b) er en rest af en oprindelig *†støttepille*?

Midt i østgavlen (fig. 24) er et ca. 200x170 cm stort spidsbuet, oprindeligt *vindue*, der nu er til-muret, efter en tid at have været reduceret i størrelse. Af et spids- eller rundbuet *†vindue* i korets nordside er kun bevaret en enkelt affaset sten af østkarmen i murens yderside.

Korets *indre* har sandsynligvis været overdækket af et *†*bjælkeloft.

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. På et tidspunkt, der formentlig ligger før sakristiets opførelse, fik korets mure *en forhøjelse* på fem skifter i røde og gullige munkesten i munke-skifte.⁴¹ Forhøjelsen må sandsynligvis ses i sammenhæng med indbygningen af et *†*hvælv, der 1868 erstattedes af det nuværende.

Sakristiet på korets nordside (fig. 25) er af munkesten i munkeforbandt. Flankemurene krones af falsgesimser over en mindre forhøjelse i små gule sten.⁴² Gavltrekanter har syv brede let brynede kamtakker. Skævt placeret ses en lille spærstikafdækket lyssprække, der flankeres

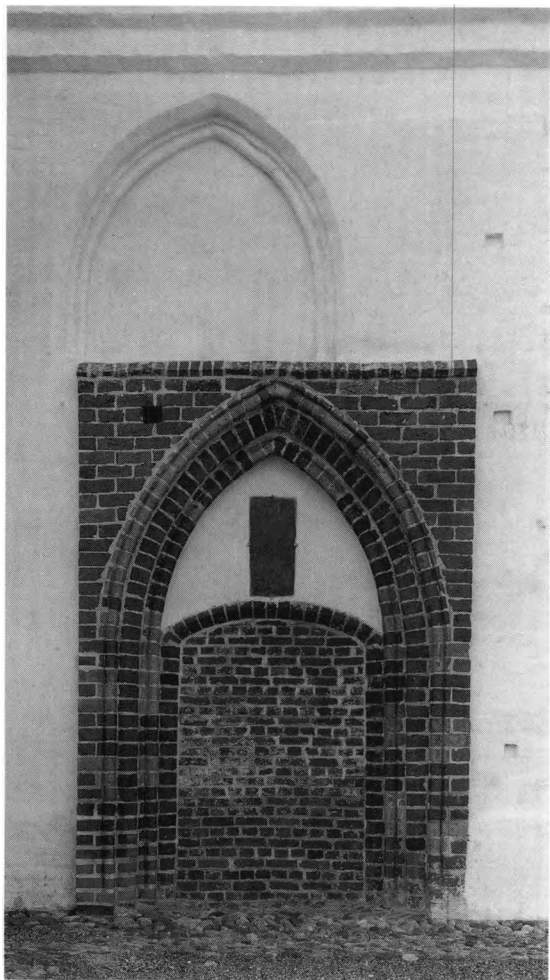

Fig.12. Nordportal og blænding i skibets midtfag (s. 2566). NE fot. 1990. - North portal and recess in the central bay of the nave.

Fig.13. Vindue i nordsiden af skibets vestfag (s. 2566). NE fot. 1990. - Window in the north wall of the west bay of the nave.

af to uregelmæssige skjoldblændinger, og hvorover er en cirkelblænding. Det rundbuede vindue i øst er forstørret udadtil og sidder indadtil i en stor fladbuet niche. I nordgavlen er der spor af et fladbuet *†*vindue over den sekundære, fladbuede dør, der i sin nuværende skikkelse stammer fra en restaurering 1959 (arkitekt Marinus Andersen).⁴³

Sakristiets indre overdækkes af et hvælv, der hviler på murede forlæg undtagen mod koret, hvor der er opmuret en spidsbuet skjoldbue. På hvælvets overside er på de nederste to tredjedele svære helstens overribber, hvor hvert andet skifte er muret af to bindere i forbandt med hvælvkapperne, jfr. Kolby og Nordby s. 2638 og 2760. Adgangen fra koret sker ad en sekundær, fladbuet dør, af hvilken kun østkarmen er gammel, mens resten er en rekonstruktion fra ovennævnte restaurering. Delvis rekonstruerede

Fig.14. Skibets østgavl med tilstødende bygningsafsnit, set fra syd-øst. NE fot. 1990. - *East gable of the nave abutted by the fabric of another building phase seen from the south-east.*

er tillige fire fladbuede *nicher*, to i øst- og to i nordmuren.

Det store, fire stokværk høje *tårn* (fig. 16) har samme bredde som skibet. Murene er opført på et kampestensfundament, der øverst er pakket med små, højtliggende syldsten, nærmest af karakter som brolægning. Fundamentet, der er mere end 1,8 m dybt, er herunder omhyggeligt opbygget af rå og kløvet kamp lagt i mørtel. Murværket er af munkesten i noget varierende størrelse;⁴⁴ sydmuren og sydvesthjørnet er i vid

udstrækning skalmuret. I murene ses adskillige bomhuller, på indersiderne åbne, på ydersiderne markerede efter seneste restaurering. På sydmuren er længst mod øst en kun lidt fremspringende *støttepille*, der afsluttes i niveau med skibets gesims og har afløst en af dettes oprindelige piller. På nordvesthjørnet er en pille, der indtil overkanten af første stokværk griber om hjørnet og herover, indtil underkanten af klokkestokværket, fremtræder som en halvanden sten bred pilaster på tårnets vestside. Sydvesthjørnet har

Fig. 15. Kirkens indre, set mod øst. NE fot. 1983. – *Interior seen to the east.*

formentlig haft en tilsvarende pille, der 1700²⁴ og igen 1803²² var revnet; den afløstes senere af den nuværende, kraftige støttepille.

Vestdøren er oprindelig og placeret i et med skråkant afdækket portalfremspring. Den fladbuede døråbning sidder udvendig i et spidsbuet, falset spejl; indvendig er den dybe dørniche overdækket af et fladbuet, dobbelt binderstik, jfr. Kolby. I syd et spidsbuet, falset, oprindeligt vindue, der indad åbner sig med brede smige; det tilsvarende vindue i nord er indsat 1866.

Tårnrummet forbindes i sin fulde bredde med skibet gennem en spidsbuet arkade, hvis vederlag er markeret med et afrundet skifte, der løber omkring hjørnerne mod øst. Rummet overdækkes af et højt, kuplet, seksdelt hvælv, der hviler på forlæg i væggene. Det rejser sig så højt op i første mellemstokværk, at det, som nedenfor

omtalt, må formodes planlagt i en lavere, muligvis firdelt, skikkelse. Omtrent midt i hvælvet er et *klokkerebshul* med træforing.

Adgangen til de øvre stokværk sker via et *trappehus* på tårnets nordøsthjørne. Den støttelelignende opbygning griber ikke omkring hjørnet, men på grund af en afsætningsfejl springer trappehusets østside lidt frem i forhold til tårnets gavlmur. Forneden er der fra tårnrummet adgang til trappen ad en falset fladbuet dør, hvis halvstensstik ledsages af et prydske af rette løbere, der er vandret afskåret ved stikkets ender. Trapperummets vægge er, indtil en højde af knap fem meter over tårnrummets gulv, muret i polsk skiftegang, de følgende to meter er udelukkende af kopper og den resterende del er i munkeforbandt; rummet overdækkes af trinvis stigende fladbuestik. Spindelen bliver en smule

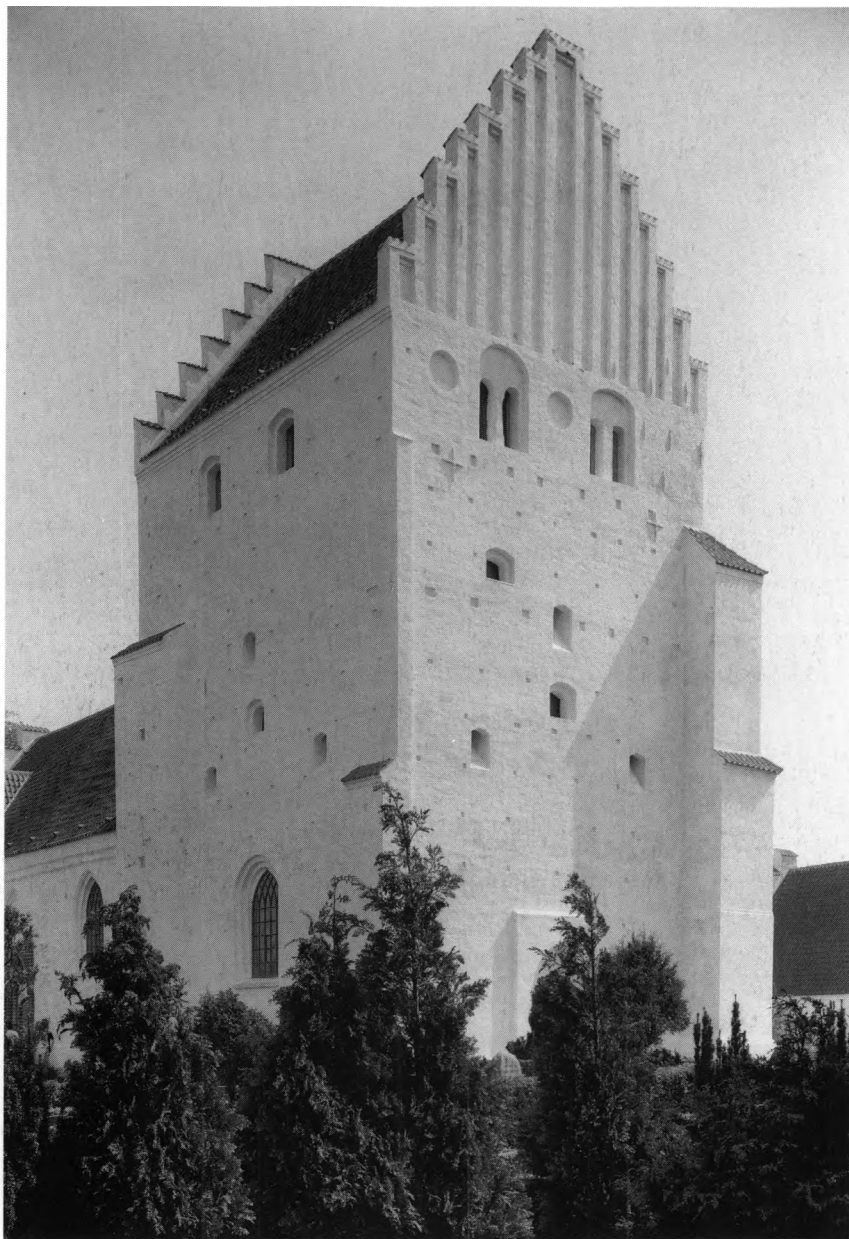

Fig.16. Tårnet, set fra nordvest. NE fot. 1990.
- *Tower seen from the north-west.*

spinklere i en højde af knap seks meter over gulvet. Fra trappen er der adgang til første mellemstokværk ad en fladbuet dør, der er placeret i et halvtens murfremspring. Trappen udmunder i andet mellemstokværk via en kort gang, der overdækkes af et fladbuet tøndehvælv. Trappen oplyses af tre, 1879 forstørrede,²² kvadratiske lysåbninger samt øverst af et åbent bjælkehul, der indgår i nedennævnte serie af huller i højde med gulvet i andet mellemstokværk.

Første mellemstokværk har i dag intet gulv, men et halvtens tilbagespring i nord-, vest- og syd-muren må angive niveauet for et planlagt gulv,⁴⁵ der formentlig skulle bæres af en opfyldning på hvælvets overside.⁴⁶ Dette forudsætter sandsynligvis et lavere hvælv end det nuværende, der hæver sig op til ca. 70 cm (fig. 7) over det planlagte gulv. Fra trappedøren og frem til den faldsede fladbuede dør til skibets loftsrum måtte det formodede gulv være forsænket yderligere 70-

Fig. 17. Kirkens indre, set mod vest. NE fot. 1983. - *Interior seen to the west.*

100 cm. Rummets træloft hviler på seks nyere fyrrebjælker, der i nord og syd bæres af en oprindelig, indmuret egetræsrem. Begge remme har på midten en låst samling, hvilket må betyde, at de har indgået i en forankring af murværket.

Til alle fire sider er der åbninger, der kun kan karakteriseres som *skydeskår* og *skoldehuller*. Skydeskårene, der er placeret midt i hver af de tre frie sider, er fladbuede og indvendig kraftigt smigede (fig. 18), udvendig falsede. Umiddelbart indenfor lysningen ses nederst i smigene bjælkehuller efter en *†*rekylbjælke. På hver side af disse skydeskår og døren til skibets loft er der ialt otte fladbuede skoldehuller, hvis bund falder kraftigt udad og er belagt med teglsten på fladen. Skoldehullerne (fig. 19) overdækkes af en række trinvis faldende halvtstensstik, der med undtagelse af det yderste og inderste er sekun-

dært behuggede og berappede, således at stikket får karakter af et faldende fladt tøndehvælv. De to østre er anbragt noget nærmere murens midte end de øvrige, hvilket kan skyldes hensyntagen til skibets tagværk. Åbningerne sidder i noget varierende højde over det formodede planlagte gulv. Alle tre skydeskår og de nordre skoldehuller har bunden otte skifter over gulvet, skoldehullerne i vest og syd ti skifter; i østmuren har det søndre hul bunden syv skifter oppe, mens det nordre, hvor gulvet skulle ligge lavere af hensyn til dørene, har den oprindelige bund i sjette skifte og ydermere sekundært har fået denne sænket yderligere fire skifter. Sydurens skydeskår og skoldehuller er tilmurede i ydre murflugt.

Andet mellemstokværks gulvbrædder støttes i øst og vest af murede, et skifte høje riller, der i vest er kombineret med et mindre tilbagespring

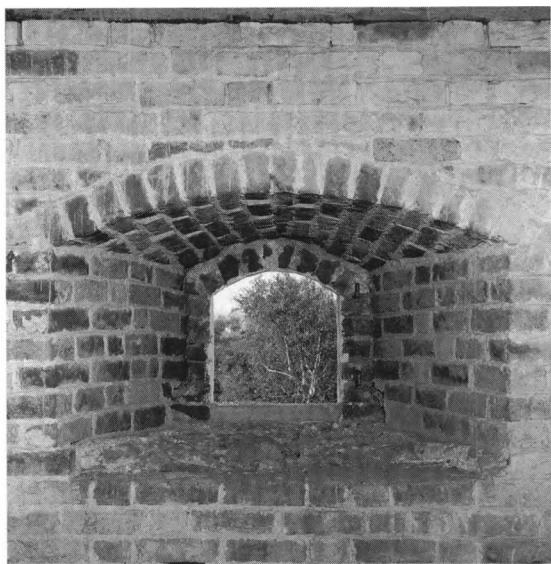

Fig.18-19. 18. Skydeskår i nordvæggen i tårnets 1. mellemstokværk (s. 2575). 19. Skoldehul i østvæggen i tårnets 1. mellemstokværk (s. 2575). Mogens Vedsø fot. 1990. - 18. North wall of the tower with loopholes in the 1. middle storey. 19. East wall with machicolation in the 1. middle storey.

i muren. Loftets bjælkelag er af egetræ og hviler i, noget ombyggede, huller i nord- og sydmuren. I alle fire vægge er fladbuede *sparenicher*, i øst tre (fig. 21), i de andre sider to. I sydmurens vestre og vestmurens nordre niche er små flad-

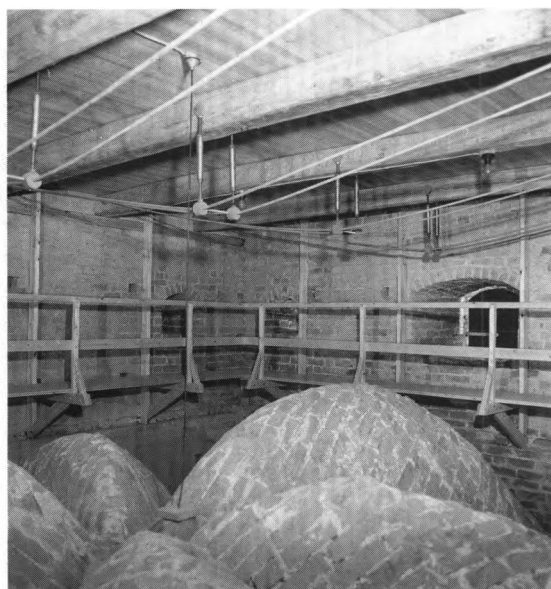
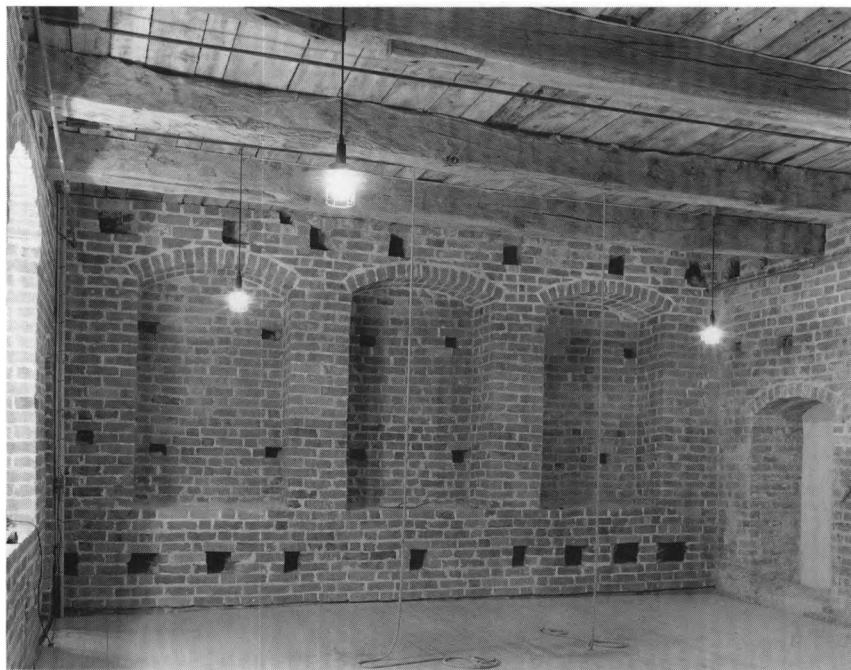

Fig.20. Syd- og vestvæggen i tårnets 1. mellemstokværk (s. 2574 og 2581). Mogens Vedsø fot. 1990. - South and west face of the tower's 1. middle storey.

buede falsede glugger, af hvilke førstnævnte er tilmuret i ydre murflugt. I nord, vest og syd er mellem nicherne anbragt et *skoldehul* af omtrent samme udformning som i stokværket under, blot er buestikkens underside ikke behugede. I syd sidder længst mod øst, overfor trappedøren, en nu i ydre murflugt tilmuret, fladbuet, falset dør, der må ses i forbindelse med en serie to skifter høje bjælkehuller, der når hele tårnet rundt og ved hjørnerne løber radiært gennem muren.⁴⁷ Hullerne (fig. 7) er anbragt med oversiden ca. 50 cm over gulvet og dørens bund. Udvendig kan højdeforskellen mellem bjælker og dørtærskel have været lidt mindre. Endnu en serie bjælkehuller ses (fig. 21) et skifte under træloftet, der har ødelagt flere af hullerne i nord- og sydsiden. I rummets sydvesthjørne (fig. 22) er betydelige rester af en tilsyneladende aldrig fuldført *†kamin* (jfr. s. 2578), der har skullet have bunden liggende fire skifter over de nedre bjælkehullers overkant. Det forsvundne røgfang har hvilet på en tre skifter høj planke med vederlag i kanten af de to nærmeste nicher. Aftrækket kan kun spores op til bjælkelaget, hvor røgen kan have fundet vej ud gennem et af de bjælkehuller, der udmunder her.

Fig.21. Sparenicher i østvæggen i tårnets 2. mellemstokværk (s. 2576). NE fot. 1990. - *Niches in the east wall of the 2. middle storey of the tower.*

Klokestokværkets mure har til alle sider et tilbagespring i højde med gulvet, i nord og syd et afsæt på 20-25 cm, i hvilket bjælkelaget sekundært er indbygget, og i de to andre sider 5-10 cm, der støtter gulvbrædderne. Til hver side er to glamhuller. I nord, øst og syd er de fladbuede og falsede med brede, fladbuede indre nicher. I siderne af disse er der 15-30 cm dybe huller til en form for stængebomme. De vestre glamhuller (fig. 16 og 9) er indadtil identiske med de øvrige, men er udvendig tvillingdelte og fladbuede under et fladbuet spejl. I den nordre åbning er midtpillen affaset på vesthjørnerne, mens pille og stik er ommuret ved den søndre, muligvis 1715²⁴. Klokestokværket har på ydersiden i vest to cirkelblændinger henholdsvis mellem glamhullerne og mellem det nordre og hjørnet; yderligere én ved sydvesthjørnet må formodes forsvundet ved skalmuring. Midt på sydsiden er en nyere, uregelmæssig gennembrydning til tårnurets viseraksel.

Tårnet har, modsat øens andre kirker, taggavlene anbragt i øst og vest. Østgavlen er helt glat og afdækket af 13 let brynede kamtakker. Vestgavlen (fig. 16) er under 15 kamtakker prydet med en blændingsgavl af Kalundborg-type, 15

foroven falsede høj blændinger, hvoraf den midterste er bredest. Gavlene har i nogen udstrækning været udsat for ommuringer, bl.a. 1929, da vestgavlen ramtes af et lyn,²³ men begge må regnes for autentiske. Tårnets langmure afdækkes af en falsgesims.

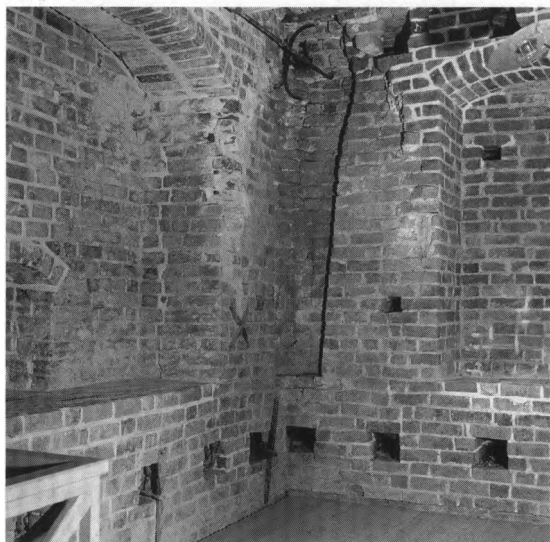

Fig.22. †Kamin i tårnets 2. mellemstokværk (s. 2576). Mogens Vedso fot. 1990. - †*Fireplace in the tower's 2. middle storey.*

Tårnet tiltrak sig allerede på et tidligt tidspunkt større opmærksomhed end den øvrige kirke, idet det indgik som et væsentligt element i den ofte ophedede debat om kirker som forsvarsværker. Otto Blom fremhævede 1895 Tranebjerg kirke som den eneste gotiske kirke, der kunne tillægges en forsvarsfunktion.⁴⁸ Hans bedømmelse præges imidlertid af, at han ikke selv havde set kirken. Det havde til gengæld sven-skeren Emil Ekhoff,⁴⁹ der anså tårnet for »sent«, uden at en eksakt datering forsøgte, og uden at der blev gjort rede for aldersforholdet mellem tårn og skib. 1902 publicerede Aage Mathiesen sine iagttagelser og fremførte,⁵⁰ at tårnet oprindeligt havde været et fritstående fæstningstårn fra 1300'rne, mens kirken skulle være føjet til tårnet ved midten af 1400'rne. En mere nuanceret opfattelse anlagde Chr. Axel Jensen 1918,⁵¹ idet han mente at hovedparten af kirkerne ikke havde haft nogen forsvarsmæssig funktion, men at en sådan ikke kunne afvises for enkeltes vedkommende, heriblandt Tranebjerg. Året efter havde han selv lejlighed til at undersøge Tranebjerg kirke nærmere, og i den efterfølgende indberetning til Nationalmuseet blev aldersforholdet mellem tårn og skib fastslået, mens forsvarsproblemet kun berørtes sporadisk. En divergerende opfattelse fremførtes 1954 af Erik Horskjær, der mente at »de uægteligt fæstningsagtige træk skyldes en traditionel benyttelse af verdsligt byggesæt«.⁵² Senest har emnet været behandlet af Johan Lange,⁵³ der, for Tranebjerg kirkes vedkommende, nærmest hælder til samme anskuelse som Aage Mathiesen.⁵⁴

Af betydning for tolkning af tårnets funktion er en datering. Først og fremmest må det slås fast, at tårnet er yngre end kirkens skib, hvilket, som nævnt, med sikkerhed blev konstateret allerede 1919 af Chr. Axel Jensen. Dette forhold fremgår bl.a. af, at tårnets østmur er bygget op mod og hen over skibets østmure. Det fremgår desuden klart, at tårnet er bygget i etaper. Stenstørrelsen varierer fra stokværk til stokværk, i østmuren ses en opretning i højde med skibets tagfod, i trappehuset aflæses flere faser i både spindelen og murværkets skiftegang, og endelig antyder skoldehullernes bundniveau i første mellemstokværk, at vest- og sydmuren er opført sammenhængende enten for eller efter (øst- og) nordmuren. Ingen af disse byggeskel synes imidlertid at markere længere standsninger i byggearbejdet, snarest repræsenterer de blot tekniske og sæsonbestemte pauser.

Markant er til gengæld overgangen mellem andet mellemstokværk og klokkestokværket, hvor skellet er af både teknisk og stilmæssig art. Dette betyder formentlig at byggeriet, muligvis efter en kort pause, er overdraget en anden bygmester. Klokkestokværket og især vestgavlen er tydeligt sjællandsk inspireret, mens mellemstokværkernes skoldehuller, i kirke-lig sammenhæng, har sine nærmeste slægtninge i Jyl-

land.⁵⁵ Der synes ikke på dansk grund at kunne påvises skoldehuller af denne form ældre end o. 1520,⁵⁶ og også vestrøens indvendige, dobbelte binderstik er relativt sent.

De mest forsvarsprægede træk i tårnet er skydeskårene og skoldehullerne. Ved disse findes så mange funktionsbestemte dispositioner og ændringer, at de ikke blot kan betragtes som traditionsbestemt anvendelse af verdslige motiver. Dette fremgår bl.a. af deres store antal, skydeskårenes rekylbjælker, behugningen af stikkene i skoldehullerne,³⁷ hvilket gav større bevægelsesfrihed for en skytte, og endelig ændringerne af østsidens nordlige skoldehul, der er sket under hensyntagen til gulvets lavere beliggenhed her. De to skoldehuller ind mod skibets loft er blevet brugt som argument mod en praktisk anvendelse af skoldehullerne,⁵² men taler afgjort også imod en dekorativ anvendelse.⁵⁸ At serier af bjælkehuller hele tårnet rundt generelt skulle være et forsvarstræk er forlængst afvist, men når der her findes en døråbning i tilknytning til hullerne kan tanken om et tømret galleri ikke afvises.⁵⁹ Ganske vist afbrydes det af skibets tagryg, men de tre bjælkehuller midt i østmuren er tydeligvis anbragt under hensyntagen til skibets tagværk. Ydermere ville et galleri lade den nederste halvdel af andet mellemstokværks skoldehuller fri, så disse stadig kunne benyttes. Når dette stokværk har små lysglugger og ikke skydeskår, skyldes det formentlig det udenfor anbragte galleri. Kaminen viser, at tårnet i perioder var tænkt at tjene til ophold. Af alt dette følger, at tårnet var planlagt som en bygning, der skulle kunne yde en vis beskyttelse mod angreb, omend vestrøens og skibets tilstedeværelse vanskeliggjorde et effektivt forsvar.

Flere træk taler imidlertid for, at intentionerne blev opgivet inden tårnets fuldførelse. Antydningen er et byggeskel mellem dets nedre del og klokkestokværket, hvor sidstnævnte er helt uden forsvarselementer. Kaminen røgaftræk er muligvis ikke fuldført, og den synes aldrig at have fået en muret bund. Desuden mangler spor af dørfløje i trappehusets øvre døre samt i døren til skibets loft. Om mulige årsager til forsvarsindretningen af tårnet, se s. 2562.

Våbenhuset foran skibets syddør (fig. 23) er opmuret af munkesten og har på vestsiden en let fremspringende, retkantet sokkel. Vestmurens oprindelige højde er ca. 2,75 meter over soklen. I vest er bevaret et nu tilmuret, falset vindue, der er rundbuet udvendig og i lysningen, fladbuet indvendig.⁶⁰ Det spidsbuede vindue i øst og den faldede, spidsbuede syddør er fra 1868.²² I loftsrummet ses på skibets sydmur spor af våbenhusets oprindelige tagværk, hvis kip har lig-

get i højde med skibets gesims. Vedr. en senere forhøjelse og sammenbygning med søndre $\dagger$ korsarm, se s. 2580.

Ved middelalderens slutning forårsagede tekniske mangler eller forfald en delvis *ombygning af skibets hvælv*, sandsynligvis i flere etaper. Under de oprindelige gjordbuer (fig. 15) opførtes falsede hvælvpiller og der skete en partiel ommuring af buerne, jfr. s. 2569. Senere blev den østre gjordbue erstattet med en glat halvanden sten bred spidsbue på aftrappede konsoller, der formidler overgangen fra det yderste helstens led på hvælvpillerne, og det østre hvælv erstattedes af et uordentligt muret krydshvælv med lette, helstens overribber.

Eftermiddelalderlige ændringer. I midten af 1500'rne blev koret og våbenhuset forhøjet og der tilføjedes korsarme ud for skibets østfag. Den søndre $\dagger$ korsarm, der var sammenbygget med det forhøjede våbenhus, er nu nedrevet.

Korets forhøjelse, der aflæses på den ikke skalmurede nordside, udgør seks skifter munkesten i uregelmæssig skiftegang og herover en dobbelt falsgesims af to udkragede binderskifter og et løberskifte. Koret har i øst en blændingsgavl, der over et savskifte i gavlfodshøjde afdækkes af 13 svagt brynede kamtakker.⁶¹ Gavlen (fig. 24) prydes af blændinger i tre niveauer, nederst tre rundbuede blændinger flankeret af to kvartcirkulære, herover yderligere to kvartcirkulære og øverst en cirkelblænding. I den midterste blænding er en spærstikafdækket lyssprække.

Nordre korsarm (fig. 25) er opført af munkesten i krydsskifte. Østre flankemur afsluttes med en falsgesims, mens den vestre endnu 1919 havde en $\dagger$ profilgesims af rundstav over hulkel, der nu kun er bevaret som konsol under gavlens vestre kamtak. I nord registreres et højsiddende, rundbuet $\dagger$ vindue af samme bredde som det nuværende, lavere siddende, spidsbuede vindue, der er indsat 1866. Blændingsgavlen, der er nært beslægtet med korgavlen, afdækkes af 15 brynede kamtakker. Gavltrekanen er delt i fire vandrette horisonter prydet med kombinationer af blændinger med rundbuet og kvartcirkelbuet stik samt kvartcirkel- og cirkelblændinger. Et 1889²² ommuret pillelignende fremspring på

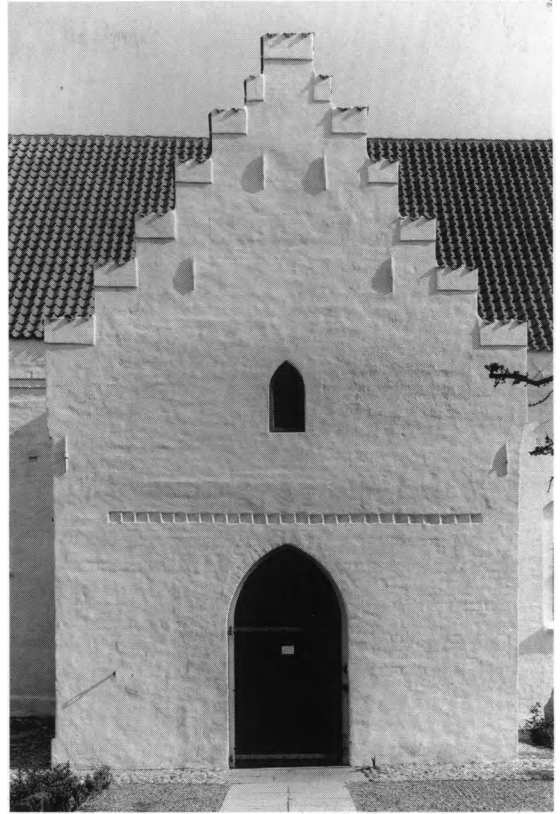

Fig.23. Våbenhuset (s. 2578). NE fot. 1990. - Porch.

østmuren har formentlig været en rest af skibets ovennævnte oprindelige, nordøstre $\dagger$ støttepille.

Korsarmens indre overdækkes af et hvælv fra o. 1868, der har afløst et ældre, sandsynligvis oprindeligt $\dagger$ hvælv. Dette må have hvilet på murede forlæg og en skjoldbue mod skibets nordmur. Denne bue har været noget højere end den nuværende, da skibets skjoldbue ses at være omdannet til arkade i omtrent sin fulde højde. Mod korsarmen har arkaden halvtstensstik med pryds-kifte af løbere. På grund af højdeforskellen mellem arkadetoppen og flankemurenes krone må hvælvet have været ekstremt skævt udformet.

Våbenhusets forhøjelse er en følge af opførelsen af den nedennævnte søndre $\dagger$ korsarm. Den østre flankemur forhøjedes ca. en meter og indgik som vestmur i korsarmen, mens den vestre mur blev forhøjet ca. en halv meter svarende til det nuværende bjælkelags højde. I syd markeres tagfoden af et savskifte i samme højde. Tagspor

Fig.24. Kirken, set fra øst. NE fot. 1990. - *Church seen from the east.*

på skibets sydmur viser, at våbenhuset har haft halvtæg, der løb sammen med korsarmens vestre tagflade nær kippen.⁶²

†*Søndre korsarm* var formodentlig opført samtidig med den nordre og udformet som denne. Den af opførelsen nødvendiggjorte forhøjelse af våbenhuset er omtalt ovenfor, bevaret derudover er kun den tilmurede, spidsbuede arkade (fig. 11) i skibets sydmur. Korsarmen blev nedrevet før 1813, da støttestøtten på skibets sydøsthjørne ønskedes ommuret.²²

Efter nedbrydningen af korsarmen blev våbenhusets vestre flankemur forhøjet til samme højde som den østre, og det fik en glat gavlf med 13 kamtakker. Heri er formentlig 1868 indsat en spidsbuet lysåbning med støbejernsstel.

Eftermiddelalderlige reparationer. Allerede i 1700'erne voldte tårnets tilstand bekymring. 1700 betegnede det blot som skrøbeligt, men 1715 præciseredes, at murværket i en af sydsidens luger var »revnet inden«. 1786 befrøgtes, at tårnet skulle falde ned, hvilket, »om det skete en

Fig.25. Kirken, set fra nord. NE fot. 1983. -
Church seen from the north.

Prædikedag, kunne begrave hele Menigheden under sit Grus«. ²⁴ 1879 var der igen problemer med sydsiden, hvor der fandtes store revner. ²² Det var muligvis på dette tidspunkt, at spærnerne og flere af åbningerne blev tilmurede.

Et *†skillerum* i tårnet opsat »under Krigen« for at udskille kirkens vestende til forhal, mens våbenhuset var rekvireret til militær brug, ønskedes fjernet 1818. ²²

Støttepillen på tårnets sydvesthjørne blev opført 1821 ²² efter flere forudgående reparationer af den oprindelige pille på dette sted.

I koret ønskedes 1813 indsat to træbjælker på loftet til forankring af gavlen, hvilket endnu ikke var sket 1819; 1820 var gavlen revnet, og 1835 var dette også tilfældet med hvælvet. ²²

Restaureringer. 1866-69 gennemgik kirken en række forandringer af samme art som ved grevskabets andre kirker. ²² 1866 fornyedes vinduerne, og 1868 reguleredes indgangsforholdene, idet både skibets syddør og våbenhusdøren rykkes mod øst, så de kom til at sidde centrerede. Korets hvælv og de spidsbuede skjoldbuer på falsede piller med trekvartsøjler blev ombygget

1868 i små gule sten. Hvælvet er et stjernehvælv med halvtens ribber af et tilspidset profil. Den vestre skjoldbue fungerer tillige som korbue og bærer den levnede rest af spejlet over den oprindelige bue. Samme eller det følgende år ombyggedes hvælvet i nordre korsarm på tilsvarende men lidt enklere vis, idet pillerne og ribberne er retkantede. 1869 indbyggedes i tårnrummet et muret *†pulpitur*, der fjernedes 1954 i forbindelse med opstilling af et nyt orgel.

I sidste halvdel af 1980'erne er indledt en restaurering (ved arkitektfirmaet Vilhelmsen & Kristensen), der til dato har omfattet en udvendig renovering af kirkens murværk, forstærkning af tagværkerne og fornyelse af tagbeklædningen samt en omfattende stabilisering af tårnets mur- og træværk. Ved sidstnævnte arbejde er tårnets første mellemstokværk gjort lettere tilgængeligt ved anbringelse af en løbebro (fig. 20) langs indermurene, bjælkelaget herover er forstærket med hængeværk af stål og spærnerne i det ovenliggende stokværks sydmur er genåbnede, mens en række tilmurede åbninger er tydeliggjorte.

†*Gulve.* Til sakristiets gulv behøvedes 1715 fire tylder fjelle og en tylt ege »barkuner« til reparation. 1716 siges, at der slet intet gulv var i sakristiet og »Mag: Weyle var fornøjet dermed så som det findes«. ²⁴

Vinduer. 1800 behøvede alle vinduer hovedreparation og i sakristiet ønskedes indsat et vindue til at åbne, for »at give værelset luft«. ²⁴ 1808 ønskede synet alle vinduer fornyede, hvilket skete 1812, men allerede 1845 var træværket i tre af sydsidens vinduer forrådnat. De nuværende syv fag støbejernsvinduer i kor, korsarm, skib og tårn blev indsat 1866; i en rude nederst i tårnets nordvindue er med diamant indridset: »Hegewald, 19.juni 1866«. Et til de øvrige svarende vindue indsattes i våbenhuset 1868. ²²

Tagværker. Kirkens tagværker er i hovedsagen nyere, omend med benyttelse af adskillige stykker ældre tømmer. I skibet er 1. og 3.-5. fag fra vest bevarede fra et ældre tagværk. Tårnet har ti fag gammelt tagværk med delvist fornyede bindbjælker, skrå spærstivere og to lag hanebånd. Korsarmens tagværk fornyedes 1864 ²⁵ og er forstærket ved seneste restaurering.

Fig.26. Ubestemmelig bygningssten? (s. 2582). NE fot. 1990. - *Unidentifiable masonry?*

†*Tagbeklædning.* 1725 repareredes tårnets tag med 350 hulsten. ²⁴

Opvarmning. 1882 anskaffedes ↑kakkellovne til kirken. ²² Ved århundredets begyndelse fandtes tre ovne bag en muret kappe i korsarmen, ²⁵ men før 1917, muligvis 1914, indrettedes kaloriferanlæg i korsarmen med indfyring fra den smalle slippe mellem denne og sakristiet; døren til slippen fornyedes førstnævnte år. 1959 installeredes el-varme i våbenhuset og kaloriferens gitter blev udskiftet. ⁶³ Ved seneste restaurering er varmeanlægget fornyet og en ny skorsten opført over korsarmens østmur. De skiftende varmeanlæg i slippen har efterhånden forårsaget betydelige udhugninger i såvel sakristiets som korsarmens murværk.

Ubestemmelig bygningssten? I våbenhuset, tidligere ved skibets sydøsthjørne, er opstillet en groft tilhugget granitsten (fig. 26). Stenens formål er uvis, men den har tidligere været betegnet som »falssten« til et faldgitter og inddraget i debatten om tårnet som forsvarsværk. ⁵⁰ Senest er stenen forsøgt bestemt som en romansk gravsten. ⁶⁴

Kirken står i dag med pudsede, kalkede mure og røde teglhængte tage. Våbenhuset har malet bræddeloft. Koret, der er hævet et trin over skibet, har gulv med rudemønster af røde tegl på kant og de enkelte ruder udfyldes af fire gule og en halv rød sten på fladen. Kirkens øvrige gulve er af gule sten; korsarmen og tårnets vestre del hævet et trin over skibet.

KALKMALERIER

Da Jacob Kornerup 1893 var på Samsø for at finde kalkmalerier, så han ingen grund til at undersøge Tranebjerg, hvor han fandt hvælvingerne stærkt ombyggede og reparerede. Efter at der 1928 var fundet malerier på skibets nordvæg, bl.a. »et vellignende Kristusansigt«, blev der foretaget spredte afdækninger på skibets vægge, og 1931 blev de bedst bevarede fund restaureret. Dette arbejde fik pioner karakter, da en af fremstillingerne, S. Kristoffer, måtte aftrækkes og genopsættes med celluloselim. Billedet blev dermed det første danske kalkmaleri,

Fig.27. S. Antonius eremit og en bueskytte hørende til en S. Sebastianfremstilling. Kalkmalerier fra o. 1475 øst for norddøren (s. 2584). Over figurene ses et indvielses- og et flettekors fra o. 1525 (s. 2584). NE fot. 1983. - *St. Anthony, the hermit, and an archer belonging to a representation of St. Sebastian. Mural painting from c. 1475, east of the north door.*

der blev genstand for en fæstningsproces efter nye og, som det skulle vise sig, meget effektive metoder. 15 år efter gennemgik de resterende figurfremstillinger den samme behandling. 1954 blev der fundet og afdækket tre våbenskjolde i tårnummets hvælving. Vægmalerierne blev 1968 renset og bundrepareret.

1) (Fig. 27-28). O. 1475 er der i *skibets 2. fag*, på begge sider af den tilmurede norddør, malet

tre helgener: Vest for døren S. Kristoffer, som med Jesusbarnet på sin højre skulder skrider frem imod øst (fig. 28). Helgenen, der er uden glorie, har langt hår og hageskæg og er iklædt knækort kofte samt kappe. Hænderne er knuget om den blomstrende, af vægten bøjede stav. Jesusbarnet har glorie uden kors om det krøllede hår; det er iført fødsid kjortel og har bare fødder. Øst for døren ses mod vest S. Antonius

eremit, som står vendt imod døren, med bøjet hoved, et T-formet kors i sin højre hånd og en klokke i venstre. Hans lange kjortel er forneden bøjet om til en sokkel for en lille gris. Øst for S. Antonius ses resterne af en S. Sebastianfremstilling (fig. 27): Af helgenen er kun en arm og lidt af det gloriekede hoved bevaret, men en pæl, hvori der sidder en pil, bag figuren suppleret med en lille bueskytte, indikerer, at der er tale om en S. Sebastian.⁶⁵

Billederne står med sorte konturer, nu det eneste bevarede på S. Sebastianfremstillingen. De øvrige domineres af rød- og gulbrunt. S.

Fig.28. S. Kristoffer. Kalkmaleri fra o. 1475 vest for norddøren (s. 2583). NE fot. 1983. - *St. Christopher. Mural painting c. 1475, west of the north door.*

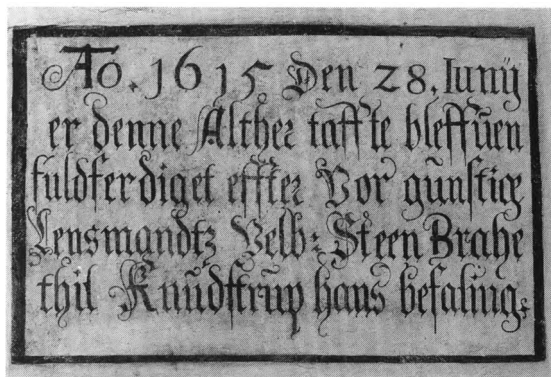

Fig.29. Kalkmalet oplysning om altertavlens opstilling 1615, efter lensmand Sten Brahes befaling. Koret nordvæg (s. 2585). NE fot. 1983. - *Mural painted inscription marking the installation of the altar-piece in 1615 by the order of the Lord Lieutenant, Sten Brahe. North wall of the chancel.*

Kristoffers kappe er grøn, ligesom bladene på hans stav.

Fremstillingernes formodede samtidighed sløres af, at de efter afdækningen er så forskelligt behandlet. Særlig S. Antonius' ansigt har en fra de andre figurer afvigende karakter. Gennemgående er dog den afrundede, ret summariske streg, der nærmest må betegnes som en efterklang af den internationale stil i 1400'ernes begyndelse.⁶⁶ Flere stiltræk som f.eks. det langstrakte, lidt mutte ansigt på S. Kristoffer genfindes desuden på en Kristus som Smertensmand i Skanderup kirke; denne figur indgår i en udsmykning fra 1480'erne.⁶⁷

2) (Jfr. fig. 27) O. 1525 er der østligst på nordvæggen i *skibets 2. fag* malet et indvielseskors af den almindelige hjulkorstype og et flettekors med knuder for enderne, svarende til kors i Skelum (Ålborg amt) og Lime (Viborg amt). Begge kors har sorte konturer og står her indenfor halvt i lyst rødbrunt, halvt i kalkens farve.

Fra samme tid stammer sandsynligvis også et ottetakkert kors på nordvæggen i *skibets 3. fag*; det består af to par overlappende, diagonaltstilrede trekanter. Sortmalet. Desuden tre våbenskjolde med bomærker udformet som variationer over kryds i *tårnrummet*, et i vestre hvælvingskappes sydside under »P.6«, et i samme kappes nordside under »P.N« og et umiddelbart

over nordvinduet sammen med »N«;⁶⁸ skjoldene virker som noget enklere udgaver af de 1558 daterede våbenskjolde i Kolby. Sortmalede.

3) (Fig. 29). 1615 er der på *korets nordvæg* malet: »A(nn)o 1615 Den 28. Iuny er denne Alther taffle bleffuen fuldfærdiget effter Vor gunstige Lensmandtz Velb. Steen Brahe thil Knudstrup hans befaling«. Sort fraktur i et af en ligeledes sort streg indrammet, tværrektangulært felt, 35x55 cm, sandsynligvis aldrig overkalket.⁶⁹

(†) *Kalkmaleri*, 1400'ernes begyndelse(?). Under den sengotiske S. Antonius, jfr. udsmykning nr. 1, ses ridselinierne fra et indvielseskors, noget mindre end det kors, der lapper ind over figuren.

† *Kalkmalerier*. 1) 1500'erne(?). 1930 fandtes meget medtagne rester af en renæssanceudsmykning på nordportalens spejl. 2) 1678(?). Indskrift sandsynligvis udformet som nr. 3, på korets sydvæg. Ifølge ældre afskrifter med ordlyden: »A(nn)o 1678 haver Hans Excellence Statholder Hr. Jørgen Bielke ladet denne Alter-Tavles Zirater stafere og bekoste, og den Tid var Sogne-Præst Mag(ister) Jens Bønk og Hans Kongel. Mayestets Forvalter Mathias Nielsen Fogh«. ⁷⁰

INVENTAR

Oversigt. Til kirkens middelalderlige inventarstykker hører en romansk granitfont, som må være overført fra en (Tranebjergs?) ældre kirkebygning. I korets sydmur er sekundært indsat en ligeledes romansk gravsten. En klokke er støbt o. 1400-25, formentlig til det nuværende tårns forgænger. Af kirkens øvrige inventar er det meste anskaffet i 1600'erne. Prædikestolen er skåret 1593, men forandret o. 1620, muligvis i forbindelse med en nyopstilling. Altertavlen er ifølge en kalkmalet indskrift på nordvæggen opsat på foranledning af øens højeste øvrighed, lensmand på Kalundborg Steen Brahe, i juni 1615. Alterstagerne er skænket 1632 af enken efter foged Jacob Brun, Dorte Hansdatter, hvis initialer sammen med sønnens uden findes på et sæt stolegavle fra 1639. Disse er tillige med to gavle fra 1655 indføjte i det nuværende stolesæt fra 1935-37. En degnestol, der - formentlig efter en ombygning - bærer årstallet 1654, har gavle med topstykker svarende til de ældre stolestaders. Fra 1654 stammer endvidere en klokke. På en kalk udført 1671 er graveret våben for øens ejer 1674-76, Peder Griffenfeld, mens et falterklæde fra 1725 sikkert er

anskaffet af en senere ejer, Christian Danneskiold-Samsøe, samtidig med altertekstiler i Kolby og Besser. Kirkens indre præges i dag af en ombygning ved arkitekt Marinus Andersen i 1950'erne, ved hvilken lejlighed et pulpitur i vestenden blev nedrevet og et nyt orgel opsat.

Alterbord, middelalderligt(?), af munkesten, muret op ad korets østvæg. 176x133 cm og ca. 84 cm højt. Under den nyere trædæklade⁷¹ fandtes 1950 en fordybning, formentlig rester af en † *helgengrav*; i denne var der, sandsynligvis i 1860'erne, nedlagt forskellige genstande.⁷²

Alterbordspanel med malet årstal 1583, af fyr. Forsiden (jfr. fig. 31), der måler 89x181 cm, har tre arkadefelter adskilt og flankeret af pilastre med kannelerede skafter, profilkapitæler og -baser. Under de hesteskoformede bueslag er ligeledes kannelerede pilastre; her er kapitælerne profileret bøjet i vinkel og fortsat langs pilastrenes ydersider. Glatte svikkelfelter og gesimsfrise med fremspring over pilastrene; arkitraven og den tandsnitsmykkede kronliste er fornyet 1955. Nord- og sydpanelerne, som er henholdsvis 126 og 123 cm lange, har hver to glatte fyldinger med skrâfas på den nedre og profilister på de tre andre sider.

Panelet har bevaret oprindelig staffing; forsidens rammeværk er rødbrunt og pilastrene gulbrune, mens der i arkadefelternes vederlags-højde er malede stænger, hvorpå grønne gardiner med sorte folder ophængt i sorte ringe. Buefelterne er lyseblå, gesimsfrisen har kontureret rankeværk i rødt på blågrå bund. Sidefelternes staffing⁷³ består af lyst rødbrunt på rammeværket og orange gult med hvidgule, maureskelignende mønstre i fyldingerne. På de øvre ramdestykker er hvidgule blomsterornamenter og mellem nordpanelets to fyldinger en indskrift i antikva: »Septemb(er) 14 1583 (sammenskrevet) LS (eller SL)«.

† *Alterklæder*. 1725 anskaffedes et nyt fløjlsalterklæde, sandsynligvis med broderede våbener og datering (jfr. ndf.).²⁴ 1833 fandtes alterklædet beskadiget, og tolv år efter ønskedes det ødelagte klæde udskiftet. 1866 burde alterklædet forsynes med frynser og 1880 atter erstattes med et nyt.²² 1901 fandtes et alterklæde af violet fløj

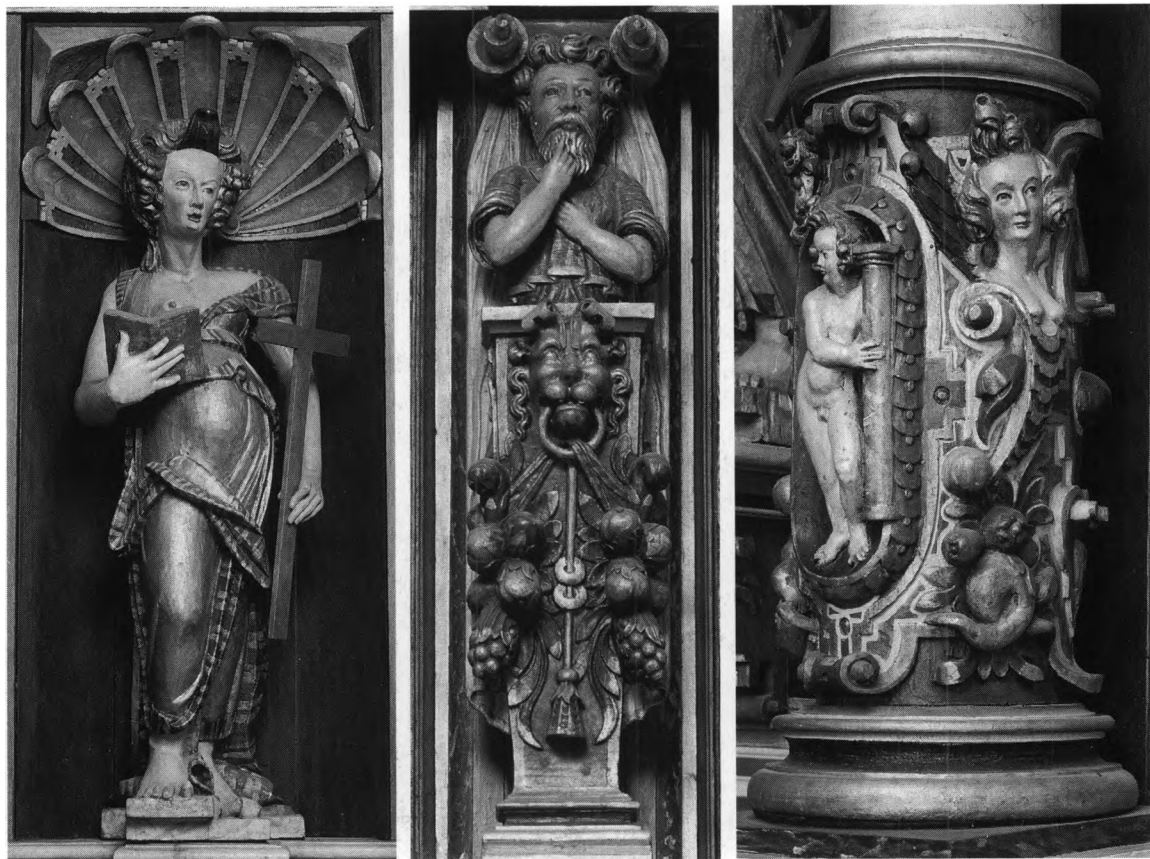

Fig.30a-c. Detaljer af altertavlen (sml. fig. 31). a. Troen, i storstykkets nordre sidefelt (s. 2586). b. Mandlig herme på attikaens midte (s. 2588). c. Prydbælte med putto bærende martersøjle på forsiden og kvindebuste på siden (s. 2586). NE fot. 1983. - *Details of the altar-piece (cf. fig. 31). a. Faith, on the north side panel of the main compartment. b. Male term at the centre of the attic section. c. Ornamental band with a putto carrying a martyr's stake; at the side, the bust of a woman.*

med (relief?)broderier formodentlig overført fra det 1725 anskaffede klæde: to våbener i sølv, vistnok for Danneskiold-Samsøe, »Anno 1722« og »Anno 1725«. Desuden guld kors og -frynser. Ved synet i forbindelse med overgangen til selveje 1911 ønskedes dette klæde erstattet med et uden våbener.²⁷

Altertavle (fig. 31), ifølge kalkmalet indskrift på korets nordvæg fuldført 1615. Med postament, tredelt storstykke, todelt attika og topfelt hvorover halvrund gavlf.

Det lidt tilbagetrukne postamentfelt indrammes af dukatsnor og flankeres af fremspring med kvindehoved; sidevingerne er formet som kvartkartoucher med dyrehoved i profil og frugtklase. Over glat frise er kvartrundstav

hvorpå fladsnit. Bøjler med varierede løvema-sker (fig. 32) er udspændt under storsøjlerne, der har korintisk kapitæl og prydbælte med oval kartouche udfyldt af putto med lidelsesredskab på forsiden. Puttoen på den nordligste søjle har kors, den næste hammer og nagler i hænderne og en kugle under fødderne og de sidste dels hane og svøbeskaft, dels søjle. På prydbæltets sider er kartoucher med frugtklaser, samt enten rovfugle (de inderste søjler) eller kvinde-buster (de yderste, fig. 30c).

Midtfeltet kantes af pærestav, mens sidefelterne rummer muslingeskalnicher, hvori frifigurer af Troen (fig. 30a) med bog og kors (mod nord) og Håbet med due og anker (mod syd). Under figurerne er konsoller med kvindehoved

Fig.31. Altartavle, ifølge kalkmalet indskrift (fig. 29) fuldført juni 1615 (s. 2586). NE fot. 1983. - Altar-piece completed in June 1615: according to the painted inscription on the north wall of the chancel.

og over nicherne trekantgavl. De kartoucheformede vinger er prydet med diademhoved (i midten), muslingeskaller og båndophængt frugtklase. Gesimsen er let fremtrukket og har fladsnit på undersiden, kronliste med pærestav og bøjler med englehoved.

Attikafelterne, der indrammes af æggestav, deles og flankeres af hermer, en kvindelig med kvindehoved og kvastsnor med frugter på skaf-tet (mod nord) og to mandlige med løvehoved, som gaber over ring med kvastsnor og båndop-hængte frugtklaser (fig. 30b). Hermernes joni-ske kapitæler har langt udtrukne volutter og draperi. Ovalkartoucher over storstykkets side-felter rummer stående kvindeskikkelser med sammenlagte hænder og palmegrene stukket om bag armene. Gesimsen er en forenklet ud-gave af postamentets. Topfeltet indrammes af pærestav og flankeres af joniske søjler med prydbælte, hvorom ringe af rudebosser.⁷⁴ Kar-toucheformede vinger med muslingeskal. På ge-simsens hjørner står engle med korsfaner; en tredie, (nu?) vingeløs, sidder på den halvrunde

gavl med venstre hånd på verdenskuglen og højre løftet i velsignelse.

I sin opbygning står tavlen den samtidige tavle i Kolby nær. Dens skæringer virker dog mere sammenstykkede, snarest som et resultat af et samarbejde mellem forskellige billedskæ-rere. Dyderne i storstykkets sidefelter, figurerne på prydbælterne og de tre engle omkring top-stykket synes således at knytte sig til den samme Øresundsgruppe som Kolby-tavlens skæringer, omend de har et mere manieret præg, med høje pander, spidse hagepartier og proptrækkerkrøl-let hår.⁷⁵ Kvindehovederne på postamentfrem-spring og storvinger, maskerne på gesimsbøj-lerne og attikaens kvindeherme udmærker sig, ligesom skæringerne på prædikestolen i Ons-bjerg, ved de runde kinder og de halvmånefor-medede, himmelvendte øjne.⁷⁶ Kvindehovederne på de to dydefigurers konsoller kan med deres indfaldne kinder minde om figurerne på kirkens prædikestol, mens attikaens to mandlige hermer har en helt fjerde karakter.

Tavlens staffing er efter en rensning 1913 hovedsagelig fra 1600'rne, omend med enkelte tilføjelser fra 1700'rnas begyndelse. Farvehold-ningen er rig, men dæmpet, med blå på ram-meværket, marmorering i gråt og hvidt på stor-søjlernes skafter samt rødt og brunt på vin-gerne. Dertil kommer en del forgyldning, noget laseret sølv og lidt hvidt, grønt og lyst (falmet?) rødt. I topgavlen ses det hebraiske Jahvenavn i stråler og over dyderne, med gyldne versaler, henholdsvis »Fides« og »Spes«. Indskrifterne, i forgyldt fraktur på sort bund, henviser til tav-lens malerier. I to spalter i postamentet: »Vor Herre Jesus Christus i den Nat der hand bleff forraad..... Lige saa tog hand oc kalcken effter Aftens Maaltid _____«, under storstykkets karnis-svungne liste: »Christus er forligelsen for Vore Synder. i.Iohan:II.«, »Saa elskte Gud Verden, at hand gaff sin Enbaarne Søn ... Iohan:III. (16)« og »Jesu Christi Blod gjør oss Rene aff alle Synder. I.Iohan:I«. I gesimsfrisen: »Jeg er liffsens Brød ... Ioha(n).vi.(35)«, »Hand er Saargiort for Vore Misgierningers skyld ... Esai.LIII.(5)« og »Huo som æder mit kiød ... Iohan.VI.(54)«, samt i attikaens gesims: »Christus er giffuen hen ...

Fig.32. Løvemasker på en af bøjlerne under altertav-lens søjler, sml. fig. 31 (s. 2586). NE fot. 1983. - *Lion's mask on one of the corbels below the columns on the altar-piece, cf. fig. 31.*

Fig.33. Altertavlens storfelt med nadvermaleri fra o. 1615, sandsynligvis udført af Laurids Andersen Riber, sml. fig. 31 (s. 2589). NE fot. 1990. - *The Last Supper. Painting from c. 1615 in the main compartment of the altar-piece, probably by Laurids Andersen Riber, cf. fig. 31.*

Rom.4. (25)« og »Jeg er Opstandelsen oc Liffuet ... Iohan.XI.(25)«.

Malerierne, udført i olie på træ, viser Nadveren (i storstykket), Korsfæstelsen og Opstandelsen (i attikaen) og Himmelfarten (i topstykket). Ligesom malerierne på Kolby-tavlen kan

de af stilistiske grunde tilskrives den efterspurgte Laurids Andersen Riber.⁷⁷ Billederne i attika og topstykke er noget forgrovede efter en opmaling i 1700'ernes begyndelse.⁷⁸

Nadvermaleriet (fig. 33), 105x102 cm, er ligesom fremstillingen i Kolby tydeligt inspireret af

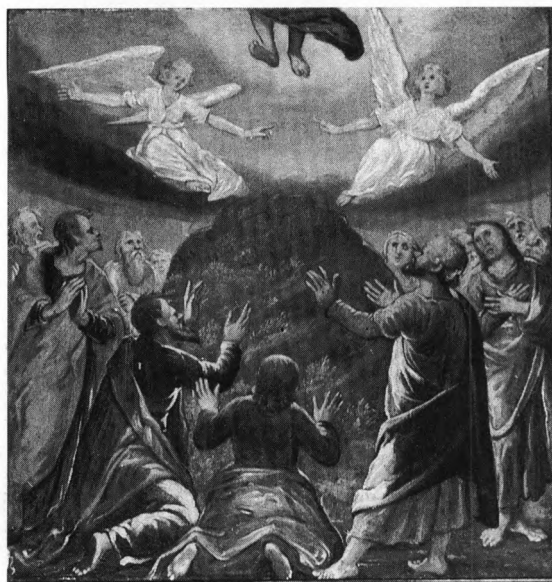
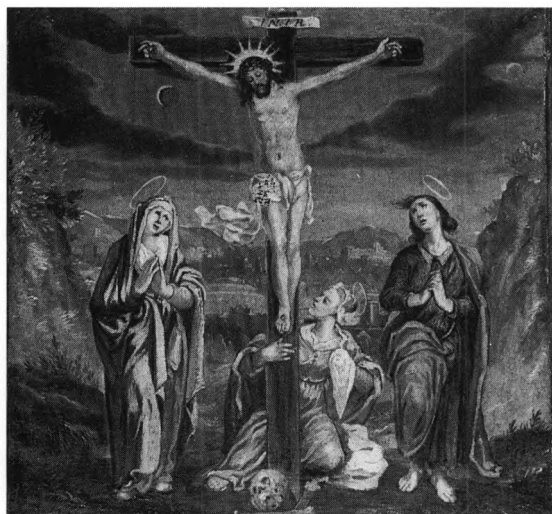

Fig.34a-c. Altertavlemalerier fra o. 1615, formentlig udført af Laurids Andersen Riber (sml. fig. 31). a. Korsfæstelsen. b. Opstandelsen. c. Himmelfarten (s. 2590). NE fot. 1983. - *Paintings c. 1615 on the altarpiece, probably by the hand of Laurids Andersen Riber (cf. fig. 31). a. The Crucifixion. b. The Resurrection. c. The Ascension.*

et stik udført af Hendrick Goltzius i 1598.⁷⁹ Kristus sidder midt i billedet med Johannes i skødet og armene udbredt i velsignelse. En apostel foran bordet vender sig efter en kande vin, mens Judas ved siden af skjuler venstre hånd med pengeposen bag sin ryg. Hans ansigt er vendt mod beskueren, bort fra Kristus.

Korsfæstelsen (fig. 34a) i attikaens nordfelt viser Kristus med tornekrans og stjerneglorie på et kors med skriftbånd hvorpå »INIR«(!). Maria og Johannes står til siderne, mens Maria Magdalene knæler ved korsets fod med en hånd om stammen. Billedet er udført efter samme forlæg som Ribers altermaleri i Hundslund (DK. Århus

s. 2661). I fremstillingen af Opstandelsen (fig. 34b) i attikaens søndre felt står Kristus på den sønderbrudte grav, omgivet af henholdsvis sovende og vågne, stående soldater. Et rektantet vindue markerer, at scenen finder sted inden-dørs. Det svarer til et af Ribers malerier på Ribe domkirkes (†)altertavle fra 1597 (DK. Ribe s. 410). På himmelfartsbilledet (fig. 34c) i topstykket ses fødderne af Kristus over en høj, hvor hans fodaftryk anes; til siderne svæver to engle, mens disciplene henholdsvis står og knæler omkring højen.

Nadverbilledets farver består af gråt på væggene og brunt i flere nuancer til vægtæppet og gulvfliserne. Kristi dragt er lilla, Johannes' grøn og rød og Judas' gul og rød; de øvrige apostle er klædt i grønt, rødt, lilla, blå og gult. I korsfæstelsesscenen er jorden grågrøn og himlen rødbrun; Maria er klædt i rødt og blå, Johannes i grønt og rødt og Maria Magdalene i gult. Baggrunden for Opstandelsen er rødbrun over i det hvide; Kristus har rød kappe, mens soldaterne er klædt i hvidt og blågråt. I Himmelfarten er jorden gråbrun og himlen lys brunrød; englene er

iført hvide gevandter, mens disciplene er i grønt, rødt, brunt, lilla, gult og blå.

(†) *Altartavle* eller (†) *epitafium*, 1600'ernes begyndelse; det bevarede er formentlig et topfelt med flankerende hermer. 1951 fandtes tillige det inderste af en *†sidevinge*.

Feltets ramme er kvadratisk med en side på 60,5 cm; den er profileret og har reliefskåret pærestav. De to kvindehermer (fig. 66) er 60,5 cm høje, har doriske kapitæler og skafter med draperier hvorunder frugter ophængt i ring. På *†vingen* var halvrosen i *kartouche* samt båndophæng.

Træværket har bevaret rester af oprindelig staffering, lagt på en tynd kridtgrund. Rammen er rød med gylden pærestav; desuden er anvendt grønt, hvidt og blå, muligvis smalte. Hermeskafternes bund er cinnoberrød med let marmorering og dekorationerne holdt i grønt, rødt og gyldent suppleret med lasurfarver på sølv. Umiddelbart indenfor guldkanterne er trukket smalle streger i hvidt. Vingens staffering svarede til hermeskafternes.

Maleriet (fig. 35), i olie på træ, måler 50x48 cm⁸⁰ og viser på én gang begivenhederne i 1. Mos. 28, 10-22: Jakob, der i drømme loves afkom, og som dagen efter rejser en sten for at markere sin taknemmelighed. Den sovende Jakob ligger til højre; han er iført tætknappet trøje med opslidsede overærmer og kappe. Drømmesyntet ses ved hans side i form af en stige, som når himlen, engle vandrer op og ned, og Gudfader kigger frem foroven. Til venstre er Jakob ved at salve den sten, han vil sætte som minde. Baggrunden for begge scener er et bakkelandskab med træer og buske samt i horisonten en bebyggelse. Farverne er lagt på en tynd kridtgrund og velbevarede.⁸¹ Himlen er lyst rød og jordsmonnet grønt, Jakob og Gudfader er klædt i lyserødt med røde kapper, og englene i hvidt.

Delene siges at stamme fra *†*kapellet på Kyholm,⁸² men har ingen sikker proveniens, før de 1935 blev bragt til kirken fra privateje.⁸³ 1951 ophængt på skibets sydvæg.

Altersølv. Kalke. 1) (Fig. 36) 1671, 22 cm høj. Sekstunget fod med fodplade, profileret stand-

kant og to afsæt. Skaftet er sekssidet, indrammet af profillister og midtdelt af en tolvleddet knop. På hvert andet af knoppens led er rudebosser, hvoraf de fem har graverede versaler dannende ordet Jesus, den sidste et latinsk kors. Glat bæger. På en af fodtungerne graveret våben for rigskansler Peder Griffenfeld, der 1674-76 var øens ejer.⁸⁴ Under bunden er graveret skrivekrift: »Stjålet fra Onsbjerg Kirke 15/16 October 1851 Oppløiet paa Bisgaard Mark 25 Mai 1905«; indskriften skyldes forveksling af et altersæt, stjålet fra Tranebjerg kirke 1851, og et, der gik tabt ved Onsbjerg præstegårds brand 1858.⁸⁵ På en af fodtungerne to stempler: mestermærke for Nicolaus Arentzberg (Bøje 177) og Københavnsmærke 1671.⁸⁶

2) 1928, 22,3 cm høj, på cirkulær fod med afsæt langs kanten og ved overgangen til det cylindriske skaft. Som indramning af skaftet tjener kugleborter; en lignende om den fladovale knop brydes af fire rudebosser, hvorpå graverede versaler dannende ordet »INRI«. Glat bæger med graveret kors og under mundingsranden tre

Fig.35. Maleri fra 1600'ernes første del, forestillende Jakobs drøm, muligvis stammende fra en (†)altartavle, sml. fig. 66 (s. 2591). NE fot. 1983. - *Painting from the first half of the 17th century depicting the Dream of Jacob, eventually from an (†) altar-piece, cf. fig. 66.*

Fig.36. Alterkalk fra 1671, udført af Nicolaus Arentzberg, København og forsynet med våben for Samsø ejer 1674-76, Peder Griffenfeld (s. 2591). NE fot. 1983. - *Chalice from 1671, made by Nicolaus Arentzberg, Copenhagen, furnished with the coat of arms of the owner of Samsø 1674-76, Peder Griffenfeld.*

stempler: udvisket mestermærke, Københavns-mærke 1928 og guardeinmærke for Christian F. Heise.

Fig.37. Disk fra 1800'rne, set fra neden (s. 2592). NE fot. 1983. - *19th century paten, seen from below.*

Fig.38. Oblatæske udført 1702, af Hans Nielsen Wolgast, København (s. 2592). NE fot. 1983. - *Wafer box made in 1702 by Hans Nielsen Wolgast, Copenhagen.*

†Alterkalk, sikkert anskaffet o. 1851 (jfr. ovf.), og formentlig afløst af kalk nr. 2.

Diske. 1) O. 1750, 15,8 cm i tv. Under bunden fire stempler, alle mestermærke for Christian Schou, Kalundborg (Bøje 1982, nr. 2246). På fanens yderste kant to stempler, begge mestermærke for H.C. Dahm, Kalundborg (Bøje 1880); antagelig fra en reparation o. 1844.⁸⁷ 2) (Fig.37) 1800'rne, i nybarok stil med tre ben. Tv. 13 cm, højde 4,7 cm. Drevet blomsterbort mellem fane og bund, vendt med mønsteret nedefter og ben udformet som løvefødder gripende om kugler.⁸⁸

Oblatæske (fig. 38), 1702, cylinderformet, tv. 10 cm, højde 6 cm. Langs æskens underkant løber en bølgelinie; to tilsvarende flankerer et profilleret på lågets kant. På oversiden af det hvælvede låg er graveret laurbærkronet spejlmønogram »RE« over palmegrene. Under bunden graverede skrivebogstaver: »D=H=E« og fire stempler: mestermærke HN over (17)00 for Hans Nielsen Wolgast (Bøje 282), Københavns-mærke 1702, guardeinmærke for Conrad Ludolph og månedsmærke tvillingerne.

Alterkander. 1) 1800'ernes anden halvdel, af porcelæn fra Bing & Grøndahl. Sort med guld-kors og -kanter. 2) 1947, 26,7 cm høj. Cirkulær

Fig.39. Sygesættets kalk med futteral, dateret ved en graveret indskrift under fanen på den tilhørende disk, som udover årstallet 1664 rummer navnene på sognepræsten Jens Hansen Borchardsen og øens patron Caspar Gersdorff (s. 2593). NE fot. 1983. - *Chalice belonging to communion set for the Sick. Underneath the banner on the paten engraved inscription with the names of the vicar Jens Hansen Borchardsen, and the island's patron Caspar Gersdorff, as well as the date 1664.*

fod, øverst afsluttet med flad, rund knop; pæreformet korpus og fladt låg med håndgreb af form som enkelt spiral. På foden og under bunden er med versaler graveret »Tranebjerg kirke 1947« og »Minde om Jacob Engberg læge paa Samsø 1891-1935 og hustru Ingeborg Schiørring skænket af deres børn«. Desuden fire stempler: mestermærke for firmaet Frantz Hingelberg, Århus,⁸⁹ Sterling Danmark og to ens lødigheds-mærker: »925 Sølv«.

En i alterkande af porcelænen blev slået itu i forbindelse med kirketyveriet 1851 (jfr. ovf.).⁹⁰

Ske, 1904, med tre stempler på skaftet: mestermærke for A. Fleron,⁹¹ Københavnsmærke 1904 og guardeinmærke for Christian F. Heise.

Sygesæt, bestående af kalk og disk fra o. 1664 og oblatæske fra 1857. Kalken (fig. 39) er 12 cm høj og har sekstunget fod med fodplade og let hulet standkant. Profilled indrammer såvel skaftet som knoppen, der har seks glatte tunger på over- og underside. Lille bæger. Den tilhørende disk er 9,2 cm i tv. Under fanen er graverede versaler: »Anno mdclxiv patrono loci Casparo

Fig.40. Alterstage med graverede våbener for foged på Søllemarksgård Jacob Brun og hustru Dorte Hansdatter, samt årstallet 1632 (s. 2594). NE fot. 1983. - *Altar candlestick with the engraved coats of arms of the bailiff of Søllemarksgård, Jacob Brun, and and his wife, Dorte Hansdatter, together with the date 1632.*

Gerstorffio. pastore Iano Burchardio« (År 1664, dette steds patron Caspar Gersdorff, præst Jens Hansen Borchardsen).⁹² På modstående side

Fig.41. Graverede våbener på alterstagernes lyseskål, sml. fig. 40 (s. 2594). NE fot. 1990. - *Engraved coats of arms on the cups of the altar candlesticks, cf. fig. 40.*

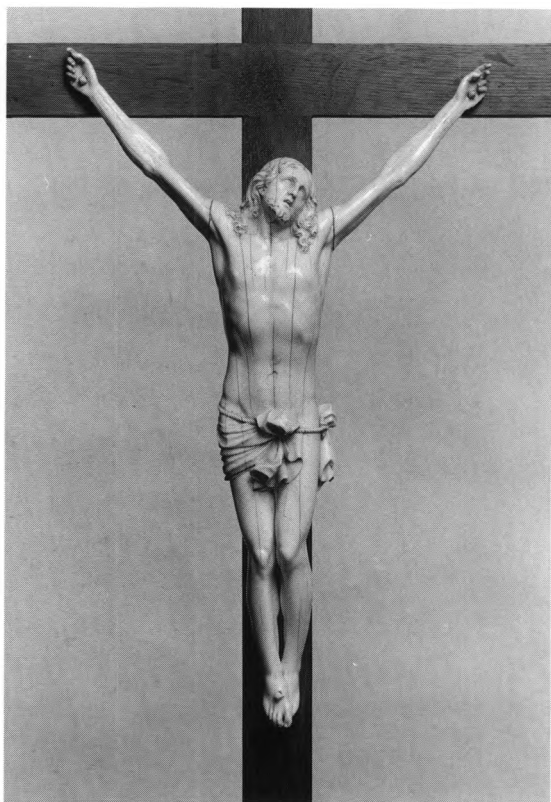

Fig.42. Elfenbenskrucifiks udført o. 1700 og skænket af komtesse Clara Danneskiold-Samsøe 1954 (s. 2594). NE fot. 1990. - *Ivory crucifix made c. 1700, and presented to the church in 1954 by Countess Clara Danneskiold-Samsøe.*

graveret skriveskrift: »Restaureret 1866«. Den cylinderformede oblatæske er 4,5 cm i tv. og 1,5 cm høj; den har perlestav øverst og nederst på kanten og hvælvet låg med graveret skriveskrift: »NLH 1857«, dvs. Niels Lunde Hansteen, kirkens præst 1818-58. Under bunden tre stempler: mestermærke for Århus-guldsmeden Georg Christian Adler Wolf (Bøje 1438) og to ens lødighedsmærker. Opbevares i ældre *futeral* af læder med guldtryk og rødt fløjlsfor.

Alterstager (fig. 40), skænket 1632, 58 cm høje. Kraftig fod med tre afsæt og skaft bestående af pæreformet led, fladt, skarpkantet led og kugleled. Store lydeskåle, som foden med tre afsæt, hvoraf det midterste har graverede våbener (fig. 41), til venstre med vandret bjælke hvorpå »AGS LAG«, blomsterbuket(?) og kalk(?), til højre med kvindeskikkelse holdende sværd og

bæger (kalk?). Desuden initialer IB og DB, for fogeden på Søllemarksgård Jacob Brun og hans hustru Dorte Hansdatter Brun. I midten under våbenerne ses årstallet 1632.⁹³

Syvarmet stage, o. 1900-10, 51 cm høj. Grundtvigstage med rund fod, hvorpå graveret skriveskrift: »Til Tranebjerg Kirke fra Harald og Kirstine Lund«.

To *kandelabre*, 1961, udført af bronzestøber Troels Erstad, Århus, af bronze, 171,5 cm høje, hver med tre lys. Gave fra Samsø Bank.²⁵ I kor-buen.

Krucifikser. 1) (Fig. 42) o. 1675-1700. Elfenben på fornyet korstræ, beslægtet med krucifikser i Flakkebjerg (DK. Sorø s. 805) og København S. Ansgar (DK. Kbh. By 5, s. 414). Den 32 cm høje figur, som formentlig er af tysk oprindelse, hænger i strakte arme med ansigtet opad og blikket himmelvendt. Skulderlangt, let krøllet hår og fuldskæg, muskuløs krop med svagt aftegnede brystvorter og ribben, uden sidesår. Om lænderne et snoet reb, hvorom der er slået et folderigt klæde. Fødderne lagt over hinanden og fæstnet med én nagle. Skænket af komtesse Clara Danneskiold-Samsøe 1954 og i forbindelse med en restaurering samme år anbragt på et nyt korstræ, af eg, sortbejdet.⁹⁴ På alterbordet.

2) 1800'rne, af messing på sandsynligvis nyere korstræ. Den 19 cm lange figur hænger i strakte arme med det tornekrønte hoved bøjet ned mod højre skulder. Lukkede øjne, skulderlangt, blødt krøllet hår og fuldskæg. Folderigt lændeklæde med knude i skridtet og fødder, samlet med én nagle, hvilende på suppedaneum støbt sammen med figuren. Et skriftbånd af messing med »INRI« i reliefversaler er fæstnet på det 37 cm lange korstræ. Ophængt over mindeplade nr. 1 på nordre sideskibs vestvæg.

†*Alterbøger.* Efter kirketyveriet 1851 fandtes den »gamle Billedbibel fra Tranebjerg Kirke ... i aldeles sønderreven Stand«.⁹⁵

Altersranke, muligvis opsat i forbindelse med arbejdet i koret i 1860'ernes slutning, svarende til skranker i Onsbjerg og Besser samt i kirke-ejerens kirker på Sjælland.⁹⁶ Af træ, halvrund med udsvajede ender, ved hvilke kannelerede søjler med flade knopper. Rækværk af slanke,

drejede balustre. Håndlisten står i poleret træ, mens balustrene er blågrå. 1844 kunne dørene i *†alterskranken* ikke lukke.²²

Font (fig. 43), med romansk kumme af rødlig granit og fod udført 1923. Tvm. 72 cm. I kummens næsten lodrette sider ni konturhuggede arkadebuer, hvorover små kors skærende en ringelinie lidt under kummens munding.⁹⁷ Rester af rød maling. Foden, af lysegrå granit, er udformet som cylinder på omvendt terningkapitel og har imod øst indhugget »1923«.

Fonten, der 1758 synes at have stået i nordkapellet,⁹⁸ blev 1863 flyttet fra sin afsides plads ved norddøren til koret, og muligvis samtidig anbragt på en fod af mursten, som inden 1901 cementpudsedes." I skibets nordøsthjørne ud for korbuens nordre vange.

Dåbsfad (fig. 44), o. 1550, sydtysk, af messing. Tvm. 62 cm. I bunden dreven bebudelsesfremstilling omgivet af inderst en ring af slidte minuskler, den fem gange gentagne indskrift

Fig.43. Døbefont af granit. Kummen er romansk, foden fra 1923 (s. 2595). NE fot. 1983. - *Granite font. The bowl is Romanesque, the base dates from 1923.*

Fig.44. Dåbsfad fra o. 1550 med fremstilling af Bebudelsen i bunden (s. 2595). NE fot. 1983. - *Baptismal dish, c. 1550, with representation of the Annunciation at the centre.*

»mivehue(?)«, måske suppleret med et »h«;¹⁰⁰ yderst ring hvori en akantusomvunden stav.¹⁰¹ På fanen to rækker stemplede ornament, inderst malteserkors, yderst tostilkede blade.

Dåbskande, 1947, af tin, 31,5 cm høj. Pæreformet korpus, på låget lodretstillet kors hvorom ring. Om hals og krop to runde vulster, hvorimellem henholdsvis Kristusmonogram over laurbærkrans og (sammenskrevet) »Tranebjerg K(irke)« over åretallet 1947. Med skrift på den runde fod: »Lad de smaa Børn komme til mig. Marcus Ev. 10.14.«, med versaler i låget: »Med tak for rige oplevelser i Tranebjerg kirke skænket af kirkeværge Bent Rasmussen og hustru Johanne Margrethe, f. Snedker (4 - 1 - 1947).« Under kandens bund og i låget ses stempler for firmaet Frantz Hingelberg, Århus.

†Fontegitter, sandsynligvis indelukke med sider udført som fyldingspaneler og dør. Nævnt i forbindelse med reparationer 1827-28 og 1845, da pladsen ved fonten fandtes for trang.²²

Prædikestol med samtidig himmel, skåret 1593 (fig. 48). Stolen består af fem fag, fire jævnbrede og et smallere, muligvis yngre¹⁰² (ved opgan-

Fig.45. Løvmask på en af prædikestolens gesimsbøjler, sml. fig. 48 (s. 2597). NE fot. 1983. - *Lion's mask on one of the pulpit's corbels, cf. fig. 48.*

gen). Mellem fagene er skiftevis mandlig og kvindelig herme. Postamentet brydes af hjørnefremspring med enkelt kassetteværk og drejede hængeknopper. Storfelterne, der indrammes af æggstav, rummer postament hvorover arkade med joniske kvartsøjler og englehoved i sviklerne. I de brede fag er søjleskafterne kanneleerede, bueslaget tungkantet og arkaderne udfyldt med ovalkartoucher hvori figurer. I det smalle fag har søjlerne høje, glatte prydbælter, bueslaget er glat med tre medaljoner, og arkadefeltet har niche med muslingeskal øverst og figur. Figurerne, evangelisterne og Gudfader, er

Fig. 46-47. Detaljer af prædikestolen, sml. fig. 48 (s. 2597). 46. S.Johannes. Ulla Kjær fot. 1990. 47. S. Mattæus. NE fot. 1983. - *Details of the pulpit (cf. fig. 48). 46. St.John. 47. St. Matthew.*

vist stående med deres symboler og navngivne ved skårne versaler på postamentet; i det smalle felt ses »S. Matevs Evangelis 93« (fig. 47) og i de øvrige »S. Marcvs 93«, »Creator Mvndi 93«, ¹⁰³ »15 S. Lvcas: 93« og »S. Iohannes 93« (fig. 46). Indskriften under Lukas er fordybet og årstallet fordelt på fremspring under kvartsøjlerne, mens de øvrige indskrifter står i relief på tynde træplader, der sekundært er sømmet på postamenterne.¹⁰⁴

De adskillende hermer, med joniske kapitæler og skafter med løvemasker på kartouche over frugtbundet, er nøgne bortset fra en af hvert køn, der bærer kyrras af bånd. De to andre kvindehermer holder bæger. Gesimsen har glat frise og bøjler med løvemasker over kannelerede knægte på hjørnerne (fig. 45). Under den fremspringende håndliste¹⁰⁵ er småkonsoller.

Friseelterne på postament og gesims rummer reliefversaler på henholdsvis dansk og latin. På postamentet, regnet fra opgangen: »Exod: 4. (12) so gack nv hen ieg vil vere med din mvnd oc ler dig hvad dv skalt sic«, »Esa: 59.(21) min and som er hos dig oc mine ord som ieg hafver lagt i din mvnd skvllve icke vige fra din mvnd«, »lerem: 1. then som digh hafver skabt hand er din b.sk(ytt)er oc din igenlosere den som kaldes Gvd ofver alverd«, ¹⁰⁶ »Ieremie. 6. (fejl for 7.(3)) bedre¹⁰⁷ eders lefnet oc vesen saa vil ieg bo hos eter i tenne sted. 1593« og »I:siræ: 33.(3) it forstandigt minske holder ved Gvds ord oc Gvds ord er hannvm vist som kiær tale«. På gesimsen: »Mat: 24.(42) vigilate q(ui)a nescitis dem ne q(ue) haram«, »Marc: 8.(35) q(ui) (per)diderit animam svm pro permeet evang: salvam faciete am«, »Mat: 17.(5) hic est fili(us) me(us) dilect(us) in q(u)o mihi bene compla ipsvm adite«, »Lvce: 11.(28) beati q(ui) avdivnt verbvm dei et cvstodivnt illvd« og »Ioh: 6.(27) op(er)amini non cibvmq q(ui) (per)it sed q(ui) (per)manet in vitam æternam«.

Yngre sekssidet, svungen underbaldakin og firsidet bærestolpe, muligvis fra 1882, da synet ønskede prædikestolen anbragt lidt lavere.²⁵

Himlen har fem frie sider og en noget længere vægside med udsavninger til hvælvpillen. Lave hængestykker, gennemløbende frise, kraftigt

Fig.48. Prædikestol med skåret årstal 1593, muligvis ændret i forbindelse med stafferingen 1620 (s. 2595). NE fot. 1983. - *Pulpit with carved date 1593, possibly altered in connection with the polychromy of 1620.*

tandsnit og spærformede topstykker hvori englehoved. På hjørnerne og fire af topstykkerne står småtårne kronet med månesegl, mens det midterste topstykke bærer et krucifiks: Den tornekrønte Kristus har let bøjet hoved og lukkede øjne; lændeklædet er bundet med knude på højre hofte og de krydslagte fødder fæstnet med én nagle. Himlens underside er ved seks kraftige profillister delt i felter og har i midten detaljeret skåret roset med hængedue. Frisen bærer relief-

Fig.49. Stolegavle med skåret årstal 1639 og initialer for arvingen til fogedembedet, Jens Brun og hans moder Dorte Hansdatter (s. 2598). NE fot. 1990. - *Bench-ends with carved date 1639, and the initials of the heir to the office of bailiff, Jens Brun, and his mother Dorte Hansdatter.*

versaler: »Ioha: 3.(16) sic devs dilexit mvndvm / vt filivm svvm vnigenitvm daret / vt omnis q(ui) credit in evm non (per)eat / sed habeat vitam eternam / Esa: 45.(22) convertiminini ad me et salvi eritis«.

Muret trappe og opgangspanel med tre glatte fyldinger; begge dele muligvis fra 1882, da stolen ønskedes sænket.²⁵

Stafferingen, fremdraget 1913, stammer fra 1600'rne, med enkelte tilføjelser fra 1700'ernes begyndelse. Den omfatter en sortbrun bundfarve på rammeværket, en gråhvid i kurvens felter, og ansatsen til en rød marmorering bag hermerne. Rødt er desuden, sammen med guld, den dominerende farve på de arkitektoniske og ornamentale led; på figurenes dragter findes lyst blå og blågrønt. Indskrifterne er gyldne. I to af evangelisternes opslåede bøger ses sorte versaler, i Lukas' retvendt i forhold til figuren, »LYIP CPI«, og i Johannes', retvendt i forhold til beskueren, »1620 HIM«. Det betegner formentlig året for stafferingen og muligvis malerens signatur. Underbaldakinen og bunden i lydhimlen er blågrå; i to af himlens felter er

malet ialt syv sorte stjerner. Underbaldakinens østside har malet versalindskrift: »Istandsæt Aar 1913 under Nationalmuseet af Niels Terman-sen«. Opstillet ved skibets sydvæg mellem første og andet fag.

Stolestaderne, der rummer gavle fra 1639 og 1655, er udført 1935-37 af snedkermester Martin Thomsen med anvendelse af træ fra et (†)stoleværk opstillet 1850-51.

1) (Fig. 49) 1639, tre gavle med dobbeltfelter foruden og topstykker, der over halsstykke med kartouche flankeret af volutbånd har englehoved i medaljon omgivet af beslagværk og frugtbundter, jfr. gavle fra 1587 i Århus domkirke (DK. Århus s. 565), og degnestol. Fordelt på halsstykkernes kartoucher er reliefskåret årstal 1639 og initialerne I.I.S.B og D.H.D.B., formentlig for arvingen til fogedembedet, Jens

Fig.50a-b. Stolegavle med skåret årstal 1655 og initialer, muligvis for provst Hans Svane (s. 2599). NE fot. 1983. - *a-b. Bench-ends with carved date 1655 and initials, possibly of Hans Svane, rural dean.*

JacobSøn Brun og hans moder, Dorethe Hans-Datter Brun.⁹³ Gavlene står afrensedede, omend med spor af forgyldning på udskæringerne. -

O. 1935 bragt til kirken fra Brattingsborg. Nu som de tre forreste i østrækken i nordkapellet.

2) (Fig. 50a-b) 1655. To gavle hvorpå hermer med jonisk kapitæl og skaft med frugtsnor op-hængt i ring. Langs kanterne er dukatbånd og øverst frisefelt hvorpå tre lodrette stave. Gesims med tandsnit og æggestav. Topstykker som på gavle nr. 1, blot med diademhoveder. I kartoucherne reliefskåret »1655«, og »M.H.S.P.O.S.« (Magister Hans Svane Provst over Samsø(?)). Gavlene har rester af ældre staffing bestående af en brun og hvid marmorering på bunden, samt grønt, rødt og blått suppleret med gyldent på udskæringerne. - Bragt til kirken fra Brattingsborg sammen med gavle nr. 1 og opstillet i den sydlige stolerække, øst og vest for indgangen.

3) 1935-37, udført af Martin Thomsen med anvendelse af sæder og rammeværk til de nu lukkede rygstød fra et 1850-51 opsat (†)stoleværk. Gavle inspireret af henholdsvis stolegavle nr. 1-2 og degnestolen. På topstykkerne englehoveder, i kartoucherne forskellige reliefskårne årstal og initialer: »1935«, »1936«, »1937«, »J.C.V.T.« (sognepræst Jens Christian Victorius Terkildsen), »B.R.« (kirkesanger og -værge Bent Rasmussen), »S.T.C.« (organist Sigrid Toft Christensen), »C.F.« (ringer Christian Fribert) og »M.T.« (snedkermester Martin Thomsen).¹⁰⁸ Mod væggene er gavle afsluttet med vandrette gesimser. Egetræsmaledede.

(†) *Stolestader*. 1700 trængte stolenes vægpaneler til reparation, og 1800 manglede stole på begge sider af gangen låger.¹⁰⁹ 1850-51 opstilledes nye stole; de havde tremmer i ryggen og glatte gavle med svungen overkant, jfr. de samtidige stole i Kolby, Onsbjerg og Besser.¹¹⁰ 1881 fandtes 62 stole;¹¹¹ de ønskedes 1906 malet, efter at synet 1905 havde afvist en anmodning fra menighedsrådet om nye stolestader udført i en »smukkere og renere kirkestil«.²⁵

Armstol til præsten, 1874,¹¹² med ryg hvori ud-skåret kristne symboler: På topstykket kors med Jesumonogram flankeret af trekanter i stjerner

(Guds øje i stråleglans?); herunder bueslag omsluttende due med oliegren. På ryggens bagside rudeformet felt med »AK 1874« i relief. En *†stol til præsten* var 1817 brøstfældig.²²

Degnestol (fig. 51), sandsynligvis indeholdende dele fra 1614, men i sin nuværende form et resultat af ombygninger 1654 og 1935-37. Forpanelets postament er ved profillister adskilt fra fire glatte højkantfelter; herover en glat frise med tandsnit og æggestav. På de tilsvarende inddelte gavle er postament og frise forbundet med tre lodrette, tæt sammenstillede borter, de yderste med dukatsnore, den midterste med fladsnit udformet som ranke med dyrehoveder. Øverst er en halvros. Topstykkerne, med forbillede i en række gavle fra 1587 i Århus domkirke (DK. Århus s. 565), jfr. stolegavle nr. 1,

Fig.51. Degnestol sammenstykket af dele fra 1614, 1654 og 1935-37. På lågen malet monogram fra o. 1700, muligvis »DL« (s. 2599). NE fot. 1983. - *Parish clerk's pew put together from pieces dating from 1614, 1654, and 1935-37. The painted monogram on the door is from c. 1700, possibly »DL«.*

bærer nu »anno« (i reliefversaler) »1654« i kartoucherne på den vest-, henholdsvis østvendte gavl. 5-tallet, der skiller sig ud ved at være fordybet, synes dog at have erstattet et reliefskåret 1-tal. Åbenbart er årstallet ændret i forbindelse med, at topstykkets øverste del er fornyet og et ekstra topstykke føjet til på dets bagside, dvs. ud mod kirkerummet.¹¹³ I det tilføjede topstykkets kartouche læses »L.I.H.«, sandsynligvis initialerne for degnen Lukas Iørgensen Horsens, hvis navn genfindes i en reliefskåren versalindskrift øverst på pultbrættet: »Lucas Georgi Horsnensis svbminister hvivs ecclesiae anno 1654«. Fra 1654 stammer muligvis også stolens to døre,¹¹⁴ der ved kraftige profillister er delt i to fyldinger og forsynet med udsavede topstykker, hvorpå fladsnit.

Stolen fik ved en restaurering i forbindelse med fornyelsen af kirkens stoleværk 1935-37 tilføjet bagpanel med gavle som forpanelets, blot uden topstykker. Ved samme lejlighed blev træværket rensat for ældre malingsrester.¹¹⁵ I dørenes øverste fyldinger er dog bevaret malede monogrammer indenfor palmegrene, formentlig fra o. 1700: »DL(?)« og »SAM«; det sidste sandsynligvis for Sophie Amalie Moth.¹¹⁶ I skibets sydøsthjørne.

Murede bænke, muligvis fra 1817, da de to år tidligere nedtagne sæder var genopsat.²² Langs våbenhusets øst- og vestvæg, med mørklakerede træsæder.

†*Bænke* i koret til skolebørnene, opsat langs nordvæggen, formentlig efter synets anmodning 1819.²²

Skammel, indeholdende dele fra 1686. 29 cm høj med 37 cm langt og 22 cm bredt sæde; i sædet er indfældet 16,5 cm bredt bræt med udskåret kartouche, hvorom skårne versaler »M - S - D«, »1686« og bomærke af form som kryds med kroge på to af armene og tværstreg på en tredie. På de muligvis 1957 udskiftede fædestykker¹¹⁷ fandtes 1901 initialerne MSD og PPB samt bomærke udformet som hankekors med to skråstreger udgående fra skæringen. I sakristiet.

†*Skabe*. 1731 blev der udført et skab til messeklæder.²⁴ 1874 udskiftedes skabet i sakristiet,²² formentlig med et, som ifølge ældre fotografier

havde kuglefodder og dør med arkadefylding. En *†servante* med tilbehør anskaffedes 1904.²⁷

Pengeblok, 1800'rne(?),¹¹⁸ højde 62 cm over gulvet. På toppen jernplade med pengeslids fastholdt af to ombukkede jernbånd; på siden låge med hængsler, flankeret af vandrette jernbånd. Egetræsmalet. Ved stolegavl i nord, ud for indgangsdøren.

Pengebøsser. 1) 1900'ernes begyndelse, af messing, kasseformet med topstykke, hvorpå reliefversaler: »Kirkebøsse«.¹¹⁹ I våbenhuset. 2) O. 1950(?).¹²⁰ Trækasse med kvadratisk grundflade og pengeslids i låget. Mørklakeret. Fastgjort til træsædet på den murede bæk langs våbenhusets vest væg. 3) Nyere vidjekurv med rund tragt i låget. I våbenhuset.

**Pengebøsse*, 1800'rne. Sortmalet messing, klokkeformet med tragt i toppen. Fastgjort til lille hylde foran tavle med glatte halvsøjler til siderne og tredelt, tunget topstykke, jfr. Kolby og Onsbjerg. Tavlens søjler og topstykket er sorte, midtpartiet gyldenbrunt med nyere, sortmalet stejlskrift: »Gud elsker en glad Giver«. Derunder, med sort kursiv: »De Corinther 9.8« (fejl for 2. Kor. 9.7). Formentlig identisk med en o. 1910 omtalt gammel pengebøsse.²⁵ I præstegårdssalden.

En *†pengetavle*, nævnt 1808, var 1820 i mådelig forfatning.²²

Klingbung, 1800'rne(?), medjernbøjle, hvortil der er fæstnet en tilspidset læderpose. Stærkt slidt. Skaftet har rester af maling.

Dørfløje. 1) O. 1868, svarende til døre i Kolby og Onsbjerg. Fløjdør med to gange fire næsten kvadratiske fyldinger og spidsbuet overfelt, hvori femsidet, korsprydet fylding flankeret af spidsbuede. Mørkt egetræsådet. Mellem våbenhus og skib.¹²¹ 2) 1871 (?), fladrundbuet revledør med kraftig jernlås og -lukke. Lakeret træ. Mellem skib og tårntrappe.¹²² 3) 1954, udført efter tegning af Marinus Andersen, fyldingsdør med udvendig beklædning af lodretstillede planker. Mørkbejdset. 4) 1959, udført efter tegning af Marinus Andersen. Revledør med lodret beklædning. Rødbrun. Yderdør til våbenhuset. 5-6) 1962, udført efter tegning af Marinus Andersen, fladrundbuede fyldingsdøre i naturtræ.

Mellem kor og sakristi samt som yderdør til sakristiet. †*Dørfloje*. 1) 1869,²² spidsbuet, med fem fyldinger: to spidsbuede flankerende lille, rudeformet, samt nederst to rektangulære med afskårne hjørner. I den 1954 nedrevne mur under pulpituret. 2) O. 1870, svarende til nr. 2. Mellem kor og sakristi, afløst af nr. 5. 3) 1870'erne, rektangulær fløj med fire fyldinger, hvorover spidsbuet felt med tre indsat i spejlet over den fladrundbuede døråbning. Yderdør til tårnet, afløst af nr. 3.¹²³ 4) 1870'erne, spidsbuet revledør. Yderdør til sakristiet, afløst af nr. 6.¹²³ 5) 1877,²² spidsbuet revledør. Yderdør til våbenhuset, afløst af nr. 4.

Et †*pulpitur* er omtalt 1803 og 1809; sidstnævnte år er tillige omtalt en lukket stol på pulpituret.²² O. 1869 fik pulpituret efter synets ønske bl.a. et nyt gelænder;¹²⁴ svarende til alter-skranken.¹²⁵ Fjernet 1954.

Orgel, 1954, med 11 stemmer og én transmission, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørflojte 8', Oktav 4', Waldflojte 2', Mixtur, Dulcian 8'. Brystværk: Gedakt 8', Rørflojte 4', Principal 2', Quint 1 1/3'; manuelt betjente låger. Pedal: Subbas 16', Principal 8' (transmission) samt to forberedte stemmer (Nathorn 4' og Fagot 16'). Orgelhus i ubehandlet eg, tegnet af Marinus Andersen. I vest. †*Orgel*, 1909, med fem stemmer og oktavkoppel, ét manual og pedal (formentlig anhängt), bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Pneumatisk aktion, bælgventilade. Tredelt facade i nygotisk stil. Spillebord i orgelhusets nordside. På pulpitur i vest.¹²⁶

Fem *salmenummertavler*, opsat i perioden 1935-51, alle udformet som glatte plader med søm til metalnumre, i udskårne rammer. 1-4) Udført af Tony Møller og Marie Mortensen, Roskilde.¹²⁷ I rammer, der til siderne og nederst smykkes af fladsnit, øverst af englehoved i medaljon omgivet af frugtklaser og oprullede bånd. Den ene har reliefskårne versaler henholdsvis under topstykket og midtpå: »Daab« og »Nadver«. Brunmalede med rammer i brunt, rødt og gyldent på mørkeblå bund; indskrifterne er forgyldte. 5) Udført og skænket af

Fig.52. Lysekroner nr. 1, ophængt 1697 til minde om skipper Jens Hansen (s. 2602). NE fot. 1983. - *Chandelier, no. 1, 1691, to the memory of Jens Hansen, ship's master.*

snedkermester Martin Thomsen 1951,²⁵ arkitektonisk opbygget ramme med kvindehermer til siderne, kronliste med tandsnit og trekantgavl med englehoved. På postamentet er felt med årstallet 1951 i relief. Lakeret.

(†)*Salmenummertavler*. 1812 udførtes to nye salmenummertavler foranlediget af, at synet 1808 konstaterede, at »Psalmerne Nummere skrives paa 2 løse Stoel-Dørre, naar disse komme paa deres Sted, behøves 2 sorte Bretter dertil«. ²² De var måske iblandt de o. 1910 nævnte syv, med tavlelak malede tavler,¹²⁸ af hvilke fire er bevaret i præstegårdssalden.

Præsterækketavle, 1926, udført af snedkermester M. Thomsen og malermester A. Sørensen.²⁵ Rektangulær tavle i ramme, der til siderne har dukatsnore endende i kvaster, nederst tandsnit og øverst trekantgavl med englehoved. Sortmalet med ramme i grønt, gyldent, blå og rødt; navne og årstal er malet med hvid kursiv. Nederst, med mindre typer: »Denne Tavle er opsat 1926«. På nordkappellets østvæg.

Kirkestævetavle, 1800'rne, 25,5 cm høj og 35,5 cm bred trætavle. Sortmalet med hvid fraktur: »Lyses til Kirkestævet«.

To **bibelske basrelieffer*, 1874.²⁵ Af gips, 60x55 cm, kopieret efter Bertel Thorvaldsens Maria med børnene Jesus og Johannes Døberen, samt Kristus, der velsigner børnene.¹²⁹ Indfældet i

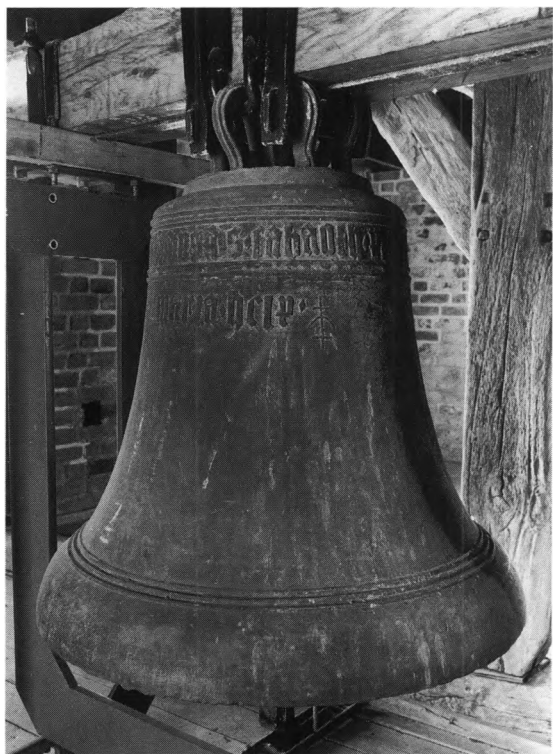

Fig.53. Klokke nr. 1, o. 1400-25, formentlig støbt af Nicolaus Eskildsen (s. 2603). NE fot. 1990. - Bell no. 1, c. 1400-25, probably cast by Nicolaus Eskildsen.

muren under det 1954 sløjfede pulpitur. Nu i præstegårdstalden.

- *Lysekroner*. 1) (Fig. 52) 1697. Stor hængekugle med lille, profileret knap og forsænket bånd med reliefversaler: »Skiper sl: lens Hansøns arfuinger nemmelig hustruen Giertrud Iacobsdaater oc brodersønen Hans Hansøn, hafver den sl: mand til æreminde oc kiercken til prydelse ladet dene lyse chrone bekaste(!) anno 1697«. Otte s-formede, bladsmykkede lysearme, hvorover otte knudekonturerede pyntearme. Stamme bestående af skive- og kugleled, nu kronet af håndholdende om ring.¹³⁰ Ophængt i jernstang med forgyldte kugler og nederst smedejernsornament bestående af fire spiraler. I skibets første fag.

2) O. 1900, nyrenæssance med balusterformet stamme og stor hængekugle. Otte større og otte mindre lysearme med delfingab og profilhoveder. Ophængt i spinkel jernstang med forgyldte kugler, i skibets tredie fag.

3) 1913. Barokform med kraftigt profileret stamme og stor hængekugle hvorpå graveret fraktur: »Skænket til Tranebjerg Kirke af Sognepræst C. Schiørring og Hustru Jul 1913«. Otte lysearme, hver med to skåle, otte pyntearme med klokker. Ophængt i spinkel, forgyldt stang med forgyldte kugler. I tårnhvælvingens østre kappe.

4) Anskaffet 1921²⁵ og ophængt 1929.²⁷ Seksarmet med leddelt skaft og hængekugle hvorunder skiveled samt profileret knap; med graverede versaler under skiveleddet: »Til minde om genforeningen med Sønderjylland 1920«. Seks pyntearme med klokker udgående fra spejlvendt c-formede led. Samme ophæng som nr. 2. I nordre sideskib.

5) Skænket 1946, udført af bronzestøber G. Erstad-Petersen, Århus, som kopi af krone fra 1692 i Trinitatis kirke, Fredericia.²⁵ Stor hængekugle med graverede versaler efterfulgt af fraktur: »To the Glory of God In loving Memory of Sergt. William Dudley Palmer RAF VR. the only son of William Hurry & Mary Palmer of Gorleston-on-Sea, England Born April 19th 1915, & who gave his life for the cause of freedom May 15/16 1942. He is buried in this churchyard.« Otte lysearme hvorimellem pyntearme med spir, øverst to gange otte pyntearme. Ophængt i spinkel jernstang med skiftevis forgyldte kugler og samlinger. I skibets andet fag.

Kirkeskibe. 1) 1850-51, model af lineskibet »Christian VIII«, som blev sprængt i luften 1849. Med navnet »Frederik Syvende« i gyldne versaler på hakkebrættet. Tre master, to batteridæk og dæksbatteri samt to hækkanoner. Skroget er sort med hvid portgang, under vandlinien mørkegrønt; agterspejlet sort med forgyldte udskæringer. På kølen, med hvidmalede versaler: »Dette skib skjenkede købmand Jens Peter Gylling og hustrue Gjertrud Gylling af Traneberg til Traneberg kirke og lode det ophænge der den ... 1851« (bagbord side) og: »Til minde om at det augustenburgske oprør er undertrykt, freden igen oprettet og Danmark opretholdt efter tre aars haarde kampe« (styrbord side).¹³¹ Ophængt i jernstang med gråhvide kugler i skibets tredie

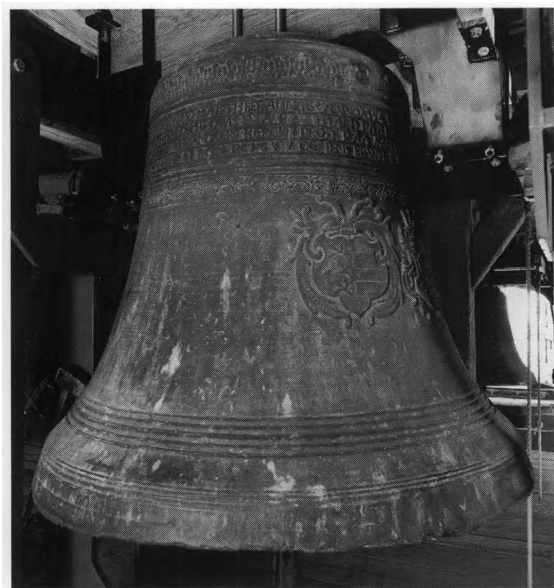

Fig.54. Klokke nr. 2, støbt af Jørgen Hansen 1654. På legemet våbener for lensmand på Kalundborg, Hans Lindenow og hustru, Elisabeth Augusta, Christian IV.s datter (s. 2604). NE fot. 1990. - *Bell no. 2, cast by Jørgen Hansen 1654. It bears the coats of arms of the Lord Lieutenant, at Kalundborg, Hans Lindenow and his wife, Elisabeth Augusta, Christian IV's daughter.*

fag, umiddelbart vest for gjordbuen. 2) Bygget 1863-64 af bådebygger Morten Jensen Øster, ophængt 1866. Tremastet bark ved navn »De 6 Sødskende«, jfr. sortmalet versalindskrift på agterspejlet: »De 6 Sødskede«(!). Skroget er øverst blå med forgyldt portgang, nederst grønt; på kølen med hvidmalet skriveskrift: »Til min Fødestavnskirke fra Ballen Juleaften 1866. M. J. J. Øster« (styrbord side) og »Med tak for alle Barndomsminder Med Haab at Havn jeg ogsaa finder« (bagbord side).¹³² Ophængt i jernstang med gråhvide kugler i nordkappellets søndre hvælvkappe.

Tårnur, fabrikeret ved 1800'ernes midte af A.

H. Funch, bestående af et ottedages gangværk med stiftgang, og slagværk, anbragt side om side i hver sit støbejernsværk (højde 42 cm (selve værket, ialt 99), længde 109 cm, bredde 40 cm (selve værket, ialt 78)). Står i klokkestokværket, ud for skiven på tårnets sydside; istandsat 1965 af Ingemann Sørensen.

**Tårnur*, fra 15-1600'erne. Smedejernsramme samlet med kiler (højde 107 cm, længde 98 cm,

bredde 52 cm). Døgnværk med hagegang, og timeslagværk, anbragt i hinandens forlængelse med fælles lodret taphulsstiver. De fire hjørnestivere fortsætter nedefter som udadbøjede ben, foroven med stiliserede blomster. Begge værker har trævalser, slagværket med tandhjulsudvekslinger og udvendig optrækning; gangværket med fire direkte påsatte optrækssving, afsluttende med knopper. Hesteskoformede spærværker; seks hammerløftestifter. Mellemhjul (mangler) og gangværk. (Hagegang og pendul mangler). Konventionel udløsning (mangler). Uret har oprindelig haft spindel og balance. Kronhjulsbøjlen er endnu i behold. Timeviserværk til timeviser.

Det stærkt forrustede værk synes at være forfærdiget i Østjylland. Nu i Samsø Museum, Tranebjerg.

Klokker. 1) (Fig. 53) o. 1400-25, sandsynligvis støbt af Nicolaus Eskilii. Tvm. 86 cm, med minuskelindskrift flankeret af rammelister: »S(anc)t(u)s s(anc)t(u)s s(anc)t(u)s d(omi)n(u)s d(eu)s sabaoth pleni sv(n)t coeli et t(er)ra gl(ori)a t(ua) (h)ossa(nna) i(n) excel(s)i)s« (Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud Zebaoth, himmel og jord er fuld af din herlighed. Hosanna i det høje(ste). Foran indskriften er et aftryk af en medaljon(?) med et udvisket stempel. På legemet under indskriftbåndet, ligeledes med minuskler: »Maria help«, efterfulgt af støbermærke udformet som

Fig.55. Detalje af klokke nr. 2, sml. fig. 54 (s. 2604). NE fot. 1990. - *Detail of bell no. 2, cf. fig. 54.*

Fig. 56. Epitafium over Oluf Clausen Royem, †1704 (s. 2604). NE fot. 1983. - Wall monument for Oluf Clausen Royem, †1704.

et kors med tre tværstave, den midterste buet.¹³³ Ophængt i slyngebom.

2) (Fig. 54) 1654, støbt af Jørgen Hansen, som i disse år var ved at flytte sin virksomhed fra Østjylland til Kalundborg.¹³⁴ Tvm. 128 cm. Om halsen versalindskrift i fire linier flankeret af rammelister: »Anno 1654 vdi ærlig och velbyrdig och strenge herre her Hans Lindno (Lindenow) til Vffersnis (Iversnæs)¹³⁵ Danmarckis rigis raad oc kongelig maistis befalingis mand paa Kallingborig (Kalundborg) slot med hans elskelig velborne; frøken Elisabeth(!) Gvstavs (Augusta) saavel som hedrlig oc høylærdet mand m(agister) Hans Svane prost paa Samsø saa och Bertel lensen Galten fyrge(!) sogenne præst her lens Bertelsen nv sognepræst til Trandbiere kirck oc lens Brwn i S(ø)llemarck gaard kong

maystit ridefoget ofwer Samsø vdi dieris tid støbet denne klokke.¹³⁶ H. A. S. O. P. S.«¹³⁷ Over indskriften er en rudimentær bladbuefrise, under den palmetter. På legemet våbener for Hans Lindenow og hans hustru Elisabeth Augusta, en datter af Christian IV og Kirstine Munk. Modsat våbenerne ses et Jesumonogram flankeret af kommaformede tegn. Umiddelbart over slagkanten er fem plus fire profilringe, på selve kanten udviskede versaler: »... osen aos ... [lør] gen Hansen« (fig. 55).

Ved ringningen efter Christian IX.s død 1906 blev klokken så beskadiget, at kronen måtte fjernes og klokken fæstnes direkte på en støbejerns-vuggebom.²⁵ Nu ophængt i slyngebom.

Klokkestol, 1988, udført efter forslag fra ingeniør Søren Abrahamsen, Århus. Elastisk stålkonstruktion med klokkerne ophængt i pendularme. †*Klokkestole*. Sandsynligvis har begge klokker oprindeligt været fæstnet til tårnets bindebjælker. Senere opsattes klokkestol hvilende på to bjælker, der var spændt ud mellem syd- og nordsidens østligste glamhuller; klokkestolsbjælkerne var kæmmet ned i egebjælke på gulvet og dragerværket bygget sammen med tårnets tagrem. Begge disse løsninger medførte dog en kraftig stødpåvirkning med deraf følgende revneskader i tårnets murværk.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 56) o. 1704, Olfv Clavsen Royem, *november 1685, †13. okt. 1704. Hvælvet, skjoldformet messingplade, ca. 30 cm høj, med graveret skriveskrift. Fastgjort på oval træplade, 107x65 cm, med udskåret akantus, hvori øverst to engle, til siderne to putti; de sidste med den ene hånd løftet imod gravskriften. Umiddelbart over og under messingpladen er englehoveder. På tre af træpladens sider er der bevaret drejede knopper.

Bladværket er grønt, rødt og hvidt og englene naturligt farvede. Træpladens bundfarve er sort; yderst løber et ca. 6 cm bredt, gråmalet bånd med sortmalede versaler: »Af sneese tre og fire som trolig op-fostred ere paa Tranbierts helicon her een vi seer nedlagt at være hver sørger

som blev klekket op med ham næst faderen til disse mange hvor iblant er Wigandt Movridzen«. Hang 1758 »neden i kirken« og 1874 på muren ved opgangen til tårnet.¹³⁸ Nu på tårnbuens nordside.

2) O. 1796, over Simon Kokansky, fordum sogneegn i 34 år til Tranberg menighed, *1723, †1796, med hans hustru Johan(n)e Christine Monteløv, *1723, og deres sønner, Jens Carl Kokansky og Johanis Kokansky, begge døde 12 år gamle (jfr. gravsten nr. 16). Gråhvid marmor, 76x35 cm, med indskrift i fordybet kursiv indledt med »Dum spiro spero Mea spes est unica Christus« (så længe jeg ånder, håber jeg, mit eneste håb er til Kristus) og afsluttet med »Vive Memor Leti« (lev - huskende på døden).¹³⁹ Formentlig fra første færd og i al fald siden 1874 (jfr. fig. 12) indmuret i det udvendige spejl over norddøren.

**Epitafium* (fig. 57), o. 1681, med stærkt udslidt indskrift, ifølge ældre afskrifter over mag. Jens Borchard, tidligere sognepræst til Trandberg, *1635 i Ribe bispegaard, †1681 i Trandberg, 46 år minus 17 dage, samt to hustruer, Ingeborg N. Foss, moder til Maren og Karen Borchard, *1638 i Lund, †1676 i Trandberg, med fem børn, i sin alders 38. år, ægteskabets 12. år; og Elisabeth Margrethe Bartholomæi D(atter), moder til Ingeborg og Johanne Marie Burchard, *30. sept. 1653 i Kiøbenhavn. Sandsynligvis opsat af hustru nr. 2, »som med sin nu levende Kiæreste Mag. Mathia Ivaro Vellejo Sogne-Præst her til Kirken, fød 1653, den 29. Sept. i Vejle, haaber i sin Tid at finde hos disse deres salige Mennisker den Hviile, og hos Gud den Ære, som Verdens ufortiente Misgunst dem ikke skal hindre.«¹⁴⁰ Oval egetræsplade, 62x49 cm, med forgyldt fraktur på sort bund, indsat i en udhugget og bemalet sandstensramme, nu uden topstykke, 129x110 cm. En bladkrans omkring skriftpladen holdes af to engle, der knæler i skyer til siderne; herunder er et tværovalt indskriftfelt og nederst hængestykke med vinget timenglas over kranium. Englene har rester af lysrød bemaling, mens det tværovale felt er sort med hebraisk indskrift i forgyldte versaler. Epitafiet, der blev bragt til kirken fra privateje 1935,

har formentlig oprindelig hængt på korets syd-væg.¹⁴¹ 1958 blev indskriften, en rekonstruktion udført oven på den afvigende, men næsten forsvundne oprindelige, konserveret. Pladen blev derpå ophængt i det nyindrettede sakristi. Nu i flere dele i præstegårdssalden.

Fra et (†)*epitafium*, 1600'ernes slutning, stammer sikkert et topstykke, 112 cm langt, med skårne våbenskjolde omgivet af kartoucher med frugtbundter; øverst et englehoved. I skjoldene en sekundær bemaling i rødt, grønt og brunt (hænder over hus samt træ?). I præstegårdssalden.

(†)*Epitafium*, jfr. (†)*altertavle*.

†*Epitafier*. 1) Opsat 1685, en stor tavle, sandsynligvis af træ, over hr. Sören Nielsen Pind, *1567 i Aarhus, præst til Trandberg på Samsø 1601, †28. sept. 1611, i sin alders 44. år, af hvilke han var præst i ti år. Sal. Dorteia Povls Datter, *1589 i Trandberg præstegård, gift med hr. Sören Nielsen 1602, levede i ni år, avlede fem søn-

Fig.57. **Epitafium* over Jens Borchard, †1681, og hans hustruer, Ingeborg Foss og Elisabeth Margrethe Bartolomæusdatter (s. 2605). Nu i præstegårdssalden. NE fot. 1990. - **Wall monument for Jens Borchard, †1681, and his wives, Ingeborg Foss and Elisabeth Margrethe Bartolomæusdatter. Now in the rectory stable.*

ner og en datter. Derefter gift med sal. Berthel Jensen 1612, levede 40 år, avlede tre sønner og fire døtre, †1652 i hendes alders 72. år. Med mindevers: »Sømmeligt er det en Kvinde Dens Gierning berømmer hinde Om denne taler Sandhed ud, Rigelig velsignet hende Gud Og ved tvende Mænd i Ægteskab. Tretten Børn naadelig gav. Efterlevende Klagen bar, Af alt Uroe Roelighed har«.

Desuden over hr. Berthel Jensen, *1584 i Halten præstegård, præst til Trandberg 1611, †1662 i sit 78. år, af hvilke han var præst i 51. Med mindevers: »Som Tiiden sig skikket, levet han, Holdt sig Christelig efter sin Stand, Blev fristet, var tolmødig, Enten ud eller ind, mild godig, Raade, forlade og holde god Fred, Tragte derefter med Lyst og Glæde, Enhver gav Trøst i Sorg og Møde, Levede glad, og salig døde«.

I »den nederste afdeelte Ramme paa samme Tavle« er alle tretten børn anført:

Anne Sörens Datter, *1602 i Trandberg præstegård, gift med Peder Jensen snedker i Kolbye 1625, avlede fem sønner og fem døtre, boede og døde i Kolbye, 48 år gammel.

Poul Sörensén, *1604, gift med Karen Knuds Datter 1639, avlede sønner og døtre, boede og døde i Besser 1679, 75 år gammel.

Niels Sörensén, *1606 i Trandberg, været hjemme i 12 år, tjente hr. Anders Friis i 12 år, »Høyløvligh Ihukommelse Kong Christian den Fierde som Kiøken-Skriver« i 11 år, tolder i Aarhus i tre år, ridefoged over Friderichsborg len og tillige Canonicus i Aarhus i 14 år, derefter renteskriver og forstander over Wartou i fem år; gift første gang 1636 med Sitzel Jens Datter, avlede to sønner og een datter, gift anden gang 1648 med Dorthé Anders Datter, avlede to sønner og fem døtre, boede og døde i Kiøbenhavn 1662, 56 år gammel og ligger der begravet i Vor Frue Kirke.

Christen Sörensén, *1606, været hos sine forældre i 12 år, tjent hr. Lindenau til Hundslund for Opvarter i ti år, håndskriver fire år, foged over Iversnis og Tybring seks år, skriver på Calundborg-Slot to år, uden bestilling seks år, tolder og rådmand i Aarhus 13 år, gift med Sidselle Niels Datter og avlede en Søn, boede og

Fig.58. Mindetavle opsat 1711 af forvalter Hans Mouridsen og hustru Kirstine Andersdatter (s. 2607). NE fot. 1983. - Memorial tablet put up in 1711 by Hans Mouridsen, steward, and his wife, Kirstine Andersdatter.

døde i Nyekøbing i Siælland 1659, 53 år gammel.

Hans Pind, *1608, gift med Maren Christens Datter 1649, boede og døde i Aarhus 1659, 51 år gammel.

Sören Pind, *1611, været hjemme 18 år, haft sine handlinger på Samsøe, †1681 i Pilemark, i sin alders 70. år.

Hr. Berthel Jensens ægte børn.

Mette Berthels Datter, *1613 i Trandberg, gift 1636 med Laurids Poulsen, 1652 med Jens Jensen, boede og døde i Alstrup 2.juni 1671, 58 år gammel.

Knud Berthelsen, *1615, gift 1653 med Mette Hans Datter, avlede en søn, boede og døde i Hillerød ved Friderichsborg 1658, 44 år gammel.

Maren Berthels Datter, *1617, gift 1639 med hr. Hans Sørensen, præst til Terslev og Schielleberg sogne, og avlede een søn og to døtre, boede og døde i Slagelse 1659, 42 år gammel. Ved hendes bryllup her var alle 13 søskende forsamlede.

Hr. Jens Berthelsen, *1620, præst i Trandberg, gift med Bodil Hans Datter 1650, boede og døde i Trandberg 21. marts 1664, 44 år gammel.

Karen Berthels Datter, *25. maj 1622, gift 27. feb. 1648 med Thomas Thorsmede, handelsmand ved Friderichsborg 26. nov. 1667, fem sønner og fem døtre, †8. maj 1682, 60 år gammel.

Kaj Berthelsen, *28. marts 1625, tog 12. april 1636, 11 år gammel, »paa fremmede Steder baade udi Tydskland, Dannemark og Norge udi 49. Aar«, gift 13. okt. 1654 med Ingeborg Riis af Magdeburg, avlede to sønner og to døtre, nu i dette år 1685 død i sin alders 60. år.

Dorthe Berthels Datter, *1627, 1649 gift med Oluf Povlsen, dernæst 1683 med Jörgen Mortensen.¹⁴² Epitafiet hang 1758 midt i kirken.

2) O. 1719, malet trætavle med latinsk gravskrift over sognepræst Mads Wejle (Mads Iversen Wellejus), †1719 (jfr. gravsten nr. 9). 1874 i materialhuset.

Mindetavler. 1) (Fig. 58) opsat 1711, med rimet indskrift: »Anno 1711 Da ott' oc tiv Aar regnes Kand, Hans Mouritzen har Været, forvalter Her paa SamSøe-land, Og sig og sine Næret; I Nitten Aar Hand levet Har, Med Kierlig Egtemage, Kierstine Andersdaatter var, I disse Aar og dage, Med fem-ten børn Velsignet alt, Gud det i Naade giver, I deres tal de blifver talt, som vel forsiunet blifver, saa lenge Vi Her efter skal, Paa SamSøe Hafve boelig, formære her Vor dages tal, Gud lad os leve roelig, Dend nu andtendte pest og Krig Gud Naadelig bortvende, Gud skaane os med Naadens flig, Gud os for sine Kiende, Der leve Maa paa Samsøe land, som Israel i Gosen, til vi bliver sat i bedre Stand, I Chanaam seer Rosen, af Sarons himle=hafvebeed, Naar Gud os til sig Henter, Gud lad os være da bereed, og finde det vi Venter.« Sandsten, 138x71 cm, med reliefkursiv på prikket

bund; i hjørnerne glatte, kvadratiske felter, hvorimellem der på de tre øverste sider er smalle palmetteborter i relief. På den glatte kant nederst er sekundært indhuggede versaler: »Con= tinuerede tjenesten udi 34 aar til 1717«. Bunden står rødmalet,¹⁴³ reliefbogstaver og -borter er gyldne. De indhuggede versaler er udfyldt med gult. Sandsynligvis som oprindelig indmuret i nordkappellets vestvæg.¹⁴⁴

2) 1864, opsat af våbenbrødre og venner for Clemmen Rasmussen, *18. dec. 1840 i Pillemark, såret på Als 29.juni 1864 og †27.nov. 1864 på sygehuset i Augustenborg. Sort, glatsleben marmor, 59x76 cm, med fordybede, nu sporadisk forgyldte versaler. Oprindelig indfældet i profilramme og indmuret i den nu nedrevne mur foran norddøren, nu i sydvæggen i skibets andet fag, vest for indgangsdøren, over mindetavle nr. 5.

3) 1948,²⁵ opsat af Tranebjerg menighedsråd for cand. mag. Kaj Snedker Rasmussen, *9. maj 1908 i Tranebjerg, †3. dec. 1944 i tysk koncentrationslejr i Veersen ved Meepen og begravet i Ryvangen 16.juli 1947. Rød, glatsleben marmor, 51x66 cm, med buet overkant. Indskrift i fordybede versaler afsluttet med mindevers i skråtstillede: »Den kamp er forbi, du stred for at vinde: vort land at befri fra voldsmand og fjende«. Indmuret i våbenhusets østvæg.

4) 1948,²⁵ opsat af Tranebjerg menighedsråd for skibsfører Johan Hansen, *19. aug. 1911 i Ballen, †13. marts 1945 i tysk koncentrationslejr

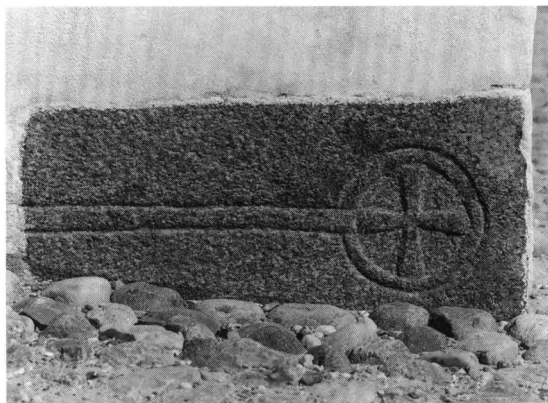

Fig.59. Gravsten nr. 1, romansk (s. 2608). NE fot. 1990. - Tombstone no. 1. Romanesque granite slab.

Fig.60. Gravsten nr. 2, over sognepræst Søren Nielsen Pind, †1611 (s. 2608). NE fot. 1983. - *Tombstone no. 2 of the vicar Søren Nielsen Pind, †1611.*

ved Hamborg og begravet i Ryvangen 16. juli 1947. Svarende til nr. 3, med mindeordet: »Gud monne sceptret bære, og alting vel han gør«. Indmuret i våbenhusets østvæg.

5) 1948,²⁵ for Jacob Berthelsen, *1. april 1828 i Tranebjerg, †8. maj 1848 for sit fædreland i træningen ved Snoghøj. Opsat af Tranebjerg menighedsråd i hundredåret for hans død. Sort, glatsleben marmor, 41,5x50,5 cm, med fordybede versaler, indmuret i skibets sydvæg under mindetavle nr. 2.

Gravsten. 1) (Fig. 59) romansk, af rødlig granit, trapezformet, 75x25-35 cm. I hele stenens længde konturhugget processionskors udformet som hjulkors, jfr. sten nr. 1 i Onsbjerg. Indmuret i korets sydøstre hjørne, umiddelbart over jordsmonnet.¹⁴⁵

2) (Fig. 60) o. 1611. Figursten over hr. Søren Nielson Pindt, forudm prædikant til Franbjerg sog(!), gift med Dorte Povelsd(atter) i ni år, avlede fem sønner og en datter; †28. sept. 1611, 44 år gammel.¹⁴⁶ Gråhvid kalksten, 90x92 cm, med skråtstillede reliefversaler i to linier på rammen. I midten halvfigurportræt af fuldskægget mand iført baret, vingekjortel og pibekrave med armene krydset over brystet og en bog i højre

hånd.¹⁴⁷ Over hans hoved tredobbelt bueslag med indre hulkant fortsat ned langs siderne; i sviklerne englehoveder. Ligesom 1874 indmuret i korets nordvæg øst for sakristidøren.

3) 1600'rne. Nedslidt figursten over en ukendt mand, sandsynligvis sognepræst. Lysegrå kalksten, 82x64 cm. Indenfor bred ramme brystbillede i relief af mand iført pibekrave og baret(?),¹⁴⁸ til venstre for mandens hoved reliefversalerne »IB« og på rammens nederste del spor af indskrift i fordybet fraktur. 1962 nedlagt i gulvet i sakristiets nordøstre hjørne.

4) 1600'rne(?), fuldstændig nedslidt. Rød kalksten, 168x94 cm. Øverst til højre rester af et relief, muligvis evangelistsymbol. Trappesten ved våbenhuset.

5) O. 1640, over Clement Rasmussøn, født i Stafuens, boede og døde i Bronby 11. okt. 1640, 78 år gammel. Desuden hustruen Dorethe Tønnsdaater, †11. okt. 1644, i sin alders 7.(?) år. Avlede i 40 års ægteskab fem sønner og en datter. Grå kalksten, 195x110 cm, med revner henholdsvis tværs over stenen og herfra til overkanten. Fordybede, skråtstillede versaler dækkende det meste af fladen. Over indskriften er den opstandne Kristus i uregelmæssigt ovalfelt, under den et tværovalt felt med vinget timeglas og kranium over knogler (på jordklode?). I hjørnerne cirkelmedaljoner med evangelistsymboler over skriftbånd hvorpå navne i fordybede versaler. Under de øverste medaljoner er skjolde med henholdsvis anker og flammende hjerte under initialerne DTD (Dorethe TønnsDatter).

1787 er der mellem de øverste hjørnemedaljoner og skjoldene tilføjet: »Tilhører Sørren Jørgen Søn og Marren Jensdatter Brundbye 1787«; indskriften, med fordybet kursiv, bryder ind over det højre skjold.¹⁴⁹

På kirkegården nordvest for ligkapellet,¹⁵⁰ nr. 2 fra venstre i nederste række.

6) O. 1650, (?) Clemmendsen, *1613, boede og døde i Brundby(?) 1677, 64 år gammel, og Anne Mi[kkels]datter, *12. juli(?) 1619, med hvem han levede i ægteskab og avlede fem døtre og (?) sønner. Hun døde □ i sit □. år. Rødlig kalksten. 180x110 cm, med nederste venstre hjørne afslået og en del revner. Fordybede versa-

ler på midten, flankeret af forsænkede bånd med bladranker og englehoveder i profil. Over indskriften ovalfelt med den opstandne Kristus under nedslidt latinsk indskrift i fordybede versaler. Et forsænket felt øverst rummer englehoved og et tilsvarende felt på stenens nederste del vinge timeglas og kranium over knogler. I hjørnerne ses cirkelmedaljoner med evangelistsymboler over skriftbånd med navne i fordybede versaler.

1787(?) er der øverst i skriftfeltet tilføjet en indskrift i fordybet kursiv: »Tilhører Søren Jørgensen og Marren Jensdatter Brundbye 178. (?)« (jfr. sten nr. 5). På kirkegården nordvest for ligkapellet, nr. 3 fra venstre i nederste række.

7) O. 1700, over Jens [Jensen], født i Ørby, †169(?) smst., 62 år gammel, og Kiersten Jørgensdatter, med hvem han levede i ægteskab

2. (?) år, uden børn; hun døde □ □ år gammel. Grå kalksten, 215x140 cm, med fordybede, skråtstillede versaler i ovalfelt omgivet af krydsende, lancetformede blade. Øverst er englehoved, i sviklerne rosetter og forneden, under en vulst, som afgrænser stenens nederste sjattedel, to kartoucheformede skjolde hvori hjerter med blade(?). I hjørnerne cirkelmedaljoner med evangelistsymboler.

Mellem skjoldene er der sekundært, sandsynligvis efter forudgående afslibning af fladen, tilføjet en indskrift i fordybet kursiv: »Tilhørende Manden(?) Jens Jens Søn og ..sdatter i Ørby«

På kirkegården nordvest for ligkapellet, yderst til venstre i nederste række.

8) O. 1716, over Tonnes Jensson, født i Branby(!), †9. juli 1716 smst., 69 år gammel. Gift i fire år med Dorethe Jensdatter, født i Ørby, avlede fire sønner, boede og døde i Brandby 2. nov. 1685, 38 år gammel. Gift anden gang i 26 år med Dorethe Sørrens datter, født i Brandby, død smst. (i Brundby) 17□, □ år gammel. Avlede en søn og en datter. Rødlig kalksten, 148x105 cm, med fordybet kursiv i ovalfelt markeret ved fordybet linie og dækkende det meste af stenen; i de udsparede hjørner er øverst rosetter og nederst henholdsvis timeglas og kranium. Gravskriften afsluttes med bibelord, mens der på rammen forneden er et samtidigt

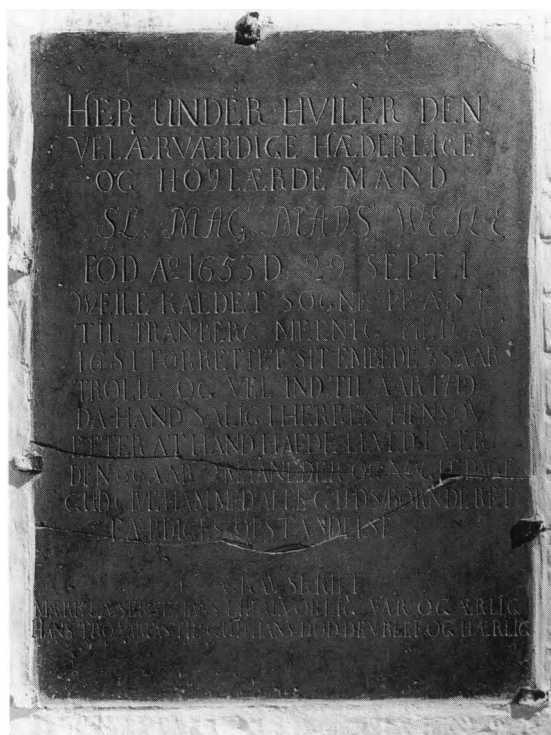

Fig. 61. Gravsten nr. 9, over sognepræst Mads Vejle, †1719 (s. 2609). NE fot. 1983. - Tombstone no. 9 of the vicar Mads Vejle, †1719.

tankerim: »Glasset rinder tiden gaar Evigheden forestaar«.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, nr. 4 fra venstre i nederste række.

9) (Fig. 61) o. 1719, over mag(ister) Mads Vejle, *29. sept. 1653 i Vejle, kaldet som sognepræst til Tranberg menighed 1681, forrettede sit embede i 38 år, †1719, 66 år, to måneder og nogle dage gammel (jfr. †epitafium nr. 2). Rødbrun kalksten, 123,5x94 cm, med revne på tværs lidt under midten. Indskrift i fordybede versaler afsluttet med »Mærk læser at hans lif alvorlig var og ærlig hans tro var fas(!) til Gud hans dod(!) den blef og hærlic«. I al fald siden 1874 indmuret i korets nordvæg vest for sakristidøren.

10) O. 1738. Søren [Jørgen]sen Snedker, *1675 i Trandbjerg, boede og døde smts 1738, 63 år gammel, gift i 31 år med Anne Jachobsdatter, †1753, 77 år gammel, avlede to sønner og tre døtre. Gråhvid kalksten, 190x114 cm, med fordybet kursiv på den glatte ramme. Stenens

nederste ophøjede del, hvori et kartoucheindrammet felt med rester af fordybet kursiv, tjener som sokkel for to kvindelige allegorier: til venstre Håbet med anker, til højre muligvis »Occasio«, det lykkelige tilfælde, svingende et klæde over hovedet.¹⁵¹ På midten og foroven er ophøjede felter; det midterste, ovale, rummer et relief af tremastet fuldrigger på bølger, mens det øverste, der omgives af kartoucher og yderst vingede kranier(?), har rester af reliefversaler, muligvis et bibelord.¹⁵² Under skibet er indhugget »SIS« og »AJD«, for Søren Jørgensen Snedker og Anne JakobsDatter.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, yderst til højre i øverste række.

11) 1700'ernes anden halvdel, over Peder Rasmussen, *17.(?) i Pillemark, †1807 i sin alders 70. år, og Katrine Jensdatter, *1726 i Trandberg, †1801, i sin alders 77. år. Hun blev gift første gang 1756 med Peder Hendrichsen, de levede sammen i syv år og avlede tre børn. Hun kom i andet ægteskab 1763; det varede .(?) år og velsignedes med en søn og en datter. Grå kalksten, 195x93 cm, med fordybet kursiv i ovalfelt omsluttet af krydsende lancetblade med blomster. En knælende putto over feltet holder bladene på plads, mens to putti nederst sidder med hånden under kinden som tegn på sorg; albuerne støtter på henholdsvis et kranium og et timeglas, mens den ene fod hviler på en kartouche bundet under skriftfeltet. Under kartouchen anes indskrift i fordybet kursiv. På stenens ramme er flettebort, i dens hjørner cirkelmedaljoner hvori relief-fremstillinger af solsikke, georgine, rose og hvedeaks. Sandsynligvis fra samme værksted som sten nr. 7 og 8 i Kolby.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, yderst til højre i næstøverste række.

12) O. 1771, over Maren Jens Datter, *23. nov. 1725 i Ørbye, boede og døde smst. 21. juni 1771, 45 år og 7 måneder gammel. Gift med Peder Pederson i 23 år; velsignedes med fire sønner og to døtre, hvoraf de fire sønner er forhen hensovet. Lysegrå kalksten, 205x183 cm, med fordybet kursiv (navne med store skønskriftbogstaver) i tværovalt felt på stenens midte. Over og under feltet er vandrette vulster, øverst en

Fig.62. Detalje af gravsten nr. 13, over Jens Jensen Ladefoged, †177(1?), og hustru Mette Pedersdatter, †1780 (s. 2610). NE fot. 1990. - *Detail of tombstone no. 13 of Jens Jensen Ladefoged, †177(1?), and his wife, Mette Pedersdatter, †1780.*

relieffremstilling af den opstandne Kristus og nederst et tankerim: »Her hviler Dydens kiere Ven Ey hendes Dyder skal igien Af Eftertiden glemmes Hun from oprigtig Eyegod beviste sig i sind og mod det af enhver istemmes«. I stenens hjørner er cirkelfelter med evangelistsymboler.

1783 er der på nedre ramme tilføjet fordybet kursivindskrift: »Tilhører Jens Mortenson og Bodil Pedersdatter i Ørby 1783«. På kirkegården nordvest for ligkapellet, yderst til venstre i øverste række.

13) O. 1780. Jens Jenssen Ladfoged, *15. maj 1704 i Østerby, †april 177(1?), gift 1741 med Mette Pedersdatter, *14. sept. 1708 i Ørbye, †1780. Forældre til to sønner og to døtre. Grå kalksten med orthoceratitter, 167x88 cm, med fordybet kursiv (navne med store skønskriftbogstaver) i forsænket ovalfelt omgivet af bladkrans hvorom bånd med sløjfe fornedet. Øverst tværovalt felt med vinget timeglas (fig. 62), nederst et tilsvarende hvori kranium over knogler. Stenens kant er skråfaset; i dens hjørner ses cirkelfelter med solsikke, georgine, rose og hvedeaks; herover indskrifterne »Jobs 14 c 2 v« (øverst til venstre), »Psalm 103 c 18 v« (øverst til højre), »Esaia 40 c 7 v« (nederst til venstre) og »Johan-

nis 12 c 24 v« (nederst til højre).¹⁵³ Under indskriften et konturhugget bomærke udformet som seksoddet stjerne med opadvendt pil på det ene ben.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, nr. 2 fra venstre i næstnederste række.

14) O. 1785, over Morten Mortensen, *1762 i Kolbye, boede og døde 1792 i Trandberg i sin alders 30. år. Gift med Mathe(?) Jørgensdatter 1784 og fik med hende en søn. Kom i andet ægteskab 1786, med Anne Jørgensdatter, *1769 i Pillemark; dette ægteskab varede i seks år og velsignedes med fire døtre. Grå kalksten, 200x132 cm, med fordybet kursiv i ovalfelt indrammet af bladkrans omvundet af bånd med sløjfe nederst. Over feltet, på en bladkrone anbragt på bladkransen, sidder putto med timeglas støttet på knæet; øverst bomærke udformet som T med skråstreger på benet. Under skriftfeltet er tværovalt felt og til siderne ranker med knækbånd endende i store kvaster. På rammen er pærestav og i hjørnerne bladkransede cirkelmedaljoner med evangelistsymboler.

Formodentlig ret kort tid efter stenens opsætning er der i ovalfeltets øvre svikler indhugget gravskrifter i fordybet kursiv for »unge Karl og Købmand« Niels Olesen, *1707 i Østerby, †2. marts 1753 i Trandberg, 45 år og 5 måneder gammel, og Margrethe Olesdatter, *1710 i Østerby, †1773 i Trandberg, 63 år gammel.¹⁵⁴ I det tværovale felt læses »Til Hører HCPL ADND 1850«.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, yderst til venstre i næstøverste række.¹⁵⁵

15) O. 1786, over Mathe(?) Jørgensdatter, *1746 i Pillemark, gift første gang 1775 med Jens Ollesen i to år og avlede tre døtre, anden gang 1784 med Morten Mortensen i et år og avlede en søn (jfr. gravsten nr. 14); †1786 i Tranberg, 40 år gammel. Grå kalksten, 194x134 cm, med revne over nederste højre hjørne. Fordybet kursiv (navne med store skønskriftbogstaver) i svagt hvælvet ovalfelt, hvorom glat ramme med øverst bladkrone, nederst englehoved. Foroven tremastet fuldrigger på bølger, flankeret af bladranker (fig. 63).[†] Forneden cirkelfelt omgivet af blade, der danner sokler for to store putti på

Fig.63. Udsnit af gravsten nr. 15, over Mathe(?) Jørgensdatter, †1786. Fuldrigger flankeret af putti, hvoraf den til venstre bærer blomster, den til højre segl og neg (s. 2611). NE fot. 1990. - Detail of tombstone no. 15 of Mathe(?) Jørgensdatter, †1786. From the left, a putto with flowers, a fully rigged ship, and a putto with a sickle and a wheat sheaf

ovalfeltets sider: Den ene med pengepung knugget mod brystet, nedadvendt kande i hånden og en lille, nøgen skikkelse på knæ med oprakte hænder foran sine fødder; den anden med vægt og sværd, Retfærdighedens symboler. I stenens hjørner er mindre putti. De øverste (fig. 63), hvoraf den ene holder blomster, den anden segl og neg, står på tværstave udgående fra ovalfeltets overside. De nederste, den ene med blomster og den anden, ret ødelagte, med kappe over skuldrene, står under buer dannet af de to store puttis sokler. Stenen har flad ramme, hvorpå nedslidte mindeord i fordybet kursiv. Muligvis fra samme værksted som gravsten nr. 6 i Kolby.

På kirkegården nordvest for ligkapellet, som den første fra venstre i næstnederste række.¹⁵⁶

16) O. 1807. Simon Kokansky, *1724 i Kundby i Seland, †1796, 73 år gammel, fordum sogndegn til Tranberg menighed i 34 år, og hustru Johanne Christine Mondelöv, *1723 i Haddgaard i Jylland, †1807, 84 år gammel. De blev gift 1756, levede sammen i 39 år og avlede fem børn. Grå sandsten, 148x95 cm, med fordybet kursiv i ovalfelt omgivet af bladkrans; bånd vundet om kransen danner foroven hjerte, forneden sløjfe. I hjørnerne er forsænkede cirkel-

medaljoner med solsikke, georgine, rose og hvedeaks under skriftbånd hvorpå henvisninger, med fordybet kursiv, til bibelsteder som på gravsten nr. 13.

Stenen lå indtil 1932 foran norddøren (jfr. epitafium nr. 2).¹⁵⁷ Nu på kirkegården nordvest for ligkapellet, nr. 3 fra venstre i næstnederste række.

17) 1800'rne(?), Anders Andersen(?), fordum ladefoged på Samsø. Brudstykke, af rødlig kalksten, nuværende højde 88 cm, bredde 98 cm. Reliefkursiv (navnet med versaler) i rund-buet felt flankeret af pilastre med bladkapitæler og skafter hvorpå ranker. På vinkelbøjet bånd over skriftfeltet indskrift i versaler: »Jeg ved at min frelser lefver og skal opvække mig af jorden«. Over buen er et englehoved og i sviklerne lancetblade indstukne i laurbærkranse. Et hul, ca. 15x2 cm, øverst på skriftfeltet er sandsynligvis beregnet til et opretstående (jern)kors. På kirkegården nordvest for ligkapellet, nr. 5 fra venstre i nederste række.

18) O. 1858, over Niels Lunde Hansteen, *30. jan. 1788, †8. juni 1858, sognepræst for Traneberg menighed i 37 år. Gråhvid sandsten, 170x87 cm, med fordybede versaler indenfor profileret kant. På kirkegården umiddelbart øst for sakristiet.

†Gravsten. 1) O. 1846, over Viggo Kruse, *1844, †1846. Rødlig sandsten, 53x37 cm. 1983 på kirkegården ud for korets sydmur.

2) O. 1847, over Lovise Augusta Kruse, *1756, †1847. Gråhvid sandsten, 94x63 cm. 1983 på kirkegården ved korets sydøstre hjørne.

3) O. 1848, over Maria(?) Sonnin(?), *1756, †1848. Gråhvid sandsten, 95x62 cm. 1983 på kirkegården ved korets sydøstre hjørne.

1758 var der i kirkegårdsmuren mod henholdsvis øst og vest »store gamle Tegel-Stene«, hvori dels »PCXPE 1587«, dels »IMCPC 90«.¹⁵⁸ Blandt de 1849 nævnte genstande i Tranebjerg kirke er »Ældre og nyere ligstene i gulvet, deriblandt nogle fra katolicismens dage, men udslidte og ulæselige, nogle også sønderbrudte.«¹⁵⁹

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet. Synsprot. 1862-19(89).

NM2. Indberetninger vedj. Magnus-Petersen 1874 (bygning), Helvig Conrad Chr. Engelhardt 1874 (gravsten), J. Kornerup 1893 (kalkmalerier), Aage H. Mathiesen 1899 (tårn), F. Uldall ud. (klokke), Chr. Axel Jensen 1901 (inventar), De Smithske Jernstøberier 1906 (klokke), Chr. Axel Jensen 1911 og Niels Termansen 9. juni og 27. oktober 1912 (altertavle og prædikestol), Chr. Axel Jensen 1919 (bygning og inventar). Samme 1919 (kalk og disk, stolegavle), [Kai Uldall 1919?] (gravsten), Bent Rasmussen 1928, Egmont Lind 1930 og 1931 (kalkmalerier), N. J. Termansen 1949 (alterbordspanel og (†)altertavle) og 1951 ((†) altertavle), Tage E. Christiansen 1950 (fund i alterbord), Bent Rasmussen 1950 (alterbord), Marinus Andersen 1955 (tårnfundament), N. J. Termansen 1957 (*epitafium), Axel Christensen 1964 (klingpung), Olaf Hellvik 1969 (kalkmalerier), Vibeke Michelsen 1969 (klokke), Hugo Johannsen 1983 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1983 (inventar). - Ved udarbejdelsen af beskrivelsen har redaktionen kunnet benytte rapporter, tegninger og fotografier m.v. i ar-

kitekten Marinus Andersens privatarkiv, venligst stillet til disposition af arkitekt Mogens Andersen. - Historisk indledning under medvirken af Mogens Vedso. Jfr. iøvrigt s. 2560. Redaktionen afsluttet 1991.

NM2. *Tegninger.* Tegning og akvarel af mindeplade, akvareller af font og gravsten samt klokkeindskrift ved J. Magnus-Petersen 1874. - Plan af kirkelade ved C. M. Smidt 1915. - Gnidebillede af indskrift på skammel [Chr. Axel Jensen 1919?] - Fem opmålinger af tårn ved Aage Mathiesen 1899. - Plan 1951 og fem opmålinger af tårn ved Marinus Andersen 1955 (tryk). - Plan og tværsnit ved Henrik Jacobsen 1981. - Tre tværsnit 1985-86 og otte opmålinger 1987 af bygningen ved Vilhelmsen & Kristensen (tryk). - Tre planer og længdesnit 1989 samt fem aksonometrier 1991 ved Mogens Vedso. - Tegning af indskrift i dåbsfad usign. ud. - Fem kalker af indskrift og ornament på alterbordspanel, usign. ud.

NM2. *Notebog.* Charles Christensen XXI, 41.

Litteratur. Victor Jensen: Tranebjerg kirke. Samsø. Brochure udg. 1989.

¹ ActaPont. VII, nr. 5883.

² Christian II.s sekretær, den senere biskop til Børglum, fik pavelig dispensation til at forene sit provsti i Vendsyssel med kirken på Samsø, ActaPont. VI, nr. 4625. Hr. Seuerin Esbensen fik 25.juli 1530 presen-tats på kirken (Frederik I.s Registranter).

³ Frederik I.s Registranter 6. maj 1525.

⁴ Kronens Skøder I, 81, til Christen Pedersen, der fra 3. aug. 1546 havde haft halvdelen af den i fæste (jfr. DaKanc.Reg.), og Jørgen Pedersen.

⁵ Frederik I.s Registranter 17.juli 1523.

⁶ F.eks. Monumenta Historiæ Danicæ, udg. af Holger Rørdam, I, rk. II, 529-30, 17. okt. 1567.

⁷ Thurah s. 54.

⁸ Lis Nymark: Samsøs voldsteder, i Hikuin 14, 1988, s. 251.

⁹ En lignende placering af et borgkapel kendes fra Gurte, hvor en kirketomt 300 m øst for ruinen identi-ficeres som borgens kapel (DK. Frborg. s. 721).

¹⁰ Venligst meddelt af museumsinspektør Lis Ny-mark, Samsø Museum, Tranebjerg.

¹¹ En sonderende gravning foretaget 1989 af Samsø Museum ved stubmøllen på Kolhøj i den nordre ud-kant af Brundby var således resultatløs.

¹² ActaPont. III, nr. 2025.

¹³ Et så let befæstet støttepunkt, som det trods alt drejer sig om her, kan næppe have været tænkt til andet end forsvar mod en mindre lokal opstand.

¹⁴ Det her fremførte er i høj grad hypotetisk og vil ikke kunne underbygges nærmere, før det ved arkæologiske undersøgelser er lykkedes at fastslå karakteren af og alderen på den nuværende kirkes forgænger, at indkredse tidspunkterne for såvel grundlæg-gelse som ned- eller ødelæggelse af borgen på Gl. Brattingsborg voldsted samt eventuelt finde tomten af endnu en kirke i sognet.

¹⁵ DaSagn III, nr. 858 og 859.

¹⁶ DaSagn III, nr. 967 og Boberg, s. 14.

¹⁷ Schmidt: Helligkilder s. 118 nr. 351. Siegfried Sva-ne: Danske helligkilder og lægdomskilder, 1984, s. 89-90 nr. 351.

¹⁸ DaSagn III, nr. 584 og 585.

¹⁹ NM6. Fundprot. nr. 2673. Jørgen Steen Jensen: Mønter fra kirkegulve i det gamle Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 125.

²⁰ NM2. D88/1954. J.nr. 125/34.

²¹ DaMag. I. rk. III, 181-82 og Gammeldanske Diplo-mer 2. rk. III, 1959-69, 20. nov. 1424.

²² LAVib. Samsø-Tunø provsti. Synsprot. 1803-1902.

²³ Jfr. note 25 og E. Sloth Arentzen og Kjeld de Fine Licht: Kirker og bygninger, 1974, s. 105.

²⁴ LAVib. Århus bispearkiv. Kirkesyn. 1700-1803.

²⁵ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(89).

²⁶ Det indskudte bjælkelag, der dækker de vestligste trefjerdedele af bygningen, bæres af stolper ved lang-murene og i midtaksen.

²⁷ Ved Tranebjerg pastorat. Samsø provsti. Synsbog for kirker. 1903-47.

²⁸ Stenstørrelsen i skibets overmure er 27-27,5x12,5-13x9,5-10 cm, ti skifter 108 cm, og i østre gavltrekan-t 26,5-27-(29)x12-12,5x9-9,5 cm. Murværket præges stærkt af uregelmæssigheder i opmuringen. Den nor-dre overmur aftager markant i tykkelse fra øst mod vest, og facaderne i de enkelte fag er ikke helt flug-tende, hvilket tydeligst ses på murværket over den nedbrudte pille mellem nordsidens to vestre fag.

²⁹ Iagttaget i vestfaget på skibets nordside i forbin-delse med seneste restaurering; det kan ikke udeluk-kes, at dele af den nu noget forvitrede sokkel kan være af tegl.

³⁰ Det kan ikke med sikkerhed konstateres, om disse »piller« er i forbandt med skibets østgavl, men dette må formodes at være tilfældet, da der tydeligvis ikke er forbindelse med andet af det tilstødende murværk. Lodfugen mellem pillernes østside og korets øvrige murværk iagttages bedst på indersiden af korets nordmur, der blot fremtræder kalket; ydersiden dæk-kes her af sakristiets vestmur. I syd er kormurens in-derside glatpudset, men lodfugen giver sig til kende i form af en lodret revnedannelse i pudslaget; murens yderside er skalmuret.

³¹ Dele af beskadigelserne skyldes opsætning af en skorsten.

³² Pilen i nordvesthjørnet mangler den nederste del, der formentlig er borthugget ved gennembrydningen af tårnbuen.

³³ De ukalkede og rått udformede overmure viser, at kirken aldrig kan have stået med fladt loft; desuden er hvælvene ældre end hvælpillerne, hvilket bl.a. frem-går af, at ribberne på ukonstruktiv vis forsvinder ind bag gjordbuen og ikke bæres af de hertil beregnede led i pillerne.

³⁴ DK. Århus s. 1041f.

³⁵ DK. Århus s. 1058 og Kjeld de Fine Licht: Øre-sundsmotiver, i NMArb. 1976, s. 39.

³⁶ DK. Århus s. 1056 og Vilh. Lorenzen: Vor Frue Kirke og Hospitalet i Aarhus, 1906, Tavle IX, 1.

³⁷ DK. Århus s. 1109.

³⁸ Stenstørrelse: 27,5-28x12-12,5x8-8,5, fugerne er stærkt forvitrede.

³⁹ Et savskifte med lignende placering kendes fra Hal-lenslev kirke (s. 947-48).

⁴⁰ Fortandingen ses kun fra loftsrummet over sakri-stiet; resten skjules af dettes vestmur.

⁴¹ Stenstørrelse: 26-27x12,5-13x7-8 cm. Omhygge-ligt udført, udglattet fugning mod såvel korets som sakristiets loftsrum.

⁴² Fire skifter i øst og to i vest.

⁴³ Jfr. note 63 og notater i arkitekt Marinus Andersens arkiv.

⁴⁴ På tårnets østside, under skibets tagfodshøjde må-ler teglstenene 25-26-(29)x12-(13)x(8)-8,5 cm, ti skif-

ter 106 cm; fugerne uregelmæssigt udglattede. På øst-siden ud for første mellemstokværk er målene 28-29x12x8 cm, ti skifter 98-99 cm; fugerne er glattede og beskårne foroven. I det øvre mellemstokværk måler stenene 27-27,5-28x12,5x8 cm, ti skifter 95 cm; fugebehandling som førnævnte. Stenmålene i klokkestokværket er 27-28x13x9 cm; fugerne forvitrede, men tilsyneladende som i tårnet i øvrigt, evt. rillede.

⁴⁵ Over længere strækninger mangler tilbagespringet det øverste skifte.

⁴⁶ Der er ingen huller i murene efter et bjælkelag, og et sådant kunne næppe bæres af tilbagespringet alene.

⁴⁷ Et par af nordsidens huller ved trappehuset er tre skifter høje.

⁴⁸ Otto Blom: Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder, i *ÅrbOldkHist.* 1895, s. 85.

⁴⁹ Emil Ekhoft: Om kyrkornas forna egenskab af försvarsverk, i *ÅrbOldkHist.* 1899, s. 65-66.

⁵⁰ Aage Mathiesen: Oplysninger om middelalderlige Fæstningstaarne, i *ÅrbOldkHist.* 1902, s. 54-61.

⁵¹ Chr. Axel Jensen: Lillehedinge, Storehedinge og Karise. Nye Bidrag til Spørgsmålet om danske Forsvarskirker, i *ÅrbOldkHist.* 1918, s. 1-24, specielt s. 1-3.

⁵² Trap 5. udg. bd. 7, s. 581.

⁵³ Johan Lange: Værn og våben i kirker og klostre, 1987, s. 28 og 243-247.

⁵⁴ Tilsyneladende uden kendskab til Chr. Axel Jensens undersøgelse 1919.

⁵⁵ Kirkerne i Hjortshøj og Egå? Note 51, s. 3, og note 53, s. 259-61.

⁵⁶ Mogens Vedsø: Det middelalderlige Voergaard, i *Bygningsarkæologiske Studier* 1984, s. 39.

⁵⁷ Når denne behugning kun findes i første mellemstokværk, kan det skyldes, at skoldehullerne her er lavere end i andet mellemstokværk.

⁵⁸ I øvrigt kunne skibets nærmeste hvælvkappe hurtigt nedbrydes helt eller delvist, således at skibets indre kunne bestryges fra skoldehullerne.

⁵⁹ En dør med lignende placering og anvendelse? findes i Vor Frue kirke i Vordingborg, DK. Præstø s. 173 og C. M. Smidt: Vordingborg. Nogle Træk af By- og Borganlægets Befæstning. Vordingborgs til Maria indviede Kirke, i *ÅrbOldkHist.* 1941, s. 122-23.

⁶⁰ I vinduets inderside står to udhugninger fra en tidligere undersøgelse åbne, men kalkede.

⁶¹ Gavltrekanter er opført i let uregelmæssigt polsk skifte.

⁶² Der er spor af to alternerende, omtrent sammenfaldende, tagflader.

⁶³ Ved Tranebjerg pastorat. Samsø-Tunø provsti. Synsbog for kirker. 1950-68.

⁶⁴ Torkild Hinrichsen: Corpus der »Romanische« Grabsteine Danemarks, Band V, 1988, s. 1441-42.

⁶⁵ S. Sebastian, som indtil 1400'ernes slutning var den

mest populære og hyppigst afbildede pesthelgen, er bl.a. i kalkmalerier udført af det såkaldte Isefjordsværksted fremstillet i færd med sit martyrium, dvs. bundet til en pæl, mens bueskytter fra begge sider beskylder ham. For de tre helgeners legender, jfr. Gad: Helgener, s. 68, 165 og 236.

⁶⁶ Jfr. f.eks. »Kongsted-værkstedet«s udsmykninger (Danske kalkmalerier 1375-1475, red. Ulla Haastrup og Robert Egevang, 1985, nr. 32-38).

⁶⁷ DK. Århus s. 2903.

⁶⁸ Bomærket i skjoldet med »P 6« er et skråkors med kroge på de to øvre arme og en tværstreg på den ene af de nedre, mærket i skjoldet med »P N« er en pilespids med seksoddet stjerne over spidsen. Begge N'er er spejlvendte.

⁶⁹ Allerede Resen nævner (s. 20), at altertavlen er opsat af Steen Brahe 1615, og såvel Thurah (s. 45) som KglBibl. König omtaler de to kalkmalede altertavleindskrifter (jfr. †kalkmaleri nr. 2). At flere af bogstaverne i stifterindskriften 1901 og 1911 fandtes forkeret opmalede, tyder på, at den løbende er blevet holdt ved lige. 1913 blev indskriften restaureret af N. J. Termansen, jfr. brev fra Termansen til Chr. Axel Jensen med svar fra denne juli 1913.

⁷⁰ Jfr. Thurah (s. 45) og KglBibl. König, med stort set enslydende afskrift. Årstallet 1678 synes til dels i modstrid med, at Jørgen Bielke 1674 solgte Samsø til Griffenfeld. Ifølge Wiberg: Præstehist. var Tranebjerg kirkes præst 1664-81 Jens Hansen Borchardsen. Ifølge Poulsen (s. 183) var forvalter på Samsø 1674-83 Laurids Nielsen Fogh, jfr. epitafium nr. 2 i Onsbjerg.

⁷¹ Pladen, der er af fyr, stammer muligvis fra 1976, da synet for tredje gang fremsatte ønske om at få dækpladen udskiftet, jfr. note 25.

⁷² Sandsynligvis er bordet ommuret i forbindelse med bygningsarbejderne i koret i 1860'ernes slutning. Ifølge indb. 1950 samt fotografier i arkitekt Marinus Andersens arkiv fandtes en del af bordets forside og overflade ommuret med små sten; midt i overfladen var et firkantet rum, der mod nord og syd var begrænset af to store kampesten hvilende på jernstænger(!). I rummet lå en firsidet tryksag med teksten til godsinspektør August Kruuse's digt om Samsø fra 1866, signeret A. K. og anbragt mellem et par glasplader samlet med kalkmørtel. Om pladerne var viklet bast. Desuden to flasker med træpropper; den ene var fyldt med en klar væske, den anden, som var mærket »Rosenb(org) B(røndanstalt) Kiøbenhavn« rummede dels kerner af dækket byg, dels en staniolpakke med fire ubrugte stålpenne af forskellige mærker. Sm. alterbord i Kolby.

⁷³ Stafferingen på endestykkerne afveg ifølge indb. 1949 betydeligt fra forsidens og var desuden stærkt afskallet.

⁷⁴ Jfr. f.eks. altertavlen og prædikestolen i Værsløv (s. 1939 og 1949).

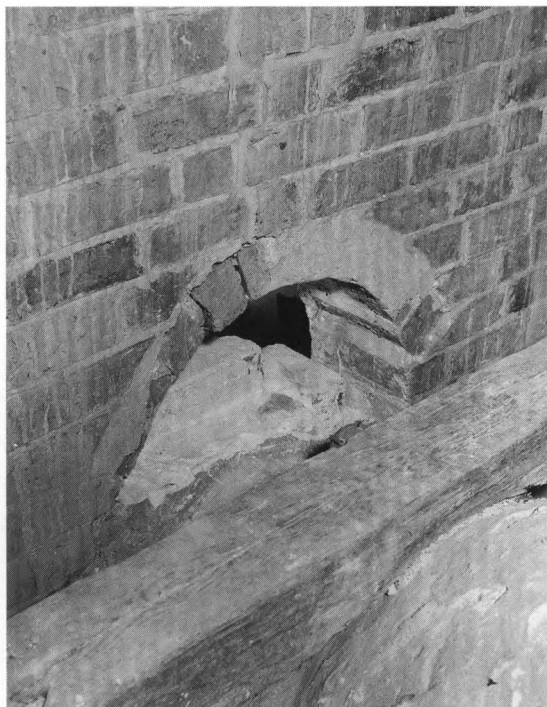

Fig.64-65. 64. Søndre fortanding på østsiden af skibets østgavl (s. 2566). 65. Luge i skibets østgavl set fra korets loftsrum (s. 2569). Mogens Vedsø fot. 1989. - 64. *Toothings to the south on the east face of the nave's east gable.* 65. *Hatch in the east gable of the nave seen from the loft above the chancel.*

⁷⁵ For Øresundsgruppen, se DK. Kbh. Amt s. 2256, og Anna Maria Göransson: Jacob Kremberg och Lundaskolan, Hässleholm 1977. Bl.a. G. Paulsson: Skånes dekorativa konst, Stockholm 1915, s. 160, henfører Tranebjerg-tavlen til Statius Otto fra Lüneburg, omend med tilføjelsen, at »man kan misstänka, att flera händer arbetat på denna tavla«. Som begrundelse for en forbindelse til Statius Otto nævner Mackeprang: Samsøes kirker, s. 84f., at tavlens bestiller, lensmand Steen Brahe, stammede fra Skåne, hvor Statius Otto i mange år arbejdede. Ifølge bl.a. Henry Bruun: De danske Braher, i ale. Historisk tidsskrift for Skåneland, 3, 1969, s. 9-27, skrev Steen Brahe sig ganske vist til Knudstrup i Skåne, men kun som en formalitet, eftersom han fortrinsvis opholdt sig på sine danske gårde. Af stilistiske årsager er teorien om Statius Ottos medvirken atter fraveget af Chr. Axel Jensen 1948, jfr. Monica Rydbeck: Renæssansskulptur i Skåne, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 71. Antikvariska studier IV, Stockholm 1950, s. 53.

⁷⁶ Jfr. Merete Bergild og Jens Jensen: Rosenholm-skabet og dets mestre Mikkel van Groningen og Laurids Andersen Riber, i Historisk Årbog for Randers Amt, 1987, s. 25-41 med note 21, og samme: Niels Jensen-billedskærer i Aalborg - 1615-1645, i Fra Himmerland og Kjær Herred, 1989, s. 5-30; begge steder er såvel

altertavlen i Tranebjerg som prædikestolen i Onsbjerg tilskrevet den århusianske billedskærer Christen Jensen, død o. 1633.

⁷⁷ Om Riber, jfr. Otto Norn: Ripensiske Patriciere. Epitafieportrætter fra Renæssancetiden, i Festskrift til Astrid Friis, 1963, s. 172-84, og Merete Bergild og Jens Jensen: Rosenholm-skabet og dets mestre. Mikkel van Groningen og Laurids Andersen Riber, i Historisk Aarbog for Randers Amt 1987, s. 25-41.

⁷⁸ 1913 konstateredes, at mens en ny gråbrun baggrundsfarve i nadverbilledet let lod sig fjerne, var der på de øvrige billeder tilføjet »knaldlys«, påsat med rent, eller kun lidt brudt, zink- eller blyhvidt. Dette havde indgået en stenhård forbindelse med det underliggende farvelag.

⁷⁹ W. L. Strauss (udg.): Hendrick Goltzius 1558-1617. The complete engravings and woodcuts, I—II, New York 1977, II, 662 (nr. 356). Jfr. Georg Garde: Silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede, 1961, s. 146 med fig. s. 337, samt Christie: Ikono-grafi, I, 87 og II, 91 med fig. 185. Et par mindre afvigelser mellem Goltzius' stik og billederne i Tranebjerg og Kolby er, at nadverbordet på det første er placeret skråt ind i billedet, mens det på de sidste står med langsiden parallelt med billedfladen. En tjener, der hos Goltzius kommer ind fra højre over nadverbordet, er på alterbillederne desuden flyttet ned ved

siden af bordet, til venstre. På de sidste er scenen i øvrigt placeret i et lukket rum med en tofags vinduesniche bag nadverbordet; heri hænger et grisaillemaleri af Isaks ofring. Dette motiv, der som en prototype på Korsfæstelsen betoner forbindelsen mellem Nadveren og Kristi offerdød, er kopieret efter Virgil Solis.

⁸⁰ Den træplade, på hvilken billedet er malet, når på ingen af siderne ind i rammens not, men synes dog ikke at være blevet beskåret.

⁸¹ Mellem de to stykker træ, hvoraf billedet er samlet, er fugen dog sprunget og et kileformet parti af farvelaget forsvundet.

⁸² Jfr. V. Jensen: Tranebjerg kirke, 1989 og Bent Rasmussen: Af Kyholms Saga, i ÅrbHolbæk 1931, s. 60 og 62f.

⁸³ Ifølge kirkeværge Bent Rasmussen(?) til A. C. Danneskiold-Samsø september 1935 (Brattingsborg godsarkiv, pk. 473, 1893-1931), er billedet med Jakobs drøm fundet på et loft i Tranebjerg. Jfr. brev fra Chr. Axel Jensen 1935. Mod teorien om altertavlen taler, at delene er udført et par hundrede år før kapellets indretning, og at det malede motiv er usædvanligt i forbindelse med altertavler. Protokollen over de genstande, der blev budt til salg ved karantænestationens nedlæggelse nævner i forbindelse med kapellet ingen altertavle, men kun et »Alter med Tilbehør«.

⁸⁴ Griffenfelds våbenpatent blev optaget 1673 og kaseret 1676.

⁸⁵ Jfr. Møller og korrespondance i Brattingsborg godsarkiv, pk. 473, 1893-1931. Det i Tranebjerg stjalne altersølv blev 1905 oppløjet på Bisgård mark i Onsbjerg sogn; det blev bragt til Brattingsborg under den formodning, at det stammede fra Onsbjerg, men kom 1949 tilbage til Tranebjerg.

⁸⁶ Arentzberg (eller Arensbach) blev optaget 1653 og nævnes 1664-77. Hans data kan således ikke yderligere belyse den omstændighed, at kalken er udført 3 år før Griffenfeld købte Samsø.

⁸⁷ Jfr. note 22. Disken blev ligesom kalken stjålet 1851 og opbevaret på Brattingsborg 1905-49, jfr. note 85.

⁸⁸ Disken har muligvis først faet sin nuværende funktion efter tyveriet 1851 af disk nr. 1. Jfr. note 85.

⁸⁹ Fortegnelse udgivet af Guldsmedefagets fællesråd 1976, s. 35.

⁹⁰ Jfr. Møller. Efter at det ovf. omtalte indbrud i Tranebjerg kirke var opdaget, fandtes alterkanden af porcelæn »ituslagen udenfor Kirkemuren, som Gjeringsmanden var steget over.«

⁹¹ Fortegnelse udgivet af Guldsmedefagets fællesråd 1976, s. 14.

⁹² Rigshofmester Joachim Gersdorff, der 1660 fik lovning på Samsø, men som døde før skødets udstedelse i juli 1661 (jfr. Poulsen s. 41f.), havde en søn ved navn Caspar (1647-65), jfr. Louis Bobé og Albert Fabritius: Stamtavler over danske adelsslægter, XV, 1945, IV,

43. I praksis var det Joachim Gersdorffs ældste barn, datteren Magdalene Sibylle, der sammen med sin mand, generallojtnant Jørgen Bielke, overtog Samsø.

⁹³ Jacob Brun var død 1628, men det lykkedes hans enke at blive siddende på Søllemarksgård og 29. april 1642 opnå kongens tilladelse til, at sønnen Jens Jacobsen overtog fogedembedet og fæsteretten til gården, jfr. KancBrevb.

⁹⁴ Korset restaureredes af billedhugger Alfred Frederiksen, mens det nye korstræ blev skåret af snedker Svend Nielsen; det erstattede et ligeledes sortbejdet fyrretræskors, formodentlig af yngre dato.

⁹⁵ Jfr. Møller.

⁹⁶ En tilsvarende skranke i Ulse kirke blev udført af snedker Hansen fra Gisselfeld (hvorunder kirken hørte) i forbindelse med en hovedrestaurering 1866-67 (DK. Præstø s. 559f. og Næstved avis 5. dec. 1867).

⁹⁷ Ifølge Mackeprang: Døbefonte, s. 98, har Tranebjerg-fonten sine nærmeste paralleller blandt de nordfynske arkadefonte. Her er buerne dog reliefhuggede, mens der på fonte i Store Fuglede (s. 1623) samt fra Store Heddinge, nu Nationalmuseet (inv. nr. 1850), er buefriser, der i udførelsen svarer til Tranebjerg-fontens, omend de vender nedefter, jfr. Mackeprang: Døbefonte, s. 48f.

⁹⁸ Thurah s. 49.

⁹⁹ Jfr. note 25. Muligvis har fonten tidligere stået i nordkapellet, eftersom Thurah (s. 49) nævner, at mindetavle nr. 1 var indmuret i »Kors-Kirken ved Funten«.

¹⁰⁰ Ifølge Chr. Axel Jensen »mivcave«.

¹⁰¹ For dåbsfæde med fremstillinger af Bebudelsen, jfr. f.eks. Viskinge (s. 1883) og Hørning (DK. Århus s. 3089). Kombinationen af den almindeligt forekommende minuskelring og den mere usædvanlige, bladomvundne stav ses f.eks. i Jyllinge (DK. Kbh. Amt s. 769), omend her indenfor samme ring.

¹⁰² Feltet er anderledes udskåret, jfr. ndf. Det kan tænkes indsat i forbindelse med en ændring af stolens opstilling, jfr. note 104.

¹⁰³ Det lidt mindre a er presset ind mellem e og t og r indskrevet i o.

¹⁰⁴ De to sidste postamentfelter stod 1912 uden træplade, og da man forsøgsvi fjernede pladen med »S. Marcvs 93«, fandtes også herunder felt med postamentfremspring og fordybet indskrift »15 S. Marcvs 93«. Da dette felt var stafferet på samme måde som de to blottede, foreslog Termansen, at pladerne med reliefindskrifterne var blevet anbragt over alle fem postamenter i forbindelse med den første, fuldstændige staffing 1620, formodentlig for at give stolen en bedre balance. Muligvis kan denne teori begrundes med at stolens placering er forandret. En ny opsætning kunne udmærket medføre behov for dels en staffing, dels en ændring af kurvens arkitektur i ret-

ning af en større tyngde, jfr. indb. oktober 1912 og 1919.

¹⁰⁵ Den nuværende egetræshåndliste stammer fra 1959; tidligere fandtes fløjlsbetrasket. Jfr. note 25.

¹⁰⁶ På fot. 1913 mangler bogstaverne »b.sk(ytt)er«. Bibelordet findes ikke i Jer. 1.

¹⁰⁷ Egentlig »beder«, dette ord er blot rettet ved stolens staffering, jfr. indb. 1911.

¹⁰⁸ Jfr. note 25. Hovedet i topstykket med Martin Thomsens initialer skal være udført som et portræt af snedkermesterens afdøde hustru Bothilde.

¹⁰⁹ Jfr. note 24. I al fald 1808 blev to af de manglende døre brugt til at skrive salmer på. Thurah bemærker (s. 51), at »i Kirken ere Stolene inddeelte paa begge Sider, som overalt; Men dog sidde ikke Mands Personer paa sin, eller Fruentimmer paa den anden Side, men den øverste Deel af Kirken paa begge Sider er Fruentimmerets Steder, og den nederste Deel deraf for Mandfolkene.«

¹¹⁰ Jfr. note 22 og Rasmussen: Billedsnidere, s. 16; her er året 1849, da den påtænkte fornyelse af stolene i Tranebjerg tidligst nævnes, anført som opstillings-tidspunktet for de såkaldte »havebænke« i alle fire kirker på Sydsamsø.

¹¹¹ Brattingsborg godsarkiv, pk. 471, 1756-1916.

¹¹² Ved synet 1874 nævnes således, at der skal anskaffes bord og stol, jfr. note 22.

¹¹³ Skæringerne på den østvendte gavls topstykker er en del grovere end på den vestvendte; de synes snarest skåret af den samme hånd som de 1655 daterede stole.

¹¹⁴ Muligvis er ændringen af de to gavle resultatet af en ombygning af hele stolen. Oprindelig kan gavlene med »anno« og »1614« således tænkes anbragt ud imod kirkerummet på en kun fra én side tilgængelig stol, en teori, der bestyrkes af, at alene den nuværende østside er forsynet med fals til dør. Dørenes nuværende placering stammer fra restaureringen 1935-37.

¹¹⁵ Jfr. note 25. På ældre fotografier ses forpanelet anbragt foran en stol svarende til de 1850-51 udførte.

¹¹⁶ Et forslag om, at monogrammet på den østre dør skal læses som DB med henvisning til den o. 1628 afdøde foged Jacob Bruns hustru Dorethe, synes ikke overbevisende. Et (I)DB kan snarest tænkes at betegne Sophia Amalie Moths moder, Ide Dorothea Bureneas, †1684.

¹¹⁷ Jfr. brev fra provst C. E. Møller til NM2 1957 med omtale af en nylig afsluttet, men ikke nærmere specificeret restaurering af skamlen.

¹¹⁸ Både 1808 og 1821 klages over, at der ikke findes nogen pengeblok, jfr. note 22.

¹¹⁹ I det o. 1910 optagne inventarium nævnes tre of-fekasser, tidligere på degnestolen, og to indsam-lingsurner med tilhørende kors, jfr. note 25.

¹²⁰ 1948 og -49 ønskes en ny kirkebøsse, jfr. note 25.

Fig.66. Kvindehermer fra 1600'nes første del, muligvis stammende fra en (†)altertavle, sml. fig. 35 (s. 2591). NE fot. 1983. - *Female terms from the first half of the 17th century, eventually belonging to an (†)altar-piece, cf. fig. 35.*

¹²¹ Muligvis opsat efter at synet 1868 havde ønsket begge våbenhusets døre flyttet til midt på tilbygningen og indrettet til at falde udefter, jfr. note 22.

¹²² 1871 krævede synet, at der som middel mod træk anbragtes endnu en dør ved opgangen til tårnet, jfr. note 22.

¹²³ Jfr. fot. af Marinus Andersen, i dennes arkiv.

¹²⁴ Jfr. note 22 og brev fra Marinus Andersen til provst C. E. Møller 2. maj 1951 (Marinus Andersens arkiv).

¹²⁵ Jfr. noterne 123 og 25.

¹²⁶ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923 og note 25.

¹²⁷ Jfr. note 25. To af tavlerne er skænket af henholdsvis farver Reinhold Lunds døtre og Bend Ingemann Boese og hustru, ophængt 1935. En er skænket af Petra Rasmussen og ophængt 1936, en af gårdejer Jens Søren Øster og ophængt 1945.

¹²⁸ Allerede 1907 blev det ved synet bemærket, at salmenummertavlerne ikke var kassable, men de kridt-skrevne tal så utydelige, at tavlerne alligevel ønskedes udskiftet, f.eks. med tavler af samme slags som i Kolby. Ønsket blev gentaget 1911; 1914 og 1917 øn-

skedes tavlerne malet op og en ny matsort tavle anskaffet. Jfr. noterne 25 og 27.

¹²⁹ Jfr. de af Thorvaldsen udførte døbefonte, i bl. a. Brahetrolleborg (Svendborg amt), Helligåndskirken, København (DK. Kbh. By 1, s. 683) og domkirken i Reykjavik, jfr. »Bertel Thorvaldsen 1770-1844«, udstillingskatalog ved K. Eldjárn m.fl., Kbh. og Reykjavik 1982, s. 24f.

¹³⁰ I indb. 1919 nævner Chr. Axel Jensen, at lysekronen som topfigur har »en lille flakt ørn (nu uden vinger)« under en bærehånd. Den ødelagte ørn kan tænkes forsvundet o. 1918, da den store lysekrone trængte til reparation, jfr. note 27. I sin oprindelige udformning har kronen sandsynligvis svaret til krone i Nykøbing Sjælland, jfr. desuden krone nr. 1 i Store Fuglede (s. 1631).

¹³¹ Jfr. Henningsen: Kirkeskibe, s. 24, 26 og 153 og Kirkeskibe i Danmark og de tidligere hertugdømmer Slesvig og Holsten. En billedbog, udg. af Forlag Heinrich Möller Söhne, Rendsburg, 1989, med forord af H. Henningsen, s. 114. »B. R.« (kirkeværge Bent Rasmussen?) anfører i en artikel i Samsø Folkeblad 1931, at navnet Frederik VII kun hentyder til tidspunktet for skibets ophængning: Frederik VII.s regeringstid. Ifølge Henningsen: Kirkeskibe Holbæk s. 44 går skibet også under navnet »De 8 Søkende«, en afsmitning fra skib nr. 2?

¹³² Skibet skal være bygget på træskibsværftet i Sønderborg, hvor Morten Jensen Øster stod i lære, før og under den anden slesvigske krig. Ifølge en sen familietradition er det givet som tak for frelsen i krigen. Jfr. Henningsen: Kirkeskibe s. 157 samt Kirkeskibe i Danmark og de tidligere hertugdømmer Slesvig og Holsten. En billedbog, udg. af Forlag Heinrich Möller Söhne, Rendsburg 1989, s. 116f.

¹³³ Indskriften, der er baseret på Es. 63 og Matt. 21,9, er de ord, der siden oldkirken er blevet sunget før nadverens indstiftelsesord. Jfr. indb. med tilhørende gnedebillede 1874 samt Uldall s. 164-65, her dog med en unøjagtig opløsning af forkortelserne. Ifølge ældre kilder, bl.a. Thurah (s. 50), lyder munkeskriften på kirkens lille klokke: »Jesus Christus Dei Filius & St. Johannes 1391« og derunder: »Maria Deipar«. Denne læsning må sandsynligvis tilskrives den meget utydelige skrift og ikke, som foreslået af Rasmussen: Klokkerne, at klokken på et tidspunkt mellem 1750 og 1800 er omstøbt og ved denne lejlighed forsynet med en ny indskrift.

¹³⁴ Jfr. Vibeke Michelsen: Jørgen Hansen - klokkestøber i Århus og Kalundborg, i Arv og Eje 1983-84, 1985, s. 83-104.

¹³⁵ Nuværende Wedellsborg.

¹³⁶ Sognepræst Bertel Jensen Galten blev i marts 1653 efterfulgt af sin søn Jens Bertelsen. I Rasmussen: Klokkerne, anføres fejlagtigt, at Bertel Jensen døde 1653. Jfr. †epitafium nr. 1.

¹³⁷ Mellem en del af ordene er rudeformede skilletegn.

¹³⁸ Jfr. Thurah, s. 48f. og indb. af C. Engelhardt.

¹³⁹ Formodentlig opsat af Simon Kokanskys enke, hvis dødsår aldrig er færdighugget; jfr. note 157.

¹⁴⁰ Jfr. Thurah s. 45.

¹⁴¹ Ifølge brev fra kirkeværge Bent Rasmussen(?) september 1935 (Brattingsborg godsarkiv, pk. 473, 1893-1931), skulle det gamle epitafium, som nu opbevarede i sakristiet, være over sognepræst Jens Borchardsen og have siddet i korets sydvæg indtil 1862 eller -67. Jfr. brev fra Chr. Axel Jensen 1935 (note 83).

¹⁴² Efter Thurah s. 45f.; her citeres desuden mindevers for Hans Pind, Søren Pind, Mette Berthelsdatter og Karen Berthelsdatter. Jens Berthelsen overtog sin faders embede 1653, efter bevilling 1. marts 1634 og ni år før faderens død, jfr. KancBrevb. Sml. indskrift på klokke nr. 2.

¹⁴³ Stenens farve har medført, at den f.eks. af C. Engelhardt 1874 er opfattet som en bronzeplade.

¹⁴⁴ Thurah s. 49.

¹⁴⁵ Stenen er muligvis identisk med den af Thurah s.

51 nævnte »Grund-Steen paa Kirkens Nord-Ost Hiørne(!)«, hvori der er indhugget en kårdeformet figur af en alens længde.

¹⁴⁶ Jfr. †mindetavle. Ifølge. Wiberg: Præstehist. fik parret kun tre sønner og en datter.

¹⁴⁷ Sml. gravsten nr. 26 i Århus domkirke, nr. 2 i Linå og nr. 1 i Gjærn (DK. Århus s. 776, 3295 og 3342).

¹⁴⁸ Jfr. gravsten nr. 1 i Gjærn (DK. Århus s. 3342).

¹⁴⁹ Ordet »Brundbye« har formentlig erstattet Clement Rasmussens initialer.

¹⁵⁰ Muligvis har stenen en årrække været opstillet i tårnrummet; 1931 nævnes således, at 12 flade ligsten var optaget, rensat og opsat inde (note 25).

¹⁵¹ Jfr. Thom Braunerhielm: Occasio, i ICO-Iconographisk Post, nr. 1, Stockholm 1990, s. 12-24.

¹⁵² Således kan ordet »Kristus« skelnes.

¹⁵³ Blomster ledsaget af skriftsteder om forkrænkelse og opstandelse findes på sten i østjyske kirker, bl.a. gravsten nr. 3 i Ørting (DK. Århus s. 2707).

¹⁵⁴ Indskifterne begynder henholdsvis »Herefter er nedsat ...« og »Her iligemaade er nedlagt...«.

¹⁵⁵ Stenen stod indtil nedrivningen af pulpituret under tårnhvælvingen i rummet under dette, fastgjort på sydvæggen umiddelbart indenfor døren til skibet, jfr. fot. i Marinus Andersens arkiv.

¹⁵⁶ Jfr. note 155. Stenen var fastgjort på væggen mellem pulpituret og skibet.

¹⁵⁷ Bent Rasmussen: Sognedegnen Simon Kokand-sky. Af en gammel Sognedegns Historie, i ÅrbHolbæk 1934, s. 89-97.

¹⁵⁸ Thurah s. 51. Begge indskrifter er tegnet af. I den sidste er begge c'erne spejlvendte og årstallet 90 brudt af et bomærke.

¹⁵⁹ Larsen s. 42.